

TK
20

TRINKOV KOLEDAR za leto 2020

izdalo in založilo kulturno društvo "Ivan Trinko" – Čedad

Zanj: predsednica Iole Namor

registriran na sodišču v Vidnu dne 29.12.1998 št. 30

Tisk: LithoStampa, Pasian di Prato, 2019

kdivantrinko@kries.it

tel., fax.: +39 0432 731386

Uredili: Iole Namor (odgovorna urednica), Margherita Trusgnach, Luisa Cher

Sodelovala: Lucia Trusgnach

Prevodi: Iole Namor, Peter Crisetig

Na platnici: Luisa Tomasetig, *Udeleženci simpozija*

Izdajo je omogočila

Dežela Furlanija Julijska krajina

KULTURNO DRUŠTVO IVAN TRINKO – ČEDAD

TRINKOV KOLEDAR
2020

Po Trubarju: “Stati inu obstati” Tudi v dvajsetih letih enaindvajsetega stoletja

TATJANA ROJC

“Učil sem se sam, brez učiteljev, brez slovnice, brez slovarja, ki bi ga tako silno potreboval, brez drugih pripomočkov – iz golih, prve čase skoraj nerazumljivih knjig. Dokler sem bil doma, mi je pomagala nepozabna mati, preprosta, a jako razumna žena, ki je pridno prebirala slovenske knjige. Tako se je zganilo nekaj silnega v meni, premaknilo se je, šlo je, letelo, zmagalo! Nobenemu ni prišlo na um, da bi me zadrževal na tej poti.”

Ob branju tega odlomka Ivana Trinka mi je tako, da bi te besede dala vklesati v kamen, da bi se jih naučila na pamet, da bi jih – najprej sebi – povedala vsakokrat, ko se mi zdi, da se kolo tega čudežnega kolovrata, s katerim predemo svojo slovensko usodo sredi večkrat nerazumljivega časa in okoliščin, ustavlja in zatika. Velikokrat je bilo tako, in vedno smo zmagali. Zmagali smo, ko so nam poskušali odvzeti pravico do svojega jezika, zmagali, ko so želeli izbrisati našo zemljo z zemljevida Evrope. Zmagali, kljub vsemu: zakaj visokega letenja ne zaustavi nihče. Zakaj duše ne more utišati nobena brzostrelka. Noben tolovaj. Nobena še tako glasna in vulgarna psovka.

V slovenskem delu Videmske pokrajine se iz leta v leto utrjuje in raste zavest, da je to območje vse bolj pomembna postojanka umetnosti,

besede, dialoga, razmišljanja. V časih, ko so vse vrednote, v katerih se prepoznavamo, postavljene pred hude preizkušnje, ko bi nekateri želeli utemeljiti, da so naši dragoceni antični dialekti nekaj ločenega od našega knjižnega jezika, predstavlja ta čista energija na Videmskem srečno upanje. Tu sobivajo od vedno različni jeziki, slovensko prisotnost pa potrjujejo že od Srednjega veka dalje dokumenti Starogorskega rokopisa, ki predstavljajo živ dokaz o slovenščini tudi v prvih pisnih aktih tega območja. Prepričana sem, da bodo morale biti naše doline šele odkrite: popotnik, ki gre tod mimo, ne more spregledati arhaičnega bogastva te čudovite zemlje, kjer vrata hiš lahko ostanejo odklenjena čez noč, kjer nikoli ne umanjka prijazen nasmeh in odprt objem.

Pravi Ivan Cankar: *“Veseli ljudje bodo živeli tod; pesem bo njih jezik in njih pesem bo vriskanje!... Božja setev je pognala kal in je rodila...”* Kakor da bi vzpostavil dialog s Trinkom in njegovo zmago. Kakor da bi oba povzela očeta našega jezika, Primoža Trubarja, ko je zatrdil, da moramo STATI INU OBSTATI. Ne bo nas več strah pred hipotetičnimi zidovi, ki bi jih želeli nekateri graditi med dvema sosednjima državama, ker vemo, da smo vsi eno, da imamo onkraj hriba bratske prijatelje, s katerimi bomo lahko zarisali načrt za ekonomski razvoj teh prelepih, z modrostno skrivnostjo zaznamovanih dolin, te neokrnjene narave, te tišine, teh kostanjevih gozdov, teh oblakov nad vrhom Matajurja, teh materialov, ki nas nagovarjajo skozi prisotnost v naših muzejih, ki so zazrti v prihodnost, obenem pa izpričujejo našo večstoletno prisotnost v teh krajih. Tega kruha, teh preprostih jedi, ki so zaveza zemlje, spominja, dedovane resnice.

Naše doline so postavljene v središče Evrope, ki se osmišlja z medsebojnim poznavanjem, dialogom, spoštovanjem. Ta starodavna lepota, na katero smo pozabili v prvih povojnih desetletjih, ponovno pridobiva moč iz svojih skrivnostnih globin, ki potrjujejo njeno pomenskost. Ta

zemlja je zemlja emigrantov: nekateri se vračajo domov le od časa do časa, drugi lahko le hrepenijo po njej, nekateri se odločijo in se ponovno selijo v svoje rojstne kraje. Vsi pa odprtega srca sprejemajo druge in drugačne od nas, in to kljub temu, da se morajo za preživetje svojega najglobljega osredotočiti na lastne korenine, na jezik, ki bi ga nekateri hoteli spremeniti v neko nedoločeno govorico brez pripadnosti, kar je nepotrebno, nedopustno, vulgarno, nepošteno. Vsako narečje je jezik zase, ker je jezik srca. Tudi toskansko narečje je bilo za časa Danteja omalovaževano, Dante pa je v svojem *Conviviu* zelo jasno zapisal, da je toskanski njegov ljubljene jezik, ker sta se v tem jeziku ljubila njegova mati in njegov oče, ko sta ga spočela. Naš jezik je bogat, čudovito zveneč, to Slovenci na Videmskem veste najboljše, saj je ni besede, ki bi bolj dognano znala povedati bolečino slovesa od besede *božime*. Pove Miroslav Košuta v svoji *Večerni molitvi*:

*Starogorska Devica,
prosi za nas,
prosi vse dneve
in samotne noči,
da se naša dolina
ne izsuši,
da naše narečje
ne onemi,
da ostanemo v strugi
gluhi kamen.
Zdaj in vekomaj.
Amen.*

Ne, nihče ne more biti ravnodušen do Slovencev v Videmski pokrajini. Ko zveni vaša pesem, vaša glasba, vaš verz, čutimo silo življenja, ki kipi iz vas. In smo prepričani, da bomo v tem kipenju našli moč, da bo ta

del naše dežele ponovno zacvetel, da bodo naše vasi ponovno zaživele, da bo po vaških cestah odmeval otroški smeh, da bo čez prag vsake hiše stopala zavest, da je prihodnost v vaših, torej v naših rokah. To ni samo up, to je vezilo, s katerim začenjamo novo leto, leto 2020, v katerem bomo skupaj načrtovali in gradili našo svetlo bodočnost.

KOLEDAR

Januar

1	S	Mati Božja Marija - Novo leto	
2	Č	Bazilij	
3	P	Pavlin Oglejski	●
4	S	Elizabeta	
5	N	Amelija	
6	P	Sveti trije kralji - Dan emigranta	
7	T	Lucijan	
8	S	Severin	
9	Č	Hadrijan	
10	P	Aldo	○
11	S	Pavlin Oglejski	
12	N	Jezusov krst	
13	P	Hilarij	
14	T	Odorik iz Pordenona	
15	S	Mauro	
16	Č	Marcel	
17	P	Anton Puščavnik	●
18	S	Marjeta Ogrska	
19	N	2. nav. ned. - Marij	
20	P	Fabijan	
21	T	Neža	
22	S	Zmago	
23	Č	Henrik	
24	P	Francišek Saleški	●
25	S	Spreobrnitev sv. Pavla	
26	N	3. nav. ned. - Timotej	
27	P	Angela Merici	
28	T	Tomaž Akvinski	
29	S	Valerij	
30	Č	Martina	
31	P	Janez Bosko	

Februar

1	S	Brigita Irska	
2	N	4. nav. ned. - Svečnica	☾
3	P	Blaž	
4	T	Andrej Corsini	
5	S	Agata	
6	Č	Pavel Miki	
7	P	Rihard	
8	S	Hieronim Em. - Dan slovenske kulture	
9	N	5. nav. ned. - Apolonija	☉
10	P	Sholastika	
11	T	Lurška Mati Božja	
12	S	Damjan	
13	Č	Kristina	
14	P	Ciril in Metod, Valentin	
15	S	Georgija	☾
16	N	6. nav. ned. - Julijana	
17	P	Silvin	
18	T	Janez iz Fiesole	
19	S	Konrad	
20	Č	Leon	
21	P	Irena	
22	S	Sedež apostola Petra	
23	N	7. nav. ned. - Polikarp	●
24	P	Sergij	
25	T	Kalisto - Pust	
26	S	Viktor - Pepelnica	
27	Č	Gabrijel	
28	P	Roman	
29	S	Ozvald	

Marec

1	N	1. post. ned. - Albin	
2	P	Neža Praska	●
3	T	Marin	
4	S	Kazimir	
5	Č	Hadrijan	
6	P	Julijan	
7	S	Perpetua in Felicita	
8	N	2. post. ned. - Janez od Boga - Kvatarna ned. - Dan žena	
9	P	Frančiška Rimska	○
10	T	40 mučencev iz Sebaste	
11	S	Benedikt	
12	Č	Justina	
13	P	Kristina	
14	S	Matilda	
15	N	3. post. ned. - Lojza	
16	P	Hilarij	●
17	T	Patrik	
18	S	Ciril	
19	Č	Jožef	
20	P	Klavdija - Pomlad	
21	S	Benedikt	
22	N	4. post. ned. - Lea	
23	P	Walter	
24	T	Severo	●
25	S	Gospodovo oznanjenje	
26	Č	Lara	
27	P	Lidija	
28	S	Bojan	
29	N	5. post. ned. - Tiha ned. - Eustazij	
30	P	Amadej	
31	T	Benjamin	

April

1	S	Ugo	●
2	Č	Frančišek	
3	P	Luigi Scrosoppi	
4	S	Izidor	
5	N	Cvetna ned. - Ojčınca	
6	P	Viljem	
7	T	Janez de la Salle	
8	S	Julija	○
9	Č	Velik četrtek - zadnja večerja	
10	P	Velik petek - Vilija in post	
11	S	Velika sobota - Jezus v grobu	
12	N	Velika noč	
13	P	Velikonočni ponedeljek	
14	T	Lamberto	
15	S	Damjano	●
16	Č	Bernardka Lurška	
17	P	Katerina Tekakwitha	
18	S	Galdin	
19	N	2 velik. ned. - Bela ned.	
20	P	Nježa	
21	T	Anselmo	
22	S	Leonida	
23	Č	Jurij	●
24	P	Fidelis iz Sigmaringena	
25	S	Marko evangelist - Dan osvoboditve	
26	N	3. velik. ned. - Marija, mati dobrega sveta	
27	P	Simon	
28	T	Valerija	
29	S	Katarina Sienska	
30	Č	Pij V.	●

Maj

1	P	Jožef delavec - praznik diela	
2	S	Atanzij	
3	N	4. velik. ned. - Filip in Jakob, apostola	
4	P	Florijan	
5	T	Angel	
6	S	Dominik Savio	
7	Č	Flavija	○
8	P	Benedikt II.	
9	S	Izaija	
10	N	5. velik. ned. - Antonin	
11	P	Fabij	
12	T	Poldo	
13	S	Fatimska Mati Božja	
14	Č	Matija ap.	●
15	P	Sonija	
16	S	Ubald	
17	N	6. velik. ned. - Paskal Baylon	
18	P	Janez I. papež	
19	T	Krispin	
20	S	Bernardin Bernardin	
21	Č	Viktor	
22	P	Rita	●
23	S	Deziderij	
24	N	Vnebohod	
25	P	Gregor	
26	T	Filip Neri	
27	S	Agustin	
28	Č	Emilij	
29	P	Maksim	
30	S	Ivana Orleanska	●
31	N	Majnca - Marijino obiskanje	

Junij

1	P	Juštin	
2	T	Marcelin - dan republike	
3	S	Sveto rešnje telo	
4	Č	Frančišek Caracciolo	
5	P	Bonifacij	○
6	S	Norbert	
7	N	Sv. Trojica - kvatarna ned.	
8	P	Viljem	
9	T	Efrem	
10	S	Diana	
11	Č	Barnaba	
12	P	Gašper	
13	S	Anton Padov.	●
14	N	Sveto rešnje telo - Elizej	
15	P	Vid	
16	T	Gvido	
17	S	Albert	
18	Č	Marina	
19	P	Gervasij in Protazij	
20	S	Silverij	
21	N	Rajmund - Poletje	●
22	P	Pavlin iz Nole	
23	T	Jožef	
24	S	Rojstvo Janeza Krstnika	
25	Č	Vilijem	
26	P	Rodolfo	
27	S	Ema Krška	
28	N	13. nav. ned. - Ireneo	●
29	P	Peter in Pavel ap.	
30	T	Prvi rimski mučenci	

Julij

1	S	Teodorik	
2	Č	Vivijana	
3	P	Tomaž ap.	
4	S	Elizabeta Port.	
5	N	14. nav. ned. - Anton Marija	○
6	P	Marija Goretti	
7	T	Klavdij	
8	S	Hadrijan	
9	Č	Avguštin in drugi kitajski mučenci	
10	P	Amalija	
11	S	Olga	
12	N	15. nav. ned. - Mohor in Fortunat	
13	P	Henrik	◐
14	T	Kamil	
15	S	Bonaventura	
16	Č	Karmelska Mati Božja	
17	P	Aleš	
18	S	Friderik	
19	N	16. nav. ned. - Aurea	
20	P	Elija prerok	●
21	T	Lovrenc	
22	S	Marija Magdalena	
23	Č	Brigita Švedska	
24	P	Kristina	
25	S	Jakob	
26	N	17. nav. ned. - Joahim in Ana	
27	P	Kliment	◐
28	T	Viktor	
29	S	Marta iz Betanje	
30	Č	Peter Krizolog	
31	P	Ignacij	

Avgust

1	S	Alfonz	
2	N	18. nav. ned. - Evzebij	
3	P	Lidija	○
4	T	Janez M. Vianney	
5	S	Marija Snežna Nives	
6	Č	Jezusovo spreminjenje na gori Tabor	
7	P	Kajetan	
8	S	Dominik	
9	N	19. nav. ned. - Tereza Benedekta	
10	P	Lovrenc	
11	T	Klara	●
12	S	Ivana	
13	Č	Marko iz Avijana	
14	P	Maksimilijan Kolbe	
15	S	Rožinca - Marijino Vnebovzetje	
16	N	20. nav. ned. - Rok	
17	P	Hijacint	
18	T	Helena	
19	S	Ludvik	●
20	Č	Bernard	
21	P	Pij X.	
22	S	Devica Marija kraljica	
23	N	21. nav. ned. - Roža	
24	P	Jernej ap.	
25	T	Ludvik	●
26	S	Aleksander	
27	Č	Monika	
28	P	Avguštin	
29	S	Janezov glavosek	
30	N	22. nav. ned. - Gaudencij	
31	P	Pavlin	

September

1	T	Egidij	
2	S	Ingrid	○
3	Č	Gregor	
4	P	Rozalija	
5	S	Mati Terezija	
6	N	23. nav. ned. - Diego	
7	P	Regina	
8	T	Rojstvo Device Marije	
9	S	Sergej	
10	Č	Ines	◐
11	P	Prot in Hijacint	
12	S	Marijino ime	
13	N	24. nav. ned. - Janez Zlatousti	
14	P	Povišanje sv. Križa	
15	T	Žal. Mati Božja	
16	S	Kornelij in Ciprijan	
17	Č	Robert Belarmin	●
18	P	Jožef Kupertinski	
19	S	Teodor	
20	N	25. nav. ned. - Andrea	
21	P	Matej ap. in ev.	
22	T	Mavricij	
23	S	Pij iz Pietralcine - Jesen	
24	Č	Anton M. Slomšek	◑
25	P	Sergij	
26	S	Pavel VI.	
27	N	Vincencij Pavelski - kvatarna ned.	
28	P	Venčeslav	
29	T	Mihael, Gabrijel, Rafael nadangeli	
30	S	Hieronim	

Oktober

1	Č	Terezija	
2	P	Angeli varuhi	○
3	S	Gerard	
4	N	27. nav. ned. - Frančišek Asiški	
5	P	Marija Favstina Kowalska	
6	T	Bruno	
7	S	Rožarska Devica Marija	
8	Č	Ugo	
9	P	Dionizij	
10	S	Danijel	●
11	N	28. nav. ned. - Janez XXIII.	
12	P	Serafin	
13	T	Edvard	
14	S	Kalist I.	
15	Č	Terezija V. Avilska	
16	P	Marjeta	●
17	S	Ignacij Antiohijski	
18	N	29. nav. ned. - Luka evangelist	
19	P	Pavel od Križa	
20	T	Irena	
21	S	Uršula	
22	Č	Janez Pavel II.	
23	P	Janez Kapistran	●
24	S	Anton M. Klaret	
25	N	30. nav. ned. - Darija	
26	P	Lucijan	
27	T	Evarist	
28	S	Simon in Juda Tadej ap.	
29	Č	Onorato	
30	P	Marcel	
31	S	Štoblank	○

November

1	N	31. nav. ned. - Vsi Sveti	
2	P	Verne Duše - Vahti	
3	T	Silva	
4	S	Karel Boromejski	
5	Č	Zaharija in Elizabeta	
6	P	Lenart	
7	S	Ernest	
8	N	32. nav. ned. - Deodat	●
9	P	Posvetitev lateranske bazilike	
10	T	Leon Veliki	
11	S	Martin iz Toursa	
12	Č	Jozafat	
13	P	Evgeniji	
14	S	Nikolaj Tavelić	
15	N	33. nav. ned. - Albert Veliki	●
16	P	Marjeta Škotska	
17	T	Elizabeta Ogrska	
18	S	Posvetitev bazilike sv. Petra in Pavla	
19	Č	Matilda	
20	P	Edmund	
21	S	Darovanje Device Marije	
22	N	34. nav. ned. - Kristus kralj	●
23	P	Klemen I.	
24	T	Andrej Dung	
25	S	Katarina Sinajska	
26	Č	Leonard Port.	
27	P	Valerijan Oglejski	
28	S	Teodora	
29	N	1. adv. ned. - Vsi frančiškanski svetniki	
30	P	Andrej ap.	○

December

1	T	Eligij	
2	S	Natalija	
3	Č	Frančišek Ksaver	
4	P	Barbara	
5	S	Krispina	
6	N	2. adv. ned. - Miklavž	
7	P	Ambrož	
8	T	Marijino brezmadežno spočetje	☾
9	S	Valerija	
10	Č	Loretska Mati Božja	
11	P	Damaz I.	
12	S	Amalija	
13	N	3. adv. ned. - Lucija	
14	P	Janez od Križa	●
15	T	Silvija	
16	S	Adelajda	
17	Č	Lazar iz Betanije	
18	P	Gracijan	
19	S	Favsta	
20	N	4. adv. ned. - Dominik - kvatarna ned.	
21	P	Peter - Zima	
22	T	Frančiska	☾
23	S	Viktorija	
24	Č	Sveti večer	
25	P	Božič	
26	S	Štefan	
27	N	Sveta družina	
28	P	Nedolžni otroci, mučenci	
29	T	David	
30	S	Evgen	
31	Č	Silvester	○

Pregled leta 2019

IOLE NAMOR

Tudi v letu 2019 smo zabeležili protislovne signale: po eni strani dobre rezultate, saj povsod rastemo po številu in kvaliteti pobud na kulturnem področju, po drugi pa smo premalo povezani in organizirani, predvsem smo priča vse bolj zaskrbljujočim pokazateljem na socialni in ekonomski ravni.

Maja smo imeli občinske volitve skoraj povsod v obmejnem prostoru. V občinah Grmek, Podbonesec, Ahten in Naborjet-Ovčja vas (in v določenem smislu tudi v Sv. Lenartu) se je predstavil en sam županski kandidat z eno samo listo in to je nedvomno slabo, saj pomeni da nimamo dovolj ljudi ali dovolj energije za normalno demokratično soočanje in tekmovanje. V glavnem so bili potrjeni vsi dosedanji župani z izjemo Rezije in Barda. V dolini pod Kaninon se je z izvolitvijo županje Anne Micelli zaključilo (pre)dolgo obdobje napetosti in ostrih naprotovanj do Rozajanskega kulturnega duma in zavednih kulturnih delavcev v dolini. Občina Rezija je sedaj pristopila k deželni mreži za slovenski jezik in z njo so vanjo vključene vse slovenske in mešane občine v videnski pokrajini (razen Tavorjane). V Bardu v Terski dolini se je pa obdobje nestrpnosti komaj začelo. Nova uprava, ki jo vodi župan Luca Paoloni, je hitro sprožila konflikt z domačim župnikom Renzom Calligarom, kot eno od prvih potez pa je črtala že dodeljene prispevke domačemu

Centru za kulturne raziskave in Društvu bivših izseljencev. Vprašanje je, kako bo sedaj delovalo slovensko okence, ki se financira s sredstvi iz zaščitnega zakona in za obdobje 2019-2021, na podlagi konvencije, skrbi še za občine Tipana, Ahten in Fojda.

V dolini Idrije, v goratem delu občine Prapотно, kjer živijo Slovenci, so končno postavili slovenske krajevne napise. Občina Sovodnja pa je s prispevkom dežele FJK in medobčinske teritorialne unije dala pobudo za izdajo knjige *Živiet na planinah*, ki jo je v narečju in italijanščini uredila Luisa Battistig, izšla pa je pri zadrugi Most v Čedadu. Knjigo so predstavili na Matajurju in v Sovodnji na občini, na večeru, na katerem so ob urednici sodelovali zgodovinar Giorgio Banchig, župnik Božo Zuanella in deželni odbornik Pierpaolo Roberti.

Leto smo začeli z velikimi upi in verjetno prevelikim optimizmom v zvezi s čezmejnimi grozdom (cluster), ki povezuje obmejne občine videnske pokrajine (21) in gornjega Posočja (4), približno 57 tisoč prebivalcev. Nastal je z namenom pridobiti sredstva za okrepitev infrastrukture, turistični razvoj, sodelovanje na kulturnem področju, predvsem pa zaustaviti demografski padec in zagotoviti mladim primerne perspektive v domačem kraju. Med letom je Dežela FJK odobrila clusterju določena finančna sredstva, predvsem pa je sprejela vlogo vodilnega (lead) partnerja pri Interreg projektu Italija-Slovenija 2014 – 2020, ki je bil vreden 840 tisoč evrov in cilj katerega je bilo izboljšanje povezav in sodelovanja med obmejnimi občinami. Hladna prha je prišla jeseni, ko je bil projekt zelo slabo ocenjen, zbral je namreč le 21,5 točk (minimalna meja je bila 65 točk) in se uvrstil na zadnje mesto. Očitno zelo slabo napisan projekt.

Demografsko stanje je v naših dolinah zelo resno, kot potrjujejo podatki o šolski populaciji. **Nadiške doline:** dvojezični vrtec v Špetru obiskuje 60 otrok (od teh 7 v Sovodnji), italijanski vrtec v Špetru 15 otrok, v Gorenji Miersi 21 in v Podbonescu 11 otrok. Skupno Nadiške doline:

107. V dvojezično osnovno šolo hodi 157 učencev, v italijansko v Špetru 80 in v Sv. Lenartu pa 43, skupno 280 učencev. V dvojezični nižji srednji šoli je 67 dijakov, v italijanski v Špetru 86 in v Sv. Lenartu 36, skupno 192. **Terske doline:** v Tipani je 10 otrok v vrtcu in 9 v osnovni šoli; v Bardu jih je 7 v vrtcu in 28 v šoli. **Rezija:** 23 otrok v vrtcu, 14 v primarni šoli in 12 v srednji šoli. **Kanalska dolina:** v vrtcu na Trbižu je 66 otrok, v Ukvah 24, v Žabnicah 14. V osnovni šoli je 110 učencev na Trbižu in 52 v Ukvah. Nižjo srednjo šolo na Trbižu pa obiskuje 109 dijakov.

Ko smo že pri šolstvu je treba omeniti stalna prizadevanja v Kanalski dolini, zato, da se uvede reden pouk slovenskega jezika. »Večjezični pouk mora biti sistemsko zagotovljen« je med svojim obiskom v Kanalski dolini izjavila deželna odbornica Alessia Rosolen in upati je, da bodo to tudi dosegli. V dvojezičnem šolskem središču v Špetru je pa prišlo do zamenjave v vodstvu šole, ki jo je zadnja leta vodila goričanka Sonja Klanjšček. Domačin prof. Davide Clodig je namreč zmagal na natečaju in postal ravnatelj naše šole.

Do spremembe je prišlo tudi na vrhu naše krovne organizacije, Slovenske kulturno-gospodarske zveze, ki jo je v zadnjih 22. letih vodil predsednik Rudi Pavšič. Tokrat je prišlo tudi do velike novosti, saj sta se predstavila dva kandidata: upokojena ravnateljica in predsednica Paritetnega odbora za slovensko manjšino Ksenija Dobrila ter bivši deželni svetnik in predsednik deželnega sveta SKGZ Igor Kocijančič. Izvoljena je bila Dobrilova. Na kongresu so podelili tudi priznanje in med nagrajenci sta bili tudi Muzej rezijskih ljudi in Društvo Topolove.

Na kulturnem področju smo bili v videnski pokrajini res ustvarjalni. Beneško gledališče je odlično postavilo na oder dve predstavi: igro *Glavna vaja* Alda Nicolaja v režiji Gregorja Geča za Dan emigranta in *Zdreu bunik* Moliera v režiji Jasmin Kovic za osmi marec. Obe sta doživeli lep

uspeh in sta bili ponovljeni marsikje na našem teritoriju, v Posočju in na Tržaškem. Uspešna je bila tudi gledališka delavnica, ki jo je Beneško gledališče v sodelovanju z ZSKD izpeljalo na dvojezični šoli. Dan slovenske kulture smo zabeležili v Naborjetu, v Špetru na pobudo dvojezične šole in v Čedadu, kjer je bil osrednji kulturni praznik v FJK na pobudo SKGZ in SSO, slavnostna govornica pa Margherita Trusgnach. Spet je ob kulturnem prazniku prišlo do srečanja Posočja in Benečije v Špetru in Kobaridu, spet je na Livku potekal LivkStock, festival Schengenske generacije, ki želi živeti v miru, prijateljstvu in brez meja.

Izredno bogato je bilo delovanje KD Rečan_Aldo Klodič, ki je z vrsto pobud počastilo svojo petdesetletnico, na novoletnem srečanju v Tolminu pa je prejelo Gujonovo priznanje. Na osrednji proslavi v telovadnici na Lesah so sodelovali Beneško gledališče, folklorna skupina Živanit in otroški zbor dvojezične šole in Glasbene matice Mali lujerji, udeležil pa se jo je tudi minister Peter Česnik. Velik odmev je imela tudi razstava posvečena inženirju Maksu Klodiču, ki jo je postavil Gorenjski muzej v občinski dvorani v Grmeku in nato v kulturnem domu v Špetru. Tradicionalni pohod čez namišljeno črto skupaj s prijatelji z Livka pa je imel kot cilj vrh Svetega Martina.

Zelo pester program je pripravilo tudi KD Ivan Trinko. Naj omenimo še posebej predstavitev druge knjige pravljic in pripovedk v terskem narčju Brune Balloch *Lučiče na oknah*, ki smo jo v sodelovanju z občinsko knjižnico predstavili v Ahtnu, *Kapljice zgodovine in kulture* junija, ko smo obravnavali vlogo Čedajskega kapitlja tudi v Posočju (predavala sta Elisa Morandini in Silvester Gaberšček) ter veliko novembrsko razstavo ilustracij in slik Luise Tomasetig v Čedadu z bogatim spremljevalnim programom. Med letom smo priredili likovno delavnico in tečaj konverzacije v slovenščini, na katerem je s svojim predavanjem nastopil tudi slovenski minister Peter Česnik. Vredno je izpostaviti tudi sode-

lovanje z drugimi društvi. Letos smo bili prisotni tudi v Prapotnem, kjer smo v sodelovanju s tamkajšnjim društvom Idrska dolina avgusta priredili koncert komornega zbora Ipavka in septembra predstavili tudi s sodelovanjem čezmejnega društva Nit pesniško zbirko *De b' mogle besiede* Claudie Salamant. Branje z glasbeno spremljavo je bilo v Bordonih in občinstvo ga je zelo dobro sprejelo.

Izredno bogato je bilo delovanje Inštituta za slovensko kulturo, ki je nadaljeval s svojimi dejavnostmi za pospešitev turizma tudi v sodelovanju s krajevnimi ponudniki kmetijskih pridelkov in z združenjem Evropska naselja okusa ter s posebno pozornostjo do kulturnega in zelenega turizma (tudi s čezmejnim avtobusom, *Benečija gor in dol*). Zaključil je triletni projekt *Mi smo tu...* s sredstvi iz zaščitnega zakona, ki ga namepravajo nadgraditi v naslednjem obdobju. Na številnih prireditvah so na Inštitutu ovrednotili ljudske navade in krajevno kulturo, med drugim so s fotografsko razstavo, nastopom pevskega zbora Naše vasi iz Tipane, pričevanjem nečakinje in predstavitvijo Giorgia Bankiča zabeležili 130-letnico rojstva in 60-letnico smrti duhovnika Antona Cuffola. Začeli so razvijati tudi nov projekt *Od železne zavese do poti miru*. Sem sodi tudi okrogla miza o vplivu hladne vojne na Benečijo, ki je postala – kot je dejal Giovanni Aviani, eden od razpravljalcev – pokopališče vojašnic, utrd in bunkerjev, ki jih je težko preoblikovati.

V Kanalski dolini je združenje don Mario Cernet izpeljal projekt *Žabarrim – m'pa tè sëm žiu* osredotočen na legende in običaje doline. Na zaključni predstavi – šlo je za senčno gledališče –, ki jo je zrežirala Jasmin Kovic, so bili v ospredju vasi, domače legende, navade in običaji, kot so na primer žegen, šapanje, Maja ali Pehtra baba in Ušarska legenda. Pri projektu so sodelovali tudi Inštitut za slovensko kulturo, Združenje don Eugenio Blanchini, večstopenjska šola Trbiž ter občini Trbiž in Naborjet – Ovčja vas.

Z radijsko oddajo v živo, ki jo je snemala televizija in na kateri so govorili sedanji in bivši sodelavci, je slovenski Rai 3. novembra zabeležil v kulturnem domu na Ravanci 40 let oddaje *Ta rozajanski glas*, 24. novembra v kulturnem domu v Špetru pa 40-letnico oddaje *Nediški zvon*. Slovenski televizijski program Rai se je tudi z mladinsko oddajo *Krivopetniki* približal stvarnosti Benečije. Pod režijo Marka Sosiča pa je nastal poetični filmski zapis *V tišini letnih časov*, ki je posvečen umetnici Luisi Tomasetig in so ga spomladi predstavili v kulturnem domu v Špetru, jeseni pa v okviru Luisine razstave v Čedadu.

Leto je bilo zelo bogato tudi glede pesniškega ustvarjanja. Miha Obit je pri založbi qudu izdal svojo osmo pesniško zbirko z naslovom *La balena e le foglie (Kit in listje)*. Naj tu omenimo uspeh Andreine Trusgnach, ki je s svojimi pesmimi sodelovala na številnih literarnih srečanjih po Italiji, kjer je prejela številne nagrade in priznanja. Slovenski dialekt je bil nagrajen tudi na manjšinskem pesniškem natečaju, ki ga razpisuje ladinski kulturni inštitut Cesa de Jan. Med nagrajenci so bili tudi učenci 4. razreda dvojezične osnovne šole Pavel Petričič. Pod mentorstvom učiteljice Claudie Salamant so napisali tri poezije v slovenskem narečju in sicer *Krivapeta*, *Matajur* in *Benečija* in se uvrstili na prvo mesto. V sekciji za odrasle je bila nagrajena tudi Marina Cernetig (3. mesto).

Novo pesniško zbirko je izdal Renato Quaglia. *Čütja – Presagi* je naslov knjige, ki je dvojezična, v rezijanščini in italijanščini. Z njo je Quaglia nastopil tudi na knjižnem sejmu v Torinu, na srečanju, kjer je bilo govora o dialektih. To je drugi del trilogije. Prva knjiga z naslovom *Sanjalavi – Indizi* je izšla leta 2018, v pripravi pa je tretja knjiga *Sodni dan*, ki naj bi izšla v rezijanščini in knjižni slovenščini.

Naj na koncu omenimo še *Zgodbo iz kostanjevih gozdov*, celovečerni film, prvenec Gregorja Božiča, ki je bil leta 2016 posnet v Nadiških doli-

nah in ga je sam avtor in režiser posvetil Benečiji in Benečanom. Film je bil absolutni zmagovalec letošnjega Festivala slovenskega filma v Portorožu, saj je prejel 11 nagrad vesna.

ZGODOVINA, JEZIK, IZROČILO

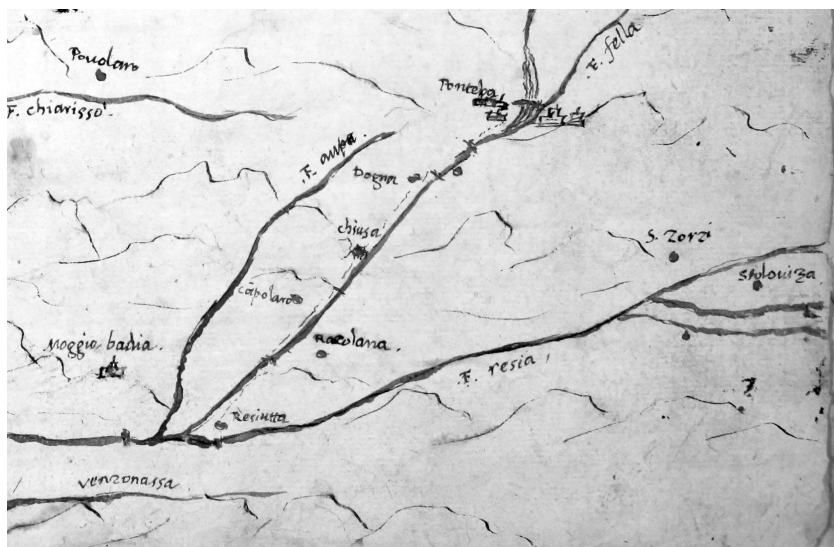
Grad nad Solbico v Reziji

Med Rimljani in alpskimi Slovani.

*Kratek prispevek k lokalnemu zgodovinopisju skozi podatke,
ki so prišli na dan pri nedavnih arheoloških izkopavanjih
najdišča ta-na Rado*

SANDRO QUAGLIA – FEDERICO LONARDI*

Med izgubljenimi pričevanji o pozno antični in srednjeveški zgodovini Rezije, pa tudi med najmanj znanimi, saj so se od njiju ohranile le majhne ostaline, gotovo spadata tudi dve utrdbi (ali bivalno obrambna gradova), o katerih obstoju v bližini današnjih vasi Bila in Solbica pričajo ustni in pisni viri (zlasti arhivska dokumentacija iz XVI. in XVII. stoletja n. št.). Eden izmed teh virov, oziroma poročilo o celotnem ozemlju opatije Možac, ki ga je Jacopo Valvasone iz Maniaga (1500-?) pripravil za takratnega kardinala Carla Borromea (1539-1584), ki je med leti 1561 in 1566 bil opat *in commendam* opatije Možac, in je shranjeno pri videnskem škofijskem zgodovinskem arhivu, potrjuje, da je leta 1565 n. št. bilo še mogoče videti blizu vasi Solbica in Bila “*i vestigi di due gironi*” (ruševine dveh obrambnih zidov). Že ta sama dva izraza, *vestigia* in *girone*, opisujeta stanje in značilnosti opisanih krajev. *Vestigia* pomeni “ruševine”, torej pomeni, da v XVI. stoletju n. št. ta objekta nista več služila svoji namembnosti. Z besedo *girone* je mišljena vrsta utrdbe, ki jo pogosto dobimo v alpskem loku, to so višinske utrdbe, ki jih sestavljajo okrogli zid na vrhu vzpetine in vse stavbe znotraj tega zidu. Druga zanimivost je pri teh najdiščih, označenih v isti dokumentaciji – spremlja jo topografska karta, ki jo je istega leta narisal Antonio Manin, guverner iste opatije – strateški položaj Rezije ali bolj natančno dostopov do nje, med njimi pa tistih, ki jo povezujejo s Soško dolino.

Et nel canale di Resia trouasi un'altro passo uerso Leuante, che dalla porta di Plezzo, c'ha una Rocca antica, custodita da Imperiali, s'arriua a Risutta nella strada principale con pedoni, et Caualli solamente, doue uicino a Stolouizza, et a S. Giorgio apparono ancora i uestigi di due Gironi, ~~che furono~~ edificati per custodia di quel passo. Et quest'è quel tanto, c'ho potuto scopriri d'intorno la Cargna, et del Canale della Pontunia, il resto lasciarò a piu diligenti Scrittori di me.

Topografska karta Antonia Manina in izvleček iz poročila Jacopa Valvasona iz Maniaga

Pravzaprav dokument iz XVI. stoletja opisuje dolino kot prometno pot, ne samo za pešce, temveč tudi za konje, med glavnimi cestnimi prometnicami tistega časa skozi Soško in Železno dolino. Rezija, ki jo prečka istoimenski potok, znan tudi kot Bila, pritok Bele, zavzema pač južni predel vzhodnega dela porečja Bele in se razteza do meje s Slovenijo, od katere jo loči razvodje, ki ga določa gora Kanin. Bližina Rezije s Soško dolino, lahko dostopno preko gorskih prelazov, je torej predstavljala v

negotovih časih pozne antike važnejšo povezavo. Bližnja Soška dolina je po svoji strani bila v tem času posebno pomemben alpski predel in je gotovo imela vlogo, ki ni bila drugotna; arheološka pričevanja kažejo prisotnost, severno od Kobarida, naselbin, ki so imele namen nadzorovati in zbirati prebivalstvo: eno izmed teh, datirano od III. do VI. stoletja, so izkopavali pred nekaj leti pri Tonovcovem gradu, ob cesti, ki pelje do Predelskega sedla. Lahko torej domnevamo, da so bili stiki med dolinama večji prav v tem obdobju in da so bile od tedaj naprej verjetno ojačane tiste poti, ob katerih so potem gradili utrdbe in oporišča za nadzor.

Druga, kasnejša dokumentacija iz XVII. stoletja, shranjena v zgodovinskem arhivu občine Rezija, opisuje grad nad Solbico z besedami "*un tempo demora fissa de frarri*" (nekdanje stalno bivališče bratov). Domneva se, da so bili z besedo *frarri* mišljeni *fratres* oziroma bratje, beseda, s katero so se vojaki rimskih legij klicali med sabo. Poleg tega je tabore rimskega Cesarstva vodil poveljnik, ki so ga pozdravljali z besedo "domine" oziroma gospod. Ti poveljniki so bili, vedno v latinščini, "comes", kar je rimski vojaški čin; južnoslovanska ustreznica je "knez", ki še danes označuje plemiško stopnjo. Lahko torej tukaj omenimo tudi to, da je glavni junak krajevne legende, katere kraj dogajanja je prav ta, lik "kneza", mišljen kot gospod grada.

Zdi se, da se je s temi najdišči že leta 1903 ukvarjal arheolog in paleontolog Carlo Marchesini (Trst 1850-1926), ki se je na predmet spoznal in je poskusil nuditi možno datacijo. V knjigi *Carlo Marchesini ed i castelli*, 1903-2003: *Atti del convegno internazionale di studi, Castello di Duino (Trieste) 14-15.11.2003*", ki sta jo izdala Gino Bandelli, Emanuela Montagnari Kokelj – Editreg leta 2005, je namreč napisano:

Str. 269

... costruzione di due forti nel Canale di Resia sopra le ville di San Giorgio e Stolvizza, de quali tuttavia se ne conoscono le vestige ... (gradnja

dveh utrd v dolini Rezije nad vasmi Bila in Solbica, katerih so pa znane ostaline). Jasno je torej, da niso teh utrd zgradili Benečani; verjetno pa niti Patriarhi, saj ni znanih dokumentov iz tega obdobja, ki bi omenjali gradnjo ali obstoj teh utrd. Možno je domnevati, da so "i vestigi di due gironi" (ruševine dveh obrabnih zidov), ki ju označujeta toponima Gračišče in Tanarado, naselbine prazgodovinskega ali rimskega obdobja.

Rezija, zaselek Bila, Gračišče (58)

Najdišče se nahaja na griču na jugozahodnem robu naselja Bila, visokem 454 m n. v. To je eden izmed krajev – drugi je bil ...

Str. 270

Rezija, zaselek. Solbica, Hrib Tanarado (61)

To je hrib neposredno na severu Solbice, visok 1.076 m n. v., drugi izmed "gironi". Novice o morebitnih najdbah so protislovne: zdi se, da je kdo izvedel izkopavanja na vrhu hriba, ne da bi karkoli našel, medtem ko je bilo po drugem pričevanju v preteklosti možno na vrhu, ki ni bil zaraščen, dobiti številne keramične ostaline. Ne vemo, kateremu obdobju pripadajo te ostaline (62).

Str. 273

Zdi se, da so v preteklosti na hribu Tanarado pri Solbici, v občini Rezija, rešili keramične črepinje, ni pa znano, h kateremu obdobju spadajo te najdbe.

Medtem ko imamo o gradu pri Bili malo podatkov, o drugem vemo z gotovostjo, da se je nahajal na najvišji točki grebena (*ta-na Rado/monte Castello*) na 1.083 m nadmorske višine in približno uro hoje, po strmih stezah, od zaselka Solbica. Še danes so vidna pomembna znamenja te starodavne utrdbe. Gre za najdišče, ki je bilo popolnoma zaprto do leta 2018, ko so bile ruševine zidov, ki se dvigajo s tal, komaj vidne zaradi precejšnjega zasutja in gostega zelenja, ki sta jih pokrivala.

Lansko leto (2018) je med koncem julija in začetkom avgusta Služba za arheološke spomenike, likovno umetnost in okolje Furlanije Julij-

Ta-na Rado/Monte castello, slikan s Černe Pěnci

Prvi obisk leta 2017

ske Krajine s sodelovanjem Muzeja rezijanskih ljudi začela z važnejšimi posegi arheološkega preiskovanja z namenom, da bi preverili obseg nanosa v delu mogočnega zidu in nekaterih stavbah, kar je imelo kot posledico to, da so postali v nekaterih delih popolnoma vidni.

Presek zunanjega zidu

Poseg je bil izveden zlasti za to, da bi preverili dejansko možno vrednost ostalin strukture teh prostorov, ki je do danes popolnoma razvidna. Muzej rezijanskih ljudi se je zato v mejah svojih možnosti spravil na delo, da bi obnovili, ohranili in ovrednotili ostanke zidovja, tudi z namenom, da bi temu sledila bolj poglobljena arheološka raziskava in da bi prišlo do širšega načrta ponovnega ovrednotenja celotnega območja z vidika okoljskih, zgodovinskih in spomeniških vrednot, ki jih predstavlja. Dela za obnovo zidovja so predvidevala odkopavanje raznih objektov, kar je prineslo na dan arheološki material različne vrste, ki ga je mogoče datirati med IV. in VII. stoletjem n.št. To obdobje je zelo zanimivo za zgodovino Rezije, saj ustreza padcu Zahodnega rimskega cesarstva (476 n. št.) in tako imenovanim “vdorom” “barbarskih” ljudstev (germanskih, slovanskih in drugih azijskega izvora) do IX. stoletja n. št. Časovni pas, o katerem govorimo in ki je znan tudi kot “preseljevanje narodov”, je pripeljal do nastanka germanskih kraljestev, ki so se oblikovala v V. in

Rimski kovanec, ki ga je mogoče datirati med leti 360 in 423 n. št.

VI. stoletju n. št. in je po dogovoru pomenil skrajni konec pozne antike in vstop v srednji vek, čeprav sodobni zgodovinarji težijo k temu, da tudi v okviru vzhodne Furlanije podaljšajo to obdobje prav do IX. stoletja n. št. Razlika v terminologiji, ki označuje to časovno obdobje, izhaja iz dejstva, da so te dogodke italijanski zgodovinarji pod vplivom rimskocentričnega pogleda označili kot “vdore”, saj so poudarjali njihov uničevalen vpliv in jih imeli za vzrok padca rimskega cesarstva, konca starega veka in začetka srednjega, s posledičnim ekonomskim in kulturnim nazadovanjem. Nemški in slovenski zgodovinarji, ki so iste dogodke označili kot “selitve”, so pa poudarili pozitivne vidike, kakor zamenjavo skupnosti v globoki krizi, kakršna je bila poznorimska, zaznamovana z ekonomsko recesijo, zapleteno birokracijo in mnogimi drugimi problemi, z monarhično urejenimi družbami, značilnimi za tista “nova” ljudstva. Obe postavki se strinjata o tem, da so barbarski vdori ali selitve privedli, kakor smo povedali, do padca Zahodnega rimskega cesarstva. Sodobni zgodovinarji so pa usmerjeni k temu, da ta pojav presojujejo z vidika etnogeneze narodov, oziroma procesa oblikovanja nekaterih etničnih skupin. Zgodovinsko je bilo namreč potrjeno, da se je v tem obdobju, natančneje od VII. do IX. stoletja, tudi v Reziji, kakor v celoti ostalega slovenskega *continuum*, začelo naseljevanje slovanskega prebivalstva. Natančneje je tukaj dobil svoj dom del Slovanov, ki se je selil proti jugu in se je naselil v Julijskih Alpah; zato zgodovinarji govorijo o alpskih Slovanih ali Slovencih. Še danes ohranjajo prebivalci teh krajev skupni jezik, kulturo in tradicijo.

Da so verjetno vsaj ob začetku “rimsko” najdišče ponovno uporabili alpski Slovani, priča to, da so že lani v izkopanem prostoru, ki ga zaznamuje prisotnost ognjišča, našli apnenast kamen z jamo v sredini, ki ga lahko povezujemo s kamnom, ki so ga uporabljali za zaščito pred strelami, oziroma Perunovim kamnom. Ta vrsta kamna je del rezijanske snovne kulture in je bila v rabi vse do druge polovice XX. stoletja n. št. kot apotropejski predmet, da bi branili stavbe pred strelami, ugotovili

Kamen strele

pa so, da je del stare slovanske verske tradicije, povezane s čaščenjem boga strele Peruna. Ta je bil eno izmed glavnih božanstev predkrščanskih Slovanov, njegovo ime pa neposredno pomeni “strela” (npr. poljsko piorun). Peruna na indoevropski ravni povezujejo z vrhunskimi božanstvi, glede na njihovo povezanost s silnimi vremenskimi pojavi. Kot bogu strele so mu posvečali posebne kamne, ki jim v vseh deželah slovanske kulture pravijo prav Perunovi kamni ali kamni strele. Perunovi kamni so štiti pred zlo usodo, uroki, nesrečami in samimi strelami.

Poleg tega lahko dodamo, da toponim *ta-na Rado*, pri Solbici, kakor navaja tudi Roberto Dapit v knjigah *Aspetti di cultura resiana nei nomi di luogo* (1. Area di Solbica/Stolvizza e Korito/Coritis in 2. Area di Bila/San Giorgio, Njīwa/Gniva – Ravanca/Prato), ustreza besedi *Grad* (grad, zid, utrdba), tako v rezijanskem narečju kot v slovenskem knjižnem jeziku; drugemu kraju, vrhu griča blizu Bile, pa pravijo *Gračiščē* (gradišče, majhen grad). Lahko torej domnevamo, da so alpski Slovani, ko so prišli tudi v to dolino, začeli poimenovati določene kraje z imeni prvin,

Eden izmed prostorov, izkopanih leta 2018

ki so obstajale pred njihovo naselitvijo. V tem primeru osnova *Grad* vsaj delno potrjuje pri teh toponimih prejšnji obstoj primitivnih utrdb v teh krajih.

Kakor smo uvodoma povedali, je po vznemirjajoči izkušnji prve arheološke akcije, ki je bila odobrena in izvedena v občini Rezija, sama spomeniška služba s sodelovanjem kulturnega društva "Muzej rezijanskih ljudi" tudi letos (2019) nadaljevala z novimi preiskavami na istem mestu z dragoceno pomočjo rezijanske občinske uprave. Kot smo zgoraj poudarili, so že lani delno prišli na dan določeni prostori, ki so jih tudi letos, od ponedeljka, 29. julija, do sobote, 3. avgusta, dodatno preiskali, izkopavanja pa so se nadaljevala in preiskali so druge zasute objekte, prisotne na istem najdišču. Tudi te nove preiskave so bile plodne, bodisi kar se tiče števila najdb bodisi kar se tiče raziskovanja. V enem izmed teh prostorov je najdba dveh keramičnih črepinj z istimi značilnostmi (rob in del posode, ki sta verjetno tudi slovanske izdelave) omogočila, da je postal bolj razviden dobro ohranjen kamniti tlak v obliki polkro-

Eden izmed prostorov, izkopanih leta 2019

ga, ki se nahaja na istem nivoju kot talna površina iz steptane zemlje. V tem delu stavbe je bilo mogoče po kratkem čiščenju kamna ugotoviti prisotnost ognjišča, zraven zunanjega zidu, z razvidnimi sledovi gorenja. Med isto preiskavo so našli 2 kovanca in drugi 2 keramični črepi-nji, z drugačnimi značilnostmi kot prejšnji. Poleg tega so našli majhen “naprstnik za šivanje”, verjetno iz bakra. V drugi “stavbi”, v prostoru zraven tistega z ognjiščem, kjer so prav tako dobili ostanke oglja in ke-

Detajl ognjišča

Podkev konja ali osla

Namišljena upodobitev stavbe iz najdišča, kakor jo je naslikal Federico Lonardi

ramične črepinje, so dobili podkev za konja ali osla. V tretji “stavbi”, izkopavanje katere se ni še zaključilo, so v prostoru, kjer je bila prav tako prisotna temna, zelo vlažna, skoraj pognojena zemlja, našli majhen nož brez držaja s 5 cm dolgim rezilom. Vsi ti podatki, skupaj s tistimi, ki smo jih lani analizirali, so nas pripeljali do domneve, da so verjetno prostor uporabljali samo v nekaterih obdobjih in ne nepretrgano, ugotovili smo, da je večina “stavb”, ki so prišle na dan, bila sestavljena iz 3 ali 4 pravokotnih prostorov, zgrajenih po istem vzorcu in ponavljajočih se v zavetju zunanjega zidu, ki ta prostor obkroža. Domnevamo, da so te stavbe obsegale sobo z ognjiščem (kraj, kjer so kuhali in živeli), hlev (kjer so verjetno tudi spali) in prostor ali dva, skoraj podzemna, ki sta verjetno služila shranjevanju živeža. Vse najdbe so iz istega obdobja kakor tiste, ki smo jih našli lani, in ne segajo dlje od VII. stoletja n. št.

* Sandro Quaglia, konservator Muzeja rezijanskih ljudi
Federico Lonardi, študent arheologije na videnski univerzi

Sledi Čedajskega kapitlja na Tolminskem

SILVESTER GABERŠČEK

Za uvod si sposodimo povedna zapisa o sledih Čedajskega kapitlja na Tolminskem. Prvi je krajši navedek iz *Kronike župnije Tolmin zv. I*, v katerem je zapisano: *“Za kulturni razvitek Tolminskega bilo je najvažnejše bližnje mesto Čedad (Staro mesto). Tudi to mesto je moralo biti prastara karnska naselbina. Ali odkar je rimski vojskovodja Julij Cezar leta 53. ali 52. pred Kristusom Keltske Galce onde naselil, imenovalo se je tudi rimska kolonija in dobilo ime Forum Julii. Po zmagi krščanstva nad poganstvom, razširila se je bila sv. Vera iz Ogleja, kjer so jo oznanjali sv. Mohor in sv. Feler (Fortunat) tudi v Čedad.”*¹

Prav tako nazoren je tudi navedek prelata Josipa Kraglja v prispevku *“Arhidiaconat tolminski”*², v katerem zapiše: *“Tolmince je kristjanil Oglej s pomočjo čedadske duhovščine, kar je umevno. Oglej je oddaljen, Čedad pa meji s tolminsko stranjo. Ker so Čedadci Tolminsko pokristjanili, so smatrali to pokrajino za svojo neomejeno last. Ugovarjal jim ni nobeden, svojih pravic do tega ozemlja ni nikdo drug dokazoval. Vrh tega so pa še patriarhi, od 11. stoletja (od 3. aprila 1077) tudi deželni knezi Tolminskega, čedadskemu kapitlju radovoljno priznavali Tolminsko kot njegovo cerkveno posestvo”. Z odločitvijo patriarha Calista iz leta 737, da preseli sedež patriarhata iz Krmina v Čedad, in še dodatno z uvedbo*

1. Tipkopišni prepis *Kronike župnije Tolmin*, zv. I, st. 19

2. Tipkopišni prepis *Kronike župnije Tolmin*, zv. I, st. 42

izrazito oznanjevalno usmerjene pastoralne dejavnosti patriarha Pavlina II. (787–802) so nastale ugodne okoliščine za ponovno misijonsko dejavnost na območju Zgornjega Posočja, kjer je bilo krščanstvo sicer prisotno že v pozni antiki. Zelo zgodnjo prisotnost krščanstva na Tolminskem zgovorno dokazujeta arheološka predstavitev ostankov poznoantične višinske naselbine s kompleksom štirih cerkva na Tonovcovem gradu nad Kobaridom³ in še živo ustno izročilo o nekdanjih treh starodavnih cerkvah na Kaštelutah pri Zatoľminu.⁴

Ugibanje o morebitnem ostanku in številu pokristjanjenih staroselcev, ki so se ob prihodu slovanskih plemen ohranili v odročnejših krajih oziroma utopili v novih šegah, navadah in jeziku, ostaja še vedno izziv za strokovnjake posameznih zgodovinskih ved.

Prisotnost večjega števila cerkva iz visokega srednjega veka govori v prid trditvam, da se je krščanstvo med novimi priseljenci hitro 'prijelo'. Za potrditev te domneve naj navedem nekaj primerov: z georadarjem odkriti temelji cerkve sv. Janeza na Čemanovi buli v Tolminu in cerkev sv. Mihaela na Mirih nad Ljubinjem, ki po J. Höflerju sodita v postlangobardski čas⁵, v volčanski župnijski cerkvi nedavno odkriti tloris manjše cerkve iz karolinškega časa⁶, ki je povzročil veliko presenečenje, nato cerkev sv. Urha – prvotno sv. Martina – iz 10. stoletja na mestnem pokopališču v Tolminu⁷ in druge cerkve v okolici Tolmina, kot sta sv. Marko nad Žabčami ali sv. Brikcij na Volarjih iz 12. in 13. stoletja.⁸ V

3. Slavko Ciglenečki: Tonovcov grad pri Kobaridu, Arheološko najdišče, Vodnik, Znanstveno raziskovalni center SAZU, Kobariški muzej, Ljubljana, Kobarid 1997

4. Helena Čujec Stres in Špela Stres: Razvoj ledinskih imen na področju Zatoľmina z visokogorski mi planinami, Traditions, 37/1, Ljubljana 2008, st. 186

5. Janez Höfler: Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem, Nova Gorica 2001, st. 78)

6. Miha Mlinar: Arheološko dokumentiranje ob gradnji v cerkvi sv. Lenarta v Volčah. – V: B. Djurić, P. Stipančić (ur.), *Arheologija v letu 2016 – dediščina za javnost. Zbornik povzetkov*, Ljubljana, 32

7. Timotej Knific in Miha Mlinar: Najdbe iz 10. in 11. stoletja v Posočju – vpetost v evropski prostor. Najdišče sv. Urh v Tolminu, Arheološki vestnik 65, Ljubljana 2014, st. 423-462

8. Nada Osmuk: Varstvo spomenikov 36, Ljubljana 1997, st. 181-185; Rober Červ, Varstvo spome-

buli papeža Celestina III. iz leta 1192 navedene župnije v Volčah, v Bovcu in na Šentviški gori pa so pomemben pisni dokaz o zgodnji urejeni cerkveni organiziranosti na širšem Tolminskem.

Na osnovi leta 811, za časa Karla Velikega, sklenjenega dogovora o razmejitvi pastoralnega ozemlja med Salzburško nadškofijo in Oglejskim patriarhatom se je na Slovenskem začela oblikovati urejena organiziranost cerkvenih pokrajin. Nato se je sprožil proces vključevanja kot prerazporejanja t.i. lastniških (pra)župnij pod ustanoviteljevo ali drugo takratno cerkveno ustanovo, ki so ji nad njo podarili kanonsko jurisdikcijo. Fevdalni družbeni sistem, ki so ga uvedli Franki, je močno vplival na nadaljnji razvoj cerkvene organiziranosti. Tako so po cesarskih darovnicah znotraj prvotno že dogovorjene cerkvene pokrajine nastajali večji ali manjši cerkveno upravni otoki, ki so bili dani v upravljanje neki drugi škofiji ali samostanu. Izraziti tovrstni primeri so Loško gospostvo, ki so ga leta 973 podelili freisinškemu škofu, in Bled ter Bohinj, ki so ju leta 1004 podelili briksenški škofiji. Nekaj podobnega se je zgodilo z mnogimi župnijami Dežele Kranjske po letu 1136 z ustanovitvijo Stiške opatije. V nadaljnjem poteku razvoja cerkvene ureditve znotraj Salzburške nadškofije in Oglejskega patriarhata so nastajale vse večje razlike v načinu njihovega upravljanja in vodenja. Salzburška nadškofija se je odločila za ustanavljanje podrejenih ali sufraganskih škofij, npr. Koroške v Krki leta 1072, Štajerske v Sekavu leta 1218 in Lavantinske v Šentpavlu leta 1228. Oglejski patriarhi pa so se odločili za ustanavljanje podrejenih arhidiakonotov. Tako so nastali arhidiakonat za Spodnjo marko in Savinjski, Gorenjski, Dolenjski, Tolminski, Spodnjefurlanski ter Gornjefurlanski arhidiakonat.⁹

Arhidiakoni, ki so bili na svojem ozemlju polnomočni patriarhovi na-

---

nikov št. 37, Ljubljana 1998, st. 142-143

9. Bogo Grafenauer: Zgodovina Slovenskega naroda II, Ljubljana 1962, st. 134 in Zgodovina Cerkve na Slovenskem, Mohorjeva Celje 1992, st. 62; Matjaž Ambrožič: Prvih tisoč let krščanstva na Slovenskem, Ljubljana 2010

mestniki in so v njegovem imenu skrbeli za zaupan jim teritorij, so mu morali o tem redno poročati. Nekdanji kobariški dekan msgr. Franc Rupnik, ki je dolga leta raziskoval tako arhiv Čedajskega kapitlja kot Videnski patriarhalni arhiv, podobno kot pred njim že zgodovinar Simon Rutar v *Zgodovini Tolminskega*¹⁰ in prelat Josip Kragelj v prej omenjeni objavi "Arhidiakonat tolminski" ugotavlja, da je Čedajski kapitelj, ki ga je patriarh Gerard leta 1122 povzdignil v arhidiakonat, svoje pristojnosti zaradi lažjega obvladovanja obsežnega ozemlja prenesel na dva arhidiakonata: *in planis* za ravninski del ter *in montibus* oziroma *Tolminski* za gorski del. Na tem ozemlju je izvajal škofovski podobno cerkveno jurisdikcijo po vsej verjetnosti že od leta 1152 in vse do 1782. leta, ko ga je cesar Jožef II. ukinil v sklopu cerkvenih reform.

Za lažje razumevanje vloge in pomena Tolminskega arhidiakonata oziroma *in montibus*, po letu 1509 poimenovanega tudi *a parte imperii*¹¹, je potrebno izpostaviti nekatere ključne pisne zgodovinske vire, ki so ohranjeni v čedajskem kapiteljskem in v patriarhalnem arhivu v Vidnu. Oglejski patriarhi, ki so v Čedadu živeli od leta 737 do preselitve patriarškega sedeža v Viden leta 1238, za časa Bertolda Andeškega, so imeli v Tolminu svoje letno bivališče, še preden so z darovnico cesarja Henrika IV. leta 1077 postali tudi zemljiški gospodje oziroma svetni vladarji prostranega patriarhata. Iz vrste listin, ki so v letih od 1063 pa vse do 1375 nastale v Tolminu¹², je razvidno, da so se patriarhi v tem kraju zaradi sorazmerne bližine, ugodnega podnebja in naravnih lepot pogosto zadrževali. V ta namen je verjetno najprej služil grad Bochenstein na Kozlovem robu, v katerem se v dokumentu iz leta 1192 omenjata kapela

---

10. Simon Rutar: *Zgodovina Tolminskega*, Gorica 1883

11. Luisa Minigutti: *Evoluzione dell'insediamento nel territorio 'a parte imperii' del Capitolo di Cividale dal XVII secolo ad oggi. Analisi delle fonti cartografiche*, (diplomsko delo), Viden 1990-1991

12. Gunther Bernhard: *Documenta patriarchalia res gestas slovenicas illustrantia*, Listine oglejskih patriarhov za slovensko ozemlje in listine samostanov v Stični in Gornjem Gradu (1120-1251), Dunaj-Ljubljana 2006

in patriarhovo stanovanje. Od začetka 13. stoletja se v dokumentih ob gradu omenja še Curia Tulmini ali Curia inferior, Curia minor, ki je bila locirana na pomolu jugovzhodnega roba naselja, tako imenovanem *Doru*¹³, ki po ugotavljanju J. Höflerja tako kot grad na Kozlovem robu najverjetneje izvira že iz 10. stoletja.¹⁴

V Kroniki župnije Tolmin I.¹⁵ je v povezavi s pravicami Čedajskega kolegiatnega kapitlja, to je zbora 38 klerikov in 12 mansarijev, zapisano: *“Glede na to, da je imel čedadski kapitelj za pokristjanjevanje Tolminske velike zasluge, so mu oglejski patriarhi podelili razne privilegije in pravice do tolminskih cerkva. Te pravice je kapitelju potrdil papež Celestin leta 1192.”* Darovnica iz leta 1015, s katero patriarh Janez IV. proštu Kolegiatnega kapitlja sv. Štefana v Čedadu podarja desetino iz župnije Volče, je najstarejša znana omemba nekega kraja v Zgornjem Posočju. Iz tega lahko sklepamo, da so bile Volče prva in matična župnija na Tolminskem. V novejši zgodovinski literaturi¹⁶ se ob bok tej trditvi postavlja predpostavka o sočasnem obstoju patriarhove lastniške župnije pri cerkvi sv. Martina, danes sv. Urha, ob Soči v Tolminu. V prid tej domnevi govorijo novejša arheološke raziskave in pomembne najdbe pri tej cerkvi iz 10./11. stoletja.¹⁷ Pozornost pa vzbujata tudi domnevno krstna cerkev sv. Janeza na Čemanovi buli v Tolminu, ki naj bi prav tako nastala v prvem tisočletju.¹⁸

---

13. Igor Sapač: Gradovi, utrdbe, dvorci, vile v slovenskem primorju in bližnji soseščini, Ljubljana 2014

14. Janez Höfler: Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Primorska (Oglejski patriarhat, Tržaška škofija), Druga predelana izdaja, Elektronska knjiga, Ljubljana 20116, st. 37

15. Tipkopisni prepis Kronike župnije Tolmin zv. I, st. 42

16. Janez Höfler: O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem, Ljubljana 2016, st. 150

17. Miha Mlinar, Timotej Knific: Najdbe iz 10. in 11. stoletja v Posočju – vpetost v evropski prostor. Najdišče sv. Urh v Tolminu, Arheološki vestnik 65, Ljubljana 2014, st. 423-462

18. Janez Höfler: Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Primorska (Oglejski patriarhat, Tržaška škofija), Druga predelana izdaja, Elektronska knjiga, Ljubljana 20116, st. 37-38

Nekdanja Arhidiakonova - kapiteljska hiša, sedaj Okrajno sodišče v Tolminu

K Tolminski župniji, ki je se je raztezala na levem bregu Soče od Drežnice do Podključa pri Modreju, je po mnenju J. Höflerja¹⁹ sprva potrebno prišteti še Kobariško. Pozneje, leta 1297, za časa patriarha Rajmunda, pa je bila Tolminska kot patriarhova lastniška župnija z darovnico dohodkov tolminskih cerkva dokončno predana v upravljanje Čedajskemu kapitlju. Po prelatu J. Kraglju naj bi v tistem času zaradi učinkovitejšega upravljanja prvotni Čedajski arhidiakonot razdelil na dva dela: arhidiakonot *in planis* s 23 župnijami in arhidiakonot *in montibus* ali *Tolminski* z desetimi župnijami (v Bovcu, Kobaridu, Tolminu, Volčah, Podmelcu, Nemškem Rutu, na Šentviški Gori, v Cerknem, Idriji in nazadnje še v Šebreljah).

V listini '*De visitationibus Ecclesiarum annis singulis faciendis 1356*',

19. Janez Höfler: O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem, Ljubljana 2016

ki sta jo J. Kragelj in S. Rutar našla v kapiteljskem arhivu v Čedadu²⁰, so podrobneje opisane dolžnosti arhidiakonov, in sicer da so morali kapitlju podrejene duhovnije v njegovem imenu redno pregledovati in preiskovati. Od sprejema in uveljavitve sklepa, to je od leta 1445 naprej, je arhidiakon lahko postal le mašnik, ki so ga izmed sebe izvolili kanoniki, zbrani na klic malega zvona (*'congregati ad sonum campanulae'*), in sicer vsako leto na dan 8. maja. Za arhidiakona na ozemlju, ki se razteza od Vršiča do Godoviča, se je uveljavilo poimenovanje *'archidiaconus in montibus'*, medtem ko je bil *'archidiaconus in planis'* pristojen za furlanski ravninski del z Beneško Slovenijo. Arhidiakon je moral vizitirati vsako faro na Tolminskem, vključno z delom današnjih župnij Oselnica in Davča na Loškem. Ob vizitacijah je moral izvrševati tudi cerkveno sodstvo. Če pa kake fare ni vizitiral, je moral plačati XXV liber (200 denarjev) kazni. Kot navaja prelat Kragelj, je imel arhidiakon veliko moč: *"Ustanavljal je duhovnije, nastavljal in vmeščal župnike, nad kleriki in laiki je imel v manjših kazenskih zadevah sodno oblast. Razsojal je zaročne pravde, pristojala mu je oblast 'suspensionis ab officio et beneficio' in interdicti ingresus in ecclesiam, kaznoval je trdovratne in uporne že celo z interdiktom. Umevno je torej, kar je trdil še leta 1738 grof tolminski v svoji pritožbi do vlade o kapitlju, da zapoveduje duhovščini, kakor da bi bil on papež in cesar ('fa da queste parti da Papa e da Imperatore')."*²¹

Zaradi negotovih razmer in nastale ogroženosti, ki so jih od leta 1350 do leta 1509 povzročali vojni spopadi med Benečani in Habsburžani, kar je imelo za posledico vzpostavitev meddržavne meje, s katero je Tolminsko pripadlo Habsburžanom, in zaradi v tem obdobju propadle patriarhove države (z beneško zasedbo patriarhovega gradu v Vidnu leta 1420) se je Kapitelj večkrat zatekel k Svetemu sedežu za potrditev

---

20. Simon Rutar: Zgodovina Tolminske, Gorica 1883, st 223; Josip Kragelj, Arhidiakoniat tolminski, VBV XII, Maribor 1909, st. 3

21. Josip Kragelj: Arhidiakoniat tolminski, VBV XII, Maribor, 1909, st. 5

svojih starodavnih pravic. Tako je leta 1459 papež Pij II. kolegiatnemu kapitlju ponovno potrdil vse zgodovinske pravice, podobno so pozneje ponovili še papeži Pavel IV. in Klemen VIII. v 16. stoletju ter tudi Pavel V. v začetku 17. stoletja.

Iz vizitacijskih zapisov in drugega arhivskega gradiva, ki ga navaja Faustino Nazzi v knjigi “*Storia religiosa del Distretto di Tolmino dalle origini al 1751*”²², je razvidno, da so bila od časa službovanja tolminskega vikarja Janeza Potrebuježa (znamenitega tudi po romanu Ivana Preglja “*Joannes Plebanus*”) v prvi polovici 16. stoletja prisotna bolj ali manj glasna prizadevanja, da bi tolminskemu vikarju pripadla tudi arhidia-konska služba v *Tolminskem arhidiakonatu*, ki je bil od leta 1509 naprej del Avstrije.

Veliki Čedajski kapitelj, ki je z zlitjem kolegiatnega kapitlja sv. Štefana s stolnim kolegiatnim kapituljem Device Marije Vnebovzete pri *ve-
liki* cerkvi leta 1346 postal še mogočnejši, se je za ohranitev in stalno obnavljanje uveljavljanja svojih privilegijev na Tolminskem s pritožbo cesarju Leopoldu I. (1657-1705) drznil postaviti po robu celo tuji cesar-ski upravi.²³

V začetku 18. stoletja so se razmere med Benečani in Habsburžani to-liko zaostriale, da je moral Čedajski kapitelj pristati na cesarski ukrep, s katerim se je moral leta 1736 *arhidiakon in montibus* za ceno izvajanja v preteklosti pridobljenih pravic preseliti v Tolmin, kjer so *tolminski arhidiakoni* poslej dejansko imeli tudi uradno svoj sedež vse do njegove ukinitve leta 1782. Čedajski kapitelj si je z raznimi pravnimi postopki do leta 1848 krčevito prizadeval za ohranitev vsaj dela nekdanjih prav-ic do desetine, kljub temu da je ozemlje pripadalo tujemu državnem ozemlju in navzlic dejstvu, da je papež Benedikt XV. že leta 1750 ukinitil Patriarhat in namesto njega ustanovil Vidensko nadškofijo za Bene-

---

22. Faustino Nazzi: *Storia religiosa nel Distretto di Tolmino dalle origini fino al 1750*, Elektronska knjiga

23. Bruno Baccino: *L'insigne Collegiata di Cividale*, Udine 2011, st. 71-72 in st. 99-101

Detalj freske furlanskega mojstra v cervi sv. Brikcija na Volarjih, prva pol. 15. st.

ški del in Goriško nadškofijo za ozemlje v Avstrijskem cesarstvu, pod katerega je prišel tudi Tolminski arhidiakonot. Z umestitvijo Joannesa Bannesa (Boneža) za prvega tolminskega cesarsko kraljevega župnika in naddekana leta 1782 se je po dolgih stoletjih pretrgala neposredna povezava s Čedajskim kolegiatnim kapitljem.

V preteklosti so bili oglejski patriarhi zaradi občasnih večjih gospodarskih in drugih težav večkrat prisiljeni svoje lastniške pravice na Tolminskem dajati v zakup mestu Čedad, zato so si sočasno s kolegiatnim kapitljem svetno oblast na Tolminskem lastile nekatere čedajske plemiške družine, ki so od leta 1379 do leta 1607, povezane v ustanovo 'Consorti di Tolmino', nastopale kot zemljiški *Gospodje Tolminski*.²⁴

Pri prebiranju temeljnega dela F. Nazzija "Zgodovina krščanstva na Tolminskem od začetkov do leta 1750"²⁵, ki je nastala na podlagi podrobnega preučevanja Čedajskega kapiteljskega arhiva in Nadškofijskega – patriarhalnega arhiva v Vidnu, se je na prvi pogled težko izogniti vtisu kapiteljske nesorazmerno pretirano velike skrbi za stvarne dobrine v odnosu do osnovnega evangelizacijskega poslanstva.

Sicer pa je potrebno priznati, da je Oglejski patriarhat skupaj s Čedajskim kolegiatnim kapitljem s svojim stoletnim delovanjem civilizacijsko, kulturno in predvsem duhovno močno in odločilno zaznamoval velik del slovenskega prostora in še prav posebno širšo Tolminsko.

Med vidnejšimi sledmi je poleg ruševin že omenjenega gradu na Kozlovem robu in arheološko dokumentiranega patriarhovega dvora tudi arhidiakonova hiša – danes je v njej sedež okrajnega sodišča –, ki je v Tolminu obstajala vsaj od 15. stoletja naprej in je bila vse do sredine prejšnjega stoletja zemljiško knjižno še vedno vpisana kot kapiteljska lastnina. Ob že omenjenih starejših cerkvah Zgornjega Posočja je bila v

---

24. Aleksander Panjek: I Consorti di Tolmino. Un'alleanza fra famiglie con interessi oltre confine (secoli XIV-XVII), v *Melanges de l'Ecole française de Rome. Italie et Méditerranée modernes et contemporaines*. 125-1/2013: Famiglie al confine cultures merchandes-Varia

25. Faustino Nazzi: *Storia religiosa nel Distretto di Tolmino dalle origini fino al 1750*, Elektronska knjiga

Tolminu že v srednjem veku tudi patriarhova, pozneje arhidiakonova, danes župnijska cerkev Marijinega vnebovzjetja, v kateri je od popotresne obnove leta 2000, v spomin na nekdanjo tesno povezavo z oglejskimi patriarhi, kot korna sedilja nameščena v hrastovini izdelana kopija znamenitega kamnitega patriarhovega prestola iz Čedadada. Poleg stavbne dediščine in lokacije večine cerkva na ozemlju nekdanjega Tolminskega arhidiakonata so se do danes ohranile in ostale vidne ali pa so bile pred časom ponovno odkrite sledi kakovostnih stenskih poslikav, ki so nastale pod neposrednim vplivom oglejskih patriarhov in Čedajskega kolegiatnega kapitlja.

Do konca XV. stoletja zelo živahna prometna os med Škofjo Loko, Tolminom in Čedadom ni služila samo trgovsko gospodarskim namenom, po njej so se v obeh smereh pretakali tudi kulturno umetniški tokovi, ki so bogatili širši vplivni prostor. Tako najdemo na Kranjskem dela furlanskih stavbarjev in slikarjev, v Benečiji ter Furlaniji (vse do vhoda v Viden) pa najdemo tudi sledi del stavbarja Andreja in slikarja Jerneja iz Loke ter njunih delavnic.

Do današnjih dni v večjem ali manjšem obsegu ohranjene fragmente stenskih poslikav znanih in neznanih umetnikov furlanskih, beneških ali severno avstrijskih bavarskih delavnic, ki so nastali pod vplivom patriarhov in čedajskega kapitlja, si lahko ogledamo v cerkvi sv. Brikcija na Volarjih, v Tolminskem muzeju (iz cerkve sv. Petra v Zatoľminu), pri sv. Urhu v Tolminu, v cerkvah sv. Nikolaja v Kredu in sv. Justa v Koseču, poslikave Gian Paula Thannerja pa pri sv. Andreju na Svinem in sv. Križu v Sedlu. Sočasnim že omenjenim delom slovenskih mojstrov in njihovih delavnic pa lahko sledimo v cerkvah Beneške Slovenije ter Furlanije in so dragocena skupna kulturna dediščina, ki plemeniti in povezuje današnji živelj na zgodovinskem stičišču slovanskega, romanskega in germanskega sveta na *našem* delu Evrope.

Čedajski in videnski kapitelj – zgodovinski spor

ELISA MORANDINI

Preden se v glavnih obrisih spoprimemo z zgoraj omenjeno sodno zadevo je primerno, da pojasnimo bralcu, kdo so bili protagonisti in katero vlogo so odigrali v tej dolgi in zapleteni zgodovinski zgodbi. Začnimo pri kapitlju. To je abstraktna entiteta. Naziv izhaja iz pisanih pravil za cerkveno upravljanje v Čedadu, ki so bila porazdeljena v poglavja (*capitulum*, v latinščini). Kieriki so se zbirali na svojem sedežu in so prebirali cerkvenopravna pravila. Vsakič, ko je kdo od njih hotel sporočiti ostalim, naj nadaljujejo branje v naslednjem poglavju, je dejal: "Ire ad capitulum". Tako je prišlo do metonimije: kapitelj je postal kraj, kjer so se srečevali. In kasneje je sam kraj postal inštitucija.

Čedajska cerkev, posvečena Mariji Vnebovzeti je (kot izhaja iz koncila, ki ga je v mestu ob Nadiži sklical sv. Paolin) vsaj od leta 796 sedež kapitlja z 38. kanoniki in 12. duhovniki (mansarji).

Tudi v Vidnu obstaja kapitelj. Vprašanje, ki so si ga postavili odvetniki, sodniki in notarji, pa je: »Od kdaj?« Važno je namreč vedeti, kateri ima pravico do prednosti: čedajski kapitelj, ki obstaja že od leta 796, ali videnski?

Odnosi med dvema ustanovama in mestoma niso bili nikoli mirni. In to že od leta 1245, ko je patriarh Bertoldo Andechs Merania odločil, da Viden postane avtonomno urbano središče in je zato oprostitev davkov na trgovino prenesel iz Čedada v Viden. Kraj se je tako začel spreminjati

iz podeželjskega v trgovsko središče. Razlog za tako odločitev je bil strateški položaj Vidna, ki je bil boljši od čedajskega. Viden namreč leži v ravnini in je lahko dosegljiv. Res je sicer, da ne bi mesto imelo primerne obrambe v primeru vojne, a dejstvo je, da ni bilo več posebnih vdorov že dve stoletij, branila pa ga je vsekakor velika geografska razsežnost patriarhata.

Nezaupanje med dvema kapitljema se je začelo pojavljati v 13. stoletju, ostalo pa je podtalno tri stoletja vse dokler se ni beneški patriarh Giovanni Grimani odločil – in to komaj so ga izvolili leta 1545 –, da se ne bo preselil v Furlanijo, da bo ostal v Benetkah in je za svojega vikarja imenoval nekega Giacomu Maracco.

Maracca je ugotovil, da je čedajski kapitelj imel veliko posebnih privilegijev (po njegovem mnenju preveč), med njimi tudi pravico obiskovati cerkve torej pravico nadzorovati stanje cerkva, dobro vzdrževanje oltarjev, primerno obnašanje duhovnikov in oblast do eventualnega suspenza “a divinis”, če niso duhovniki spoštovali cerkvenopravnih pravil pri upravljanju cerkve in njenih pritklin oz. niso primerno skrbeli za duše, ki so jim bile zaupane.

Čedajski kanoniki so se seveda uprli zahtevi Marracce, naj te privilegije vrnejo patriarhu. A do povoda za konflikt (casus belli) je prišlo na prvi od vrste sinod. Zgodilo se je leta 1565 in zaradi zgolj formalnega vprašanja. V dopisu z vabilom na sinodo so bili namreč najprej omenjeni Čedadci in seveda Videnčani za njimi. Slednji so se zaradi tega užalili in so zahtevali spremembo. Pri tem so se opirali na dejstvo, da ni bil več Čedad pomembno mesto kot v preteklosti, saj je bil sedež patriarha v Vidnu in poleg tega je mesto tudi s trgovskega vidika prevladovalo. Postal je že “drugi Oglej”, medtem ko je Čedad nazadoval in postajal majhno mestece na obrobju. A iz tega ni bilo nič. Prednost ne ustvarja precedensa in ni niti sodno utemeljena. Nihče ne jemlje zgolj formalnega dejanja kot provokacijo ali politično izbiro.

Dvajset let kasneje so sklicali drugo sinodo in spet se je pojavilo vpra-

šanje “prednosti”. Videnčani so gostili cerkveno zborovanje, zato so računali, da bodo vsaj tokrat v vabilu prej omenjeni. A se ni zgodilo. Čedad je bil še vedno na prvem mestu in to na podlagi principa da “iz starodavnosti mesta izhaja tudi starodavnost kapitlja” (ex antiquitate civitatis, sequitur antiquitas capituli).

Sledile so še druge sinode in Viden je vse bolj odločno ugovarjal, dokler ni nov patriarh Francesco Barbaro ob nekem pokrajinskem koncilu, sklical vse člane videnskega kapitlja, ki so protestirali in so bili v spor vpletli tudi Konkregacijo za svete obrede s prošnjo, naj razveljavi sprejete odloke.

Videnčani so bili spet poraženi. A tokrat je čedajski kapitelj zahteval in dosegel, da se zadeva prenese na rimsko sodišče Svetega sedeža, ki naj bi dokončno določilo, kdo med dvema kapiteljema ima prednost.

Posrednik med rimskimi odvetniki in čedajskim kapiteljem je bil Orazio Liliano, kanonik in kasneje apostolski protonotar. Iz njegovih zelo številnih pisem se da razbrati, kako je bilo zahtevno slediti tako pomembni zadevi v Rimu. In dokazati, na primer, starodavnost Čedada v primerjavi z Vidnom, kajti so sodniki zahtevali izvirne dokumente. Teh pa ni bilo, ker so jih uničili številni požari, ki so si sledili skozi stoletja. K sreči so arhivisti kapitlja v Čedadu imeli navado pripraviti več izvodov dokumentov, ki so jih potem dajali overovljati notarjem. Čeprav so manjkali izvirni dokumenti, je rimsko sodišče odločilo v prid Čedadu, saj je sprejelo kopije dokumentov (ki so bili istovetni z izvirkom, kot bi dandanes rekli).

Seveda je bila vloga Liliana v Rimu temeljnega pomena za uspeh na sodišču. S tem, da je živel v večnem mestu, je namreč imel priložnost se redno in pogosto pogovarjati z odvetniki obeh nasprotnojučih si strani. Zato je imel tudi možnost predvideti strategijo nasprotne strani ter nemudoma obvestiti čedajske kanonike. Ti so se torej lahko opremili zato, da bi se zoperstavili sodnim ofenzivam videnskih odvetnikov. Kot na primer takrat, ko so Videnčani prinesli dokument iz leta 776 s podpi-

som Karla Velikega in s tem skušali dokazati starodavnost Vidna. To dejstvo naj bi razblinilo vsako ambicijo čedajskega kapitlja. Vendar so Orazio Liliano in odvetniki spretno dokazali, da je bil dokument ponarejen. In Viden je bil na sodišču spet poražen. Temu je sledil dekret papeža Klementa VIII., ki je Čedadu priznal pravico Prednosti. Zadowoljni kanoniki so dali besedilo dokumenta vklesati v kamen in ploščo "a imperitura memoria", v neminljiv spomin, prilepili na steno stolnice. Toda leta 1604, ob drugem sinodu, se je med dvema kapitlja spet dvignila napetost, ki se prazaprov ni bila nikoli polegla. Prišlo je do ponovne sodne obravnave in do druge kamnite pološče prilepljene "a imperitura memoria" na steno stolnice.

Patriarh Delfino je leta 1660 poskusil dobrodušno zaključiti spor med kapitljema, čeprav je čedajski zahteval in dosegel pismo vojvode z dne, 21. julija 1664, ki ga je Domenico Conaterno poslal namestnikom Patrie dal Friul in čedajskemu provediktorju, v katerem so potrjeni cerkveni in necerkveni starodavni privilegiji čedajskega kapitlja. Seveda so tudi besedilo tega dokumenta dali vklesati v kamen, ploščo pa so prilepili na notranjo stran pročelja čedajske stolnice.

Dokončno se je ta zgodba prekinila šele leta 1751, ko je papež Benedikt XIV. ukinil oglejski patriarhat in ustanovil dve škofiji z mestnimi kapitlji, eno v Vidnu, drugo v Gorici. In končno je videnski kapitelj dosegel tisto dostojanstvo, ki mu je dajalo prednost pred čedajskim,

Bohinj in Dreka v pražupniji Volče

ANJA POŠTRAK*

Na prvi pogled bi med Bohinjem in Dreko težko našli povezavo, a zanimivo je, da imata skupno zgodnjo cerkveno zgodovino, ki se veže na Volče in čas pokristjanjevanja. Bohinjci so bili v preteklih stoletjih namreč veliko bolj povezani s Tolminci kot s Kranjci. Stoletja so vodile stare povezave med Bohinjem in Furlansko nižino, po njih so hodili peš ali s konji.

Bohinj je bil načrtno poseljen ob koncu 7. stol. pr. n. št., saj so bila tam bogata nahajališča železove rude, kar je omogočalo pridobivanje železa in trgovino z njim. Vse od takrat je ta pokrajina povezana s Posočjem. Bohinj je takrat postal železarsko zaledje svetolucijske kulturne skupnosti s središčem na Mostu na Soči, kar dokazujejo tudi arheološki ostanki, ki so bili najdeni v Bohinju. V Bohinju je dolgo nazaj veljalo, da *»Bukovci izhajajo iz Olšev (Volčev in Tolmincev), tisti v zgornji dolini pa izhajajo iz svetolucijske skupnosti.«*¹

Prva povezava iz Bohinja je bila povezava preko vrha Bače, ki se je imenovala Ajdovska pot. Pot, ki je prihajala iz Svete Lucije (danes Most na Soči) ob Baški grapi navzgor na vrh Bače, je bila sprva ozka stezica. Po nekaterih virih naj bi jo v rimski dobi obložili z lomljenim kamnom in

---

1. Jarc, V. 2010, *Srenjska ureditev na visoki Gorenjski med preteklostjo in bodočnostjo* (elektronski vir), Radovljica. Spodnja bohinjska dolina se je včasih imenovala Bukovska dolina. Ime je izhajalo iz obsežnih bukovih gozdov, ki pa so jih zaradi železarstva popolnoma izsekali.

izdelali serpentine, da je postala utrjena tovorniška pot,² čeprav je bolj verjetno, da je tlakovana pot iz poznega srednjega veka. Ta prelaz je povezoval Bohinj s Posočjem ves srednji vek. V resnici je svoj pomen izgubil šele z izgradnjo železniške proge.

Druga pot, ki je Bohinj povezovala s Primorsko, je vodila preko sedla Suha. Pot se je začela pri Bohinjskem jezeru, nato peljala ob potoku Suha, čez sedlo med Rodico in Šijo na drugo stran preko doline Kneže v Bačo ali Tolmin. V kolektivnem spominu sicer velja za pot, ki naj bi prva povezovala Bohinj z Volčami in je potekala skoraj vzporedno prej omenjeni – šla naj bi preko Mirnjaka (Rjava skala) do prelaza Škrbina in Škrlji ter nato navzdol v Volče.³

Kljub dokaj jasnim povezavam Bohinja preko gorskih prelazov s Posočjem je zanimivo, da so arheološke sledi iz železne dobe v visokogorju redke. Na Dolgi Planji na Voglu sta bila npr. najdena železen nož in bronasta fibula.⁴ V antičnem obdobju naselitev ni bila tako močna, najdbe iz rimskega obdobja so redkejšje. Bohinj je bil slabo romaniziran. Krščanstvo je bilo med 4. in 6. stol. n. š. že prisotno na slovenskem ozemlju, vendar le med Rimljani in večinoma v mestih, a je z njihovim odhodom večinoma tudi zamrlo. Znakov za kakršnokoli širše misijonarjenje med staroselci ni. Vseeno je možno, da so v nekaterih lokalnih območjih slovanski priseljenci krščanstvo vsaj deloma prevzeli od staroselcev. To je razvidno po običaju pokopavanja okoli starih zgodnjekrščanskih cerkva, delno tudi po krščanski motiviki na slovanskem nakitju.⁵ V Bohinju je iz rimskega obdobja znano, da je ob jezeru, na mestu

---

2. Jarc, V. 1999, *Srednjeveške poti in železarstvo na visoki Gorenjski*, Radovljica.

3. Jarc, V. 2010. *Srenjska ureditev na visoki Gorenjski med preteklostjo in bodočnostjo* (elektronski vir), Radovljica. Vse poti, ki so vodile čez prelaze Spodnjih bohinjskih gora, naj bi se nazadnje stikale pri mitnici v Bači.

4. Ogrin, M. 2018, Najstarejše postojanke v Vzhodnih Julijskih Alpah. V: M. Zorn [et. al] (ur.), *Triglav 240*, Ljubljana.

5. Globočnik, D, Vidrih Perko V. 2013. *Črtomirov poslednji boj: Prešernov krst pri Savici v likovni umetnosti in Črtomirov čas v arheoloških predmetih*, Kranj.

sedanje cerkve sv. Janeza Krstnika, stalo svetišče neznanega božanstva. Da je bil tam sveti prostor, kažejo tudi arheološke najdbe, ki pričajo o ritualih in darovanju.

Zgodnji srednji vek najprej zaznamuje razpad antike in nato še preseljevanje ljudstev. Naselitev alpskih Slovanov na ozemlje Vzhodnih Alp in predalpskega prostora ter oblikovanje prvih državnih tvorb je za cerkveno organizacijo pomenilo, da je za vsaj dve stoletji prenehala obstajati. Slovani so bili takrat še v celoti »okrutni pogani«, ki so imeli praviloma izrazito sovražen odnos do Cerkve.

Obdobje prihoda Slovanov je bil tudi tisti čas, ko so se oblikovale Volče. Slovanska plemena so namreč v 7. stol. poleg Bohinja kolonizirala tudi območje Nadiških dolin, ki je bilo prej v rokah Langobardov. V Furlaniji so imeli z njimi več spopadov, katerih rezultat je bil dogovor, da Slovani lahko zasedejo hribovita območja. Prvi Slovani v Volčah so si tako morali življenjski prostor za bivanje šele urediti. Iztrebljali so gozdove in začeli obdelovati zemljo.⁶ Po drugi strani so v Bohinju, zaprti alpski dolini, Slovani naleteli na močno skupnost staroselcev, mogoče celo bolj kot v nekaterih drugih pokrajinah, ki so bile odprte za tuje vplive. Tako kot v Bohinju so bili tudi Slovani v Volčah še dolgo časa pogani. Pogani, ki so v svetiščih častili stare bogove ter so bili trdni v svojih šegah in navadah. Ravno na mestu, kjer v Volčah stoji cerkev sv. Danijela, v Črnem logu, naj bi imeli Volčani svoje svetišče posvečeno bogu sonca. Karel Veliki je v 8. stol. območje Karantanije, kamor so se naselili Slovani, v cerkvenem oziru razdelil med salzburškega nadškofa in oglejskega patriarha. Tako se je začelo ponovno pokristjanjevanje. Oglej je širil krščanstvo južno, Salzburg pa severno od reke Drave. O širjenju krščanstva iz Salzburga vemo veliko na osnovi zgodovinskega vira, poimenovanega *Spreobrnjenje Bavarcev in Karantancev*. Podobnega vira, ki bi

---

6. Nekatere novejšje najdbe sicer nakazujejo morebitno zgodnejšo naselitev. Tudi rimski nagrobnik, ki je vzdian v steno pri cerkvi sv. Danijela, lahko nakazuje obljudenost območja v rimskem času, kar pa še ne pomeni stalne naselitve.

podrobneje razkril delovanje Ogleja, nimamo. Pod vpliv Oglejskega patriarha je bilo vključeno območje Tolmina in Bovca območje Kranjske in v njenem okviru seveda tudi Bohinj. Vse za nas zanimivo območje je bilo torej cerkveno upravljano iz Čedadu, kjer je bil od leta 728 sedež patriarha in hkrati cerkveno upravno središče Furlanije. Oglejski patriarh je bil od 11. stol. tudi deželni knez za Kranjsko, Goriško in Tolminsko. Karel Veliki, tudi sam zavzet kristjan, je spodbujal misijonsko delovanje Cerkve, ki se je začelo po škofijski sinodi leta 796 v Čedadu. Sprejeto je bilo, da se bo to vršilo brez nasilja, predvsem z besedo. Duhovniki, ki so oznanjali novo vero, pa niso nujno znali jezika domačinov, jezik cerkve je bila latinščina. Nekateri misijonarji so se zato morali najprej naučiti slovenskega jezika, kar pa tistim iz Čedadu ni predstavljalo težav. Naši predniki so hitro spoznali, da ni v nevarnosti samo njihova stara vera, ampak tudi svoboda, ker se je skupaj s pokristjanjevanjem vedno bolj širil vpliv tujih frankovskih gospodarjev. Zato so se pokristjanjevanju uprli in so še dolgo ohranjali ostanke poganskih navad. V poročilih je zapisano, da so odrasli umirali brez zakramentov, »*nešteti Slovani pa so častili neko drevo in studenec, ki je bil pri koreninah drevesa, kot Boga ...*«⁷. Pokristjanjevanje je potekalo postopoma, v več fazah. Najprej so se pokristjanili pomembni ljudje, šele v naslednjem stoletju pa tudi ženske in otroci. Tudi arheološke najdbe grobov v Bohinju iz obdobja od 8. do 11. stol. kažejo na postopno sprejemanje krščanstva.⁸ V starejših grobovih je bil kot pridatek najden keramičen lonček, kar je bila poganska pogrebna navada Slovanov, v mlajših pa so že vidni krščanski običaji. Na začetku 11. stoletja je bilo grobišče zapuščeno, saj se je takrat uveljavilo pokopavanje ob cerkvah.⁹ Vzporedno s pokristjanjevanjem je

---

7. Štih, P. 2001. Ozemlje Slovenije v zgodnjem srednjem veku. Osnovne poteze zgodovinskega razvoja od začetka 6. do konca 9. stoletja, Ljubljana

8. Grobišče Podonjice je bilo odkrito na zahodnem robu, grobišče Na Žalah pa na vzhodnem robu vasi Srednja vas.

9. Pflaum, V. 2017. *Bohinj v arheoloških obdobjih*, Kranj.

oglejski patriarh preko čedadске duhovščine postopoma širil kulturni vpliv, zato so stare šege in običaji vedno bolj tonili v pozabo.

Na obravnavanem območju so v 10. stol in v začetku 11. stol. začele nastajati prve obsežne pražupnije s središči pri novonastalih cerkvah. Tudi na mestu današnje cerkve sv. Daniela v Volčah, ki zaenkrat sicer še velja za najstarejšo cerkev na Tolminskem, je kmalu nastala prva lesena cerkva in Volče so dobile stalnega duhovnika. Po nekaterih virih naj bi bila cerkev postavljena že konec 9. stol. ali v začetku 10. stol.¹⁰ Pražupnija v Volčah se sicer v pisnih virih omenja leta 1015, a nova odkritja nam kažejo, da bi lahko kot pražupnijsko cerkev razumeli današnjo cerkev sv. Lenarta, cerkev na volčanskem polju pa je bila zgolj pokopališka cerkev.

Pražupnije so imele edine pravico krsta, pogreba in pobiranja cerkvene desetine. Mreža prvih pražupnij je bila še zelo redka.¹¹ V Volčah je bila v 10. stol. že ena izmed štirih pražupnij na tem območju (poleg Solkana, Vipave in Komna), leta 790 naj bi se tam krstili prvi pogani. Pražupnija Volče je obsegala Zgornje Posočje in Idrijsko dolino. Kljub temu, da je Tolmin užival položaj gospodarskega in upravnega središča regij, je bila ta cerkev stoletja središče verskega življenja ob gornji Soči. Pod volčansko faro je kot podružnica spadala tudi Dreka. Volče so bile Dreki najbližje, tudi dreška govornica jim je bila razumljiva. Sprava je bila to ena sama država, kasneje je ravno Dreka prišla pod Benetke. A kljub temu so mrtve še naprej pokopavali v Volčah. Vse dokler ni Marija Terezija zaključila z urejanjem državne meje in dokončno določila, kaj spada pod Avstrijo in kaj pod Benečijo.¹² Dreka je bila takrat povišana v lastno župnijo.

---

10. Bonini, F. 2016. Volče in Dreka – 1000 let, Čedad. V: I. Namor (ur.), *Trinkov koledar*, Čedad.

11. V mejni grofiji Kranjski, ki je obsegala Gorenjsko, Ljubljansko kotlino in vzhodno Notranjsko, naj bi se do sredine 11. stol. oblikovalo samo šest pražupnij: Rodine, Kranj, Mengeš, Šentpeter pri Ljubljani, Stara Loka pri Škofji Loki in Cerknica.

12. Rutar, S. 1882, *Zgodovina Tolminskega, to je: zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerknica z njih prirodznanskim in statističnim opisom*, Gorica.

Volčani so v stik s kristjani prišli preko furlanskih sosedov. Ob trgovskih izletih v bližnji Čedad so se srečali s krščansko vero. Ravno tam naj bi se krstili prvi pogani iz Volč. Pokristjanjevanje območja volčanske fare naj bi torej potekalo dokaj mirno. Sama cerkev ni bila postavljena v vasi, zato je k božji službi sprejela vse, ki še niso imeli svoje cerkve, ne glede na to, ali so bili Benečani ali Bohinjci.

Volčanski duhovnik je hodil naokrog v druge kraje, delil zakramente in razlagal krščansko vero. Hodil naj bi tudi v Bohinj, mogoče celo dlje. Ena izmed mnogih bohinjskih legend, ki nas vrne v čas pokristjanjevanja, pravi, da naj bi se tukaj odvijal hud boj stare in nove vere. Zahodno od cerkve sv. Janeza Krstnika ob Bohinjskem jezeru, ki je bila takrat le kapelica, naj bi na bližnjem griču Vrtovin stal grad, kjer je vladal krščanski vojskovodja Vrtomir. Poganski vladar Črtomir je imel svoj grad na Svinjaku, visoki in navpični steni na sosednji obali jezera. Po dolgi bitki je bil vladar Vrtomir na griču Vrtovin že v hudi stiski, pomagala mu je mati, ki je živela na Blejskem gradu in ga obdarila s sodčkom zlatnikov in pripomogla, da je bil Črtomir nazadnje le premagan in se je z jezersko vodo prekrstil v krščansko vero. Podobno zgodbo opisuje tudi France Prešeren v Krstu pri Savici, le da je lokacijo prestavil na Ajdovski gradec. Dolgo je bilo prisotno ljudsko izročilo, da sta v cerkvi sv. Janeza nad malima oltarjema naslikana oba graščaka. Na levi steni cerkve je bil še posebej naslikan Črtomirov klobuk, zraven je bilo zapisano, da je dal to cerkev postaviti, ko je postal kristjan.

Bohinj je sicer spadal pod rodinsko-radovljiško pražupnijo, ki je imela vpliv nad celo zgornjo Gorenjsko. Pražupnija na Rodinah, ki je bila ustanovljena že pred letom 1004, je kasneje svoj sedež prenesla v Radovljico. Krstna cerkev je bila cerkev sv. Janeza Krstnika v Zasipu pri Bledu, sezidana kot lastniška cerkev na ozemlju, ki je bilo ob koncu 11. stol. z raznimi darovnicami prepuščeno briksenski škofiji. Cerkve, posvečene sv. Janezu Krstniku, so se praviloma začele pojavljati šele v 11. stol., njihov patrocinij pa kaže na glavno nalogo, ki je bila krst.

Razumljivo je, da so v Volčah pokopavali mrtve iz soške doline, Baške grape, doline Idrijce in iz Dreke, beneškega dela nekdanje volčanske fare, manj pa, da so tja svoje rajne nosili tudi Bohinjci. Veljalo naj bi celo, da Bohinjci niso dobili svojega pokopališča za kazen, ker so se nekateri preveč držali tradicije staroverstva in se niso želeli spreobrniti v krščanstvo. Razloge, zakaj so se Bohinjci tudi pri pokopavanju pokojnih naslonil na Volče, kljub temu da so glede na geografsko lego spadali pod rodinsko prafaro, ki se je oblikovala skoraj istočasno z volčansko, lahko iščemo v tistih na začetku omenjenih starodavnih poteh proti Primorski, trgovskih stikih in tradiciji. Vse kaže, da je bilo to najbolj priročno krščansko pokopališče, saj je ležalo na lokaciji, ki je bila pri roki ob dobro poznanih in redno prehojenih trgovskih oz. tovornih poteh. Čeprav je včasih ljudsko izročilo lahko pomanjkljivo in različno interpretirano, zagotovo vemo, da je vodila pot iz Bohinja prek Volč naprej čez Sedlo in Staro goro v Čedad. V 7. in 8. stol. zasledimo trgovske stike med Slovani in Furlanijo ter Istro z namenom menjave med sosednjima regijama, ki sta bili produkcijsko popolnoma različni. Bohinjci so kupovali vino in sol, prodajali pa železo, kmečke pridelke in izdelke. Vključenost Bohinja v dejavnost ljudi iz Posočja je izhajala iz starejših obdobj, povezave z morjem so bile pomembnejše kot centri na severu.

Bohinjci so svoje umrle spoštovali kot dobre ljudi, nekakšne angele varuhe. Po smrti se o njih ni govorilo nič slabega, kar je slabega, se je moralo pustiti pred odhodom iz hiše, kjer je mrtvi ležal. Zadnja priložnost za to je bila pri vaškem znamenju na koncu vasi, kjer je umrlj zapustil tudi vas. Dolgo časa so, ko je umrlj zapustil hišo in vas, opravljali posebne obrede, ki so izhajali še iz poganske vere, samo prejšnja božanstva so zamenjali z novimi imeni svetnikov.¹³ V zgodbah Bohinjcev je še živo, da *»včasih v Bohinju niso drugje pokopavali kot na Bitnjah, pred tem na*

---

13. Jarc, V. 2010. *Srenjska ureditev na visoki Gorenjski med preteklostjo in bodočnostjo* (elektronski vir), Radovljica.

*Sorci, najprej pa na Primorskem*¹⁴. Izročilo govori o dolgih poteh pogrebnih procesij od Bohinja čez Bačo do cerkve sv. Danijela v Volčah,¹⁵ pa tudi o tem, da naj bi ostanke pokojnih z ladjami vozili čez Bohinjsko jezero v Ukanc, od koder so nato začeli pot v Volče.¹⁶ Če je bilo pozimi preveč snega, so mrtvega doma zakopali v sneg in ga šele spomladi pokopali tudi na pokopališču, saj »ga niso mogli nest čez Bačo, k je bo tkuj snega«. Poznana je zgodba o tem, kako je »ta mrtvi živega ubil«. Nekoč so pokojnika z Gorjuš preko Koprivnika nesli v dolino po bližnjici. Sprednjemu nosaču je spodrsnilo, truga je zgrmela po pobočju, padla nanj in ga ubila. Mrtvi je tako ubil živega in še danes za ta kraj rečejo: tam, kjer je ta mrtvi živega ubil. Druga zgodba pravi, da so tistega, ki je umrl pozimi, obesili v dimnik, ga posušili ter šele spomladi odnesli v Volče in ga tam pokopali.¹⁷ Zavest o naši skupni krščanski preteklosti je še vedno močno usidrana med ljudmi, čeprav o tem nimamo nikakršnega pisnega dokaza. Tudi na pokopališču v Volčah ne zasledimo več nobenih sledi iz Bohinja.

V prid pogrebnim procesijam govori ime studenca na območju Čiginja, nedaleč od Volč. Studenec se imenuje Mrtvašnica ali Počivalnik. Šlo naj bi za poseben obredni kraj iz časov zgodnjega krščanstva, kjer so sicer imeli postanek beneški pogrebci. Izbira kraja je bila pogojena z bližino vode in območjem tromeje med Čiginjem, Selami pri Volčah in Volčanskimi Ruti. Tudi iz Solarij do Volč so mrtve nosili na ramenih. Kje so se Bohinjci na svoji poti odpočili, zaenkrat ne vemo. Vsaj za tovarnike se predvideva, da je bil prvi počitek v Bači pri Modreju, kjer sta bili mitnica in gostilna.

---

14. Cvetek, M. 1993, *Naš voča so včas zapodval : bohinjske pravljiojce*, Ljubljana.

15. Hrobat, K. 2010, *Mrtva počivala na Krasu v primerjavi z mirili*. V A. Pleterski [et. al] (ur.), *Mirila*, Ljubljana

16. Jarc, V. 2010. *Srenjska ureditev na visoki Gorenjski med preteklostjo in bodočnostjo* (elektronski vir), Radovljica.

17. Cvetek, M. 1993, *Naš voča so včas zapodval : bohinjske pravljiojce*, Ljubljana.

Pokopavanje na zelo oddaljenih lokacijah pražupnij ni bila posebnost, saj je bilo prisotno tudi drugje. Na rodinskem pokopališču, torej na pokopališču naše matične prafare, so pokopavali mrlične celo iz Rateč. In tudi od tam je znana zgodba, da so pozimi umrle hranili na hladnem in jih pokopali šele, ko so si lahko utrli pot za sani.

Ljudje v Bohinju vedo povedati tudi o »*Ta suhih hruškah*«. Nekoč je na Koprivniku umrl star oče. Pokojnika so shranili v skrinjo na podstrehi, kjer je zmrznjen čakal na pomlad. V drugi skrinji so na podstrehi shranjevali suhe hruške. Šele ko se je ogrelo in se je sneg odtajal, so se začeli pripravljati na pogreb. Vrh Bače se jim je skrinja zvrnila in ugotovili so, da na pogreb nesejo skrinjo suhih hrušk, saj so v naglici na podstrehi zgrabili napačno skrinjo. In od takrat se Tolminci iz Bohinjcev norčujejo, da so namesto očeta pokopali suhe hruške.¹⁸

Prve župnije so nastajale s cepljenjem pražupnij in s pretvorbo lastniških cerkva v župnijske. Lastniške cerkve je ustanavljal laiški fevdalec za podanike na svoji zemlji in je z njimi tudi upravljal. Pobiral je desetino in sam nameščal duhovnika. Bile so torej zunaj cerkvene oblasti oglejskih patriarhov. Ti so z reformami dosegli, da jim je lastnik predal del desetine, duhovnik se je moral podrediti njihovi oblasti, zato pa so cerkvam priznali župnijske pravice. Nastajanje župnij je pomenilo, da smo tudi v Bohinju dobili svoje cerkve. Zgodovinski viri dokazujejo, da sta bili v 11. stol. v Bohinju vsaj dve cerkvi, čeprav se prva župnija omenja šele konec 13. stoletja.¹⁹ Šlo je za župnijo pri cerkvi sv. Martina v Srednji vasi.²⁰

Prva je bila že omenjena cerkev sv. Janeza Krstnika, kjer je na istem

---

18. Prav tam.

19. Höfler, J. 2013/2016, *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem. K razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku* (elektronski vir, 2016), Ljubljana.

20. Tudi lokacija cerkve v Srednji vasi izhaja iz poganskih verovanj o pomenu osrednje točke. Na osrednji točki v Bohinju, na Senožetih, so hoteli Bohinjci postaviti prvo cerkev, a so jo potem prenesli v bližino, v Srednjo vas. Na mestu, kjer je danes cerkev sv. Martina, naj bi bilo že prej pogansko kultno središče. Tudi samo ime predstavlja središče Bohinja.

prostoru, ki ima posebno mistično lego ob vodi, kjer se stikata dve bohinjski dolini in se Jezernica izliva v jezero, že prej obstajal sveti prostor. Grič Vrtovin naj bi bil nekoč otok, Jezernica pa naj bi tekla tudi severno od Vrtovina čez današnje Fužinarsko polje, kjer se je združila z Ribnico.²¹ Cerkev na zahodni strani reke kaže na kraj, kjer so se v poganskih časih poslavljali od pokojnih. Tudi položaj cerkve na meji med Zgornjo in Spodnjo bohinjsko dolino in sploh njena posvečenost potrjujeta trditve, da je skoraj zagotovo šlo za krstno cerkev za celotni Bohinj. Spodnja bohinjska dolina je bila naseljena kasneje kot zgornja, a je kmalu tudi ta dobila svojo cerkev Marijinega vnebovzjetja na Bitnjah. V enem od kodeksov briksenške škofije je bila zapisana notica, ki pravi, da sta v 12. stol. škof in oglejski patriarh »posvetila neko cerkev v Bohinju v čast sv. Mariji«. Lahko sklepamo, da gre prav za cerkev na Bitnjah, saj se je tudi kasneje izkazalo, da gre za cerkev s posebnim pomenom, tukaj naj bi bilo namreč prvo pokopališče za cel Bohinj. Tudi na obsežnem območju volčanske pražupnije so začele nastajati župnije. Med prvimi se prav tako v 12. stol. omenjata župniji Bovec in Šentviška Gora, nato še Kobarid, Cerkno, Tolmin ... A kljub temu so pokojne iz Dreke še dolga stoletja pozneje, ko Bohinjcev že ni bilo več v Volče, še vedno pokopavali ob sv. Danijelu.

Z oblikovanjem mreže župnij se je končalo naše pokristjanjevanje s primorske strani, a še zdaleč ne naše povezave v stoletjih, ki so sledila. Z vračanjem trgovcev so v naše kraje z njimi prišli Furlani in Italijani.²² Sprva kot trgovci, nato kot posredniki znanja in veščin, rokodelci. Če nadaljujemo kar pri cerkvah. V Bohinju lahko sledimo delom potujočih furlanskih delavnic v cerkveni umetnosti. Sejme ob cerkvi sv. Janeza Krstnika ob Bohinjskem jezeru so obiskovali trgovci in romarji s poso-

---

21. Jarc, V. 2010. *Srenjska ureditev na visoki Gorenjski med preteklostjo in bodočnostjo* (elektronski vir), Radovljica.

22. V Bohinju, ob poteh, ki so vodile od Primorske proti drugim področjem zgornje Gorenjske, so živeli trgovci, priseljeni Lahi. Od tod tudi naselje v Bohinju, ki se imenuje Laški rovt.

ške strani in Furlanije, Bohinjci so hodili na sejme v Volče, ki so bili pri cerkvi sv. Danijela, dokler niso prepovedali trgovanja na pokopališčih. Tudi naša železarska tradicija je povezana z znanjem laških kovačev, ki so prišli k nam iz Furlanije.

Oglej že dolgo ni več izhodiščna točka, ki bi povezovala Italijo z vzhodnoalpskim prostorom, a je Bohinj še vedno skoraj na sredi te poti. Nove poti in opuščanje starih so nas vedno bolj oddaljile od sosedov na drugi strani Spodnjih bohinjskih gora, kjer so včasih potekali glavni vstopi v Bohinj. Kljub pomanjkanju arheoloških dokazov pa skozi mnoge rodove ostaja prisotno močno izročilo o kulturni in trgovski povezavi s Posočjem in Furlanijo, ki je obstajala mnogo pred tem, ko smo se »skozi Štenge« podali proti Bledu.

* *Gorenjski muzej*

Sto let od podpisa Rapalske mirovne pogodbe novembra leta 1920

BRANKO MARUŠIČ

Mirovna pogodba med Kraljevino Italije in Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (od leta 1931 Kraljevina Jugoslavije), sklenjena pred sto leti, 12. novembra 1920, v letoviškem kraju Santa Margherita pri Rapallu na ligurski obali, je bila tudi zaključek četrte vojne za neodvisnost (guerra d'indipendenza) Italije. Tako je namreč v zgodovinopisju tudi opredeljeno sodelovanje Italije na strani antantnih sil v prvi svetovni vojni. Od predhodnih vojn za neodvisnost Italije se razlikuje, ker se je takrat usoda Italije vezala na dogajanja v širših svetovnih/evropskih okvirih, tako na diplomatskem kot na vojnem polju.

V problematiko združevanja Italije je bila vpletena tudi Beneška Slovenija že od prve vojne za neodvisnost Italije (1848-1849) dalje, ker je to ozemlje po merilih in namenih italijanskega risorgimenta sodilo v prostor, ki naj bi ga obsegala bodoča Italija. Nastajanje združene Italije ni bila le naloga in dejanje Italijanov, vanj so posegle tudi nekatere evropske države. Bolj kot v prvi vojni, ki je nastala med sardinskim kraljestvom in habsburško monarhijo, je v drugi vojni za neodvisnost Italije (1859) sodelovala tudi Francija. V tretji vojni (1866) se je pokazala poveznost italijanskega zedinjevanja s podobnim združevalnim procesom, ki je potekal na tleh že stoletja močno porazdeljene Nemčije. Beneška Slovenija pa je sodila tudi v politični program Zedinjene Slovenije iz leta 1848. Z njim naj bi Slovenci dosegli upravopolitično združitev

vseh slovenskih ozemelj in s tem združitev Slovencev, ki so živeli v različnih deželah avstrijske monarhije, med njimi so bili do priključitve k Italiji (1866) tudi Beneški Slovenci. Zedinjena Slovenija bi ustvarila pogoje, da postanejo Slovenci narod v polnem pomenu besede. Zamisel o neki samostojni slovenski državi takrat še ni dozorela.

Po letu 1859, ko je Italija dobila Lombardijo, se zedinjevanje še ni končalo. Iz do tedaj združenih predelov je nato nastala italijanska kraljevina (1861), a so ostali v avstrijski državi še Benečija (Veneto), deloma z Nemci poseljena južna Tirolska (Tridentinska Benečija) in prav tako tudi s slovanskim prebivalstvom poseljene dežele ob severovzhodnem Jadranu (Goriška, Trst, Istra), ki so jih od leta 1863 dalje imenovali kot Julijska Benečija (Julijska krajina/ Venezia Giulia). Nerešeno pa je ostalo tudi vprašanje papeške države, ki jo je, zlasti pred združevalnimi namerami Italije, ščitil francoski cesar Napoleon III.

Oktobra 1865 je v Biarritzu, na sestanku s pruskim premierom Ottom Bismarckom, francoski cesar Napoleon III. zagotovil nevtralnost Francije v spopadu med Avstrijo in Prusijo, a je morala Prusija privoliti v zavezništvo z Italijo, ki naj bi v primeru pruske zmage dobila toliko zaželjeno ozemlje Benečije. Sledil je podpis vojaškega sporazuma med Italijo in Prusijo v Berlinu 8. aprila 1866. Sporazum je določil, da stopi Italija v vojno med Avstrijo in Prusijo takoj po začetku sovražnosti. V dogajanje se je tedaj vključila tudi Avstrija, ki ji združevanje nemških dežel ni bilo po godu in ji je Napoleon III. zagotovil nevtralnost, Avstrija pa bi mu, ne glede na izid vojne, izročila Benečijo, da bi jo nato predal Italiji. V obeh primerih pa je bilo vprašanje državne pripadnosti Benečije rešeno v korist Italije.

Sredi junija 1866 se je začela avstrijsko in italijansko-pruska vojna. V tem soočanju Italija ni bila uspešna, saj je bila poražena tako na kopnem (Custoza) kot na morju (Vis). Odločitev je nato prinesla zmaga pruske vojske nad Avstrijci pri kraju Sadova (Hradec Kralove) na Češkem (3. julij 1866). Premirji, sklenjeni na italijanskem in severnem bojišču, sta

nato vodili k podpisu miru med Avstrijo in Prusijo v Pragi 28. avgusta 1866 ter dober mesec dni nato, 3. oktobra 1866, do podpisa mirovne pogodbe med Avstrijo in Italijo. Po določitih te mirovne pogodbe je Benečijo prevzela Francija, ki pa se je temu ozemlju odpovedala in ga prepustila Italiji. Toda Francija je bila pripravljena tako predajo opraviti le pod pogojem, da se prebivalstvo Benečije izjasni, če s tako spremembo oblasti soglaša. Zato je bilo v predajo ozemlja vključeno tudi ljudsko glasovanje (plebiscit), kot simbolično dokazilo ljudske volje in potrdilo demokratičnosti tega postopka. Sicer pa so prebivalci beneškega dela lombardsko-beneškega kraljestva že 30. avgusta 1866 predčasno postali italijanski državljani.

Ker je bila izločitev Benečije iz avstrijske države določena že v mirovni pogodbi, ni plebiscit odločal o njeni državni pripadnosti in bi morebitna plebiscitarna odločitev za Avstrijo – v kar pa ni bilo mogoče verjeti – pomenila pravzaprav kršitev mednarodne pogodbe. V dneh 21. in 22. oktobra 1866, je bil izveden pravzaprav formalni plebiscit, ki je z doseženim rezultatom izrekel popolno podporo priključitvi Benečije in s tem tudi Beneške Slovenije k Italiji.

Z izidom plebiscita je bil tudi okrnjen politični program Zedinjene Slovenije. Slovensko javnost so slovenski tisk in posamezniki še pred letom 1866 nemočno opozarjali na problem Beneških Slovencev. V času, ki je sledil plebiscitu pa so se po Slovenskem širila opozorila na krhkost državne meje z Italijo ter se je le v uresničitvi Zedinjene Slovenije vide-la rešitev pred ozemeljskimi zahtevami Italije (Goriška, Trst, Istra). Po plebiscitu so se pojavili glasovi, ki so očitali slovenskim politikom, da so pozabili ustrezno posredovati pri vladnih organih v zvezi s sklepanjem miru po vojni leta 1866. Za to pozabo naj bi se jim “schia voni di San Pietro” maščevali, ko so z bridkim srcem glasovali za italijanskega kralja, kot je zapisal nemški, a slovanstvu naklonjeni list *Zukunft*. Beneška Slovenija pa je poslej na slovenskem narodnem telesu vse do danes ostajala, kot za vedno izgubljeno ozemlje nekakšna nezaceljena rana.

Po vojni leta 1866 je Prusija, nato kot Nemčija, z naglimi koraki izgrajevala nemško cesarstvo (1871). Nemška zmaga v vojni s Francozi je omogočila Italiji, da je priključila papeško državo (1870). S tem pa njeno zedinjenje še ni bilo končano.

Slediti je morala še četrta vojna za neodvisnost Italije (1915-1918), njena predzgodovina je v mnogočem spominjala na dogajanja leta 1866. Ob začetku prve svetovne vojne (1914) je Italija razglasila svojo nevtralnost. Toda spoznala je, da je vojna priložnost za pridobitev ozemelj, ki jih še ni priključila. Zato se je pogajala z antantnimi silami (Velika Britanija, Francija, Rusija) ter dobila s podpisom tajnega londonskega sporazuma 26. aprila 1915 za svojo udeležbo v vojni ozemlja, ki so bila naseljena z Italijani ali pa narodnostno mešana (Italijani, Slovani in Nemci): Južna Tirolska, Goriško-Gradiška, Trst z okolico, Kanalske dolina, del Notranjske, Istra (brez Reke), severna polovica Dalmacije do Trogira), nekateri kvarnerski in dalmatinski otoki. Obenem pa je Italija zavrnila avstroogrške ozemeljske ponudbe za sodelovanje v vojni, kot njena zaveznica. Italija je tako s sklepanjem vojnega zavezništva v teku pol stoletja (1866–1915) že v drugo pridobila ozemlja, ki so jih naseljevali tudi Slovenci. Način širjenja njenega državnega prostora, ki so ga med prvo svetovno vojno imenovali tudi kot *sacro egoismo*, ima potemtakem korenine starejšega izvora.

Vprašanje dokončnega zedinjenja Italije je zapletel nastop novih političnih sil pri južnih Slovanih, ki so se med vojno združile predvsem v Jugoslovanskem odboru. Ta je stremel za državno združitev avstro-ogrskih Slovanov s Srbijo v enotno Jugoslavijo. V povezavi z nastajanjem in nastankom nove države južnih Slovanov (1. december 1918) se je pojavljal tudi problem njenega ozemeljskega obsega in bodočih državnih meja. Tako je nastalo italijansko-jugoslovansko razmejitveno vprašanje, ki se je reševalo skozi šest desetletij 20. stoletja, v dogajanjih dveh svetovnih vojn, na mednarodnih konferencah, ki so jima sledile in na podlagi meddržavnih sporazumov. V tako združeno Jugoslavijo bi

sodili tudi Beneški Slovenci na kar so ob koncu vojne pomislili nekateri slovenski politiki. Zato naj bi se zanje ustanovil poseben narodni svet, ki bi vodil postopek vključevanja Beneške Slovenije v slovenske politične načrte. Dr. Anton Korošec, vodilni slovenski politik, je sodil, da za kaj takega ni bil takrat primeren čas. Toda Spomenica goriških Slovencev (17. oktober 1918) je predlagala, da se na podlagi poteka narodnostne meje v »jugoslovansko narodno ozemlje« pritegne tudi 40.000–50.000 Beneških Slovencev.

Koncu prve svetovne vojne je sledila v Parizu (Versailles) mirovna konferenca, ki sta jo vodili Velika Britanija in Francija ob sodelovanju Združenih držav Amerike, Italije in Japonske. Poglavitni namen konference je bil doseči mirovne sporazume z v vojno vpletenimi državami in obenem določiti meje po vojni nastalih držav v svetu in Evropi. Tako sta bili med udeleženci 18. januarja 1919 začete mirovne konference v Parizu tudi delegaciji Italije in Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Glede razmejitvenih vprašanj naj bi konferenca odločala na podlagi pogledov ameriškega predsednika Woodrowa Wilsona, ki je rešitve utemeljeval na načelu pravice narodov do samoodločbe. Tako stališče so pri določanju meje zagovarjali zlasti hrvaški in slovenski člani delegacije jugoslovanske kraljevine. Tik pred začetkom mirovne konference je Narodni svet za Slovenijo in Istro pripravil predlog bodoče zahodne meje jugoslovanske države, v katero naj bi bila vključena vsa ozemlja, kjer so živeli Slovenci, tudi predeli Beneške Slovenije. Ta predlog pa ni prepričal srbskih predstavnikov jugoslovanske delegacije, ki so se zaradi vztrajanja Italijanov, da se uresničijo določila londonskega tajnega pakta (26. aprila 1915), uklonili njihovem pritisku in predlagali kompromisno rešitev, ki so jo predstavili 19. februarja 1919. Tako naj bi Furlanijo dobila Italija, etnična črta pa naj bi potekala med Krminom, Gradiščem ob Soči in Tržičem, vzhodno od tod naj bi vse ozemlje prišlo k državi Srbov, Hrvatov in Slovencev. V to državo naj bi sodila tudi Goriška, za Trst in zahodno obalo Istre je načrt predlagal arbitražo.

Bodoča meja z Italijo je bila po tem predlogu postavljena na reko Sočo, kar pomeni, da je bila izvzeta Beneška Slovenija. Vprašanje Kanalske doline pa je sodilo v sklop reševanja bodoče avstrijsko-italijanske meje. Italijanska delegacija je na konferenci (11. februar 1919) zahtevala, da se bodoča meja uresniči na podlagi ozemeljskih zagotovil londonskega pakta iz aprila 1915. V svoje zahteve je vključila tudi Reko, ki ni bila del tega pakta. Italija je kasneje nasprotovala tudi Wilsonovi razmejitveni črti (s kasnejšimi popravki), nekakšnemu kompromisu med določili londonskega sporazuma (1915) in italijanskim predlogom meje, ki ga je predstavila na mirovni konferenci. Ta predlog je bodočo mejo umaknil od Soče proti vzhodu na črto Trbiž, Cerkno, Hrušica, Divača, Slavnik, Učka, Raša.

Z Nemčijo, ki je veljala za glavnega krivca za nastanek vojne, je bila sklenjena pogodba junija 1919, z Avstrijo septembra 1919 in z Madžarsko junija 1920. Ker se Italija in Kraljevina SHS nista uspeli dogovoriti o meji med državama, sta bili napoteni na medsebojna srečanja. Vrsta je bila razlogov, da je v srečanjih z italijansko stranjo bila jugoslovanska delegacija v podrejenem položaju, zato je popuščala zahtevam Italijanov. Končni pogovori so se odvijali v kraju Santa Margherita Ligure pri Rapallu, po katerem je 12. novembra 1920 sklenjena pogodba dobila ime. Italija je dosegla streteško mejo, ki je potekala na črti: Peč, Jalovec, Triglav, Možic, Porezen, Blegoš, Črni Vrh (Cerkno), Bevkov vrh, Hotedršica, Planina, Javorniki (Postojna), Bička gora, Snežnik, Kastav, vzhodno od Matuljev ter morje. Italija je dobila mesto Zadar in otoke Cres, Lošinj, Lastavo ter Palagruža. Zahodnoslovenskim krajem se je meja približala prav na začetku pri Trbižu (Peč). Poleg nove meje je rapalska pogodba priznala novo neodvisno državo Reka/Fiume in sprejela antihabsburško konvencijo, prepoved vsakega delovanja za morebitno oživitev habsburške monarhije.

Država Reka, ki jo je pogodba priznala, je bila začasna rešitev. To pristaniško mesto je septembra 1919 s svojim legionarji zavzel pesnik Gabri-

ele D'Annunzio in s tem pospešil odločanje o pripadnosti tega Italiji, a to je reševanje poteka meje še bolj zapletlo. Kljub razglašeni italijanski upravi nad Reko in njenim območjem (8. september 1920) in kljub začasni vladi na Reki, je bilo treba upoštevati določila rapalske pogodbe. D'Annunzio je s svojimi legionarji moral Reko zapustiti in v začetku leta 1921 je nastala svobodna reška država, ki je nato klonila zaradi pritiska fašizma. Končno je reško vprašanje v korist Italije rešila rimska pogodba med Italijo in Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev januarja 1924.

Po koncu druge svetovne vojne se je znova začelo na mednarodni in državni ravni reševati vprašanje novih meja med Italijo in Jugoslavijo. Med drugo svetovno vojno se je v okupirani Sloveniji odvijal narodnoosvobodilni boj, katerega cilj je bila tudi ukinitvev rapalske meje in določitev nove meje med Italijo in Jugoslavijo. V mednarodnih diplomatskih srečanjih po končani vojni sta se jugoslovanska vlada in z njo nova slovenska oblast postavili na stališče, da je etnična meja izhodišče za državno mejo, kar je za slovenski primer pomenilo poskus uresničevanja programa Zedinjene Slovenije in kar se ni uresničilo po prvi svetovni vojni. Prav to pa je bil tudi cilj v programu Osvobodilne fronte, ki je namene svojega delovanja in cilje širila že med vojno tudi med Beneškimi Slovenci.

18. septembra 1945 je podpredsednik jugoslovanske vlade Edvard Kardelj na londonskem sestanku Sveta zunanjih ministrov zmagovitih držav omenil, da je Italija dobila z rapalsko pogodbo ozemlja, ki so ji bila dodeljena proti načelom samoodločbe narodov in tako predstavil predloge Jugoslavije za novo razmejitev med Italijo in Jugoslavijo. Sledilo je burno soočanje stališč in zahtev na mednarodni ravni, zlasti Italije, kar je nato privedlo do ustanovitve mednarone strokovne komisije (s predstavniki Francije, Velike Britanije, Sovjetske zveze in Združenih držav Amerike), z nalogo, da obišče sporna območja vpletena v razmejitveno problematiko in poda svoje predloge. Komisija je pomladi

leta 1946 obiskala tudi predele Beneške Slovenije in Kanalske doline in nato predstavila štiri predloge razmejitve. Med njimi je le sovjetski slonel povsem na etničnem načelu, Jugoslaviji je prisodil tudi dolino Rezije ter ozemlje zahodno od črte Tablja, Možnica, Čenta, Neme, Ah-ten in Čedad. Francoski predlog razmejitve je Beneško Slovenijo v celoti prepustil Italiji. Na tem predlogu se je začrtala sedanja meja med Italijo in Jugoslavijo, potrdila pa jo je pariška mirovna pogodba z Italijo (10. februar 1947). Lahko še dodamo, da je jugoslovanski/slovenski predlog bodoče meje, predstavljen svetu zunanjih ministrov, potekal deloma bolj vzhodno od sovjetskega predloga. Ker očitno jugoslovanskega predloga razmejitve mirovna konferenca ni upoštevala, je jugoslovanska delegacija ugovarjala francoski črti. Njen član dr. Aleš Bebler je v začetku septembra 1946 dokazoval upravičenost, da se tudi Kanalska dolina (Val Canale) in Beneška Slovenija vključita v jugoslovanski predlog razmejitve.

Pariški mirovni pogodbi je sledila londonska spomenica o soglasju (5. oktober 1954), ki je začasno rešila "tržaški problem" in ustvarila pogodbo za sklenitev videmskega sporazuma o maloobmejnem prometu (20. avgust 1955). Italijansko-jugoslovansko/slovensko mejno vprašanje se je zaključilo s podpisom osimskih sporazumov (10. november 1975), državna meja pa je novo vsebino dobila s postopnim vstopanjem samostojne Slovenije v skupnost držav Evrope (1. april 2004) in z vstopom Slovenije v schengensko območje (21. december 2007).

Gradimo mostove na razvalinah berlinskega in drugih mejnih zidov!

GIORGIO BANCHIG

Danes, 9. novembra 2019, obujamo spomin na dogodek, ki je zaznamoval zgodovino Evrope: tridesetletnica padca Berlinskega zidu – *Berliner Mauer*, katerega uradno poimenovanje je imelo jasen političen, ideološki in propagandni prizvok: *Antifaschistischer Schutzwall* (protifašistična obrambna pregrada). Le redki vedo, da je italijanski parlament z zakonom leta 2005 (št. 61, 15. aprila), proglasil 9. november za “Giorno della libertà” (“Dan svobode”). Zakon sestavlja en sam člen z dvema odstavkoma. Prvi se glasi tako: *1. La Repubblica italiana dichiara il 9 novembre “Giorno della libertà”, quale ricorrenza dell’abbattimento del muro di Berlino, evento simbolo per la liberazione di Paesi oppressi e auspicio di democrazia per le popolazioni tuttora soggette al totalitarismo* (1. Italijanska republika proglašča 9. november za “Dan svobode”, saj je obletnica porušenja berlinskega zidu, simbolnega dogodka za osvoboditev zatiranih držav in znanilca demokracije za ljudstva, ki še zdaj trpijo pod totalitarizmom).

Nismo torej tukaj samo zato, da se spomnimo na zgodovinski dogodek, temveč tudi zato, da ga proslavimo in razmislimo o visoki vrednosti svobode, absolutni dobrini, za osvojitve katere so se borili in se borijo vsi narodi in vsak posameznik, v vsakem zgodovinskem obdobju in na vsakem koncu Zemlje.

Kakor pripovedujejo poročila, je zid padel na nepredvidljiv način, ali bo-

lje rečeno zaradi nesporazuma. Med televizijsko oddajo je glasnik NDR Günter Schabowki sporočil novinarjem, da bodo od tistega trenutka dalje lahko državljani Vzhodne Nemčije svobodno in brez omejitev vstopali na ozemlje Zahodne Nemčije. Pravzaprav je šlo za delno sporočilo. Schabowski bi moral le napovedati, da državljani NDR lahko zaprosijo za nove "posebne dovolilnice" za vstop v ZNR. Na vprašanje novinarja agencije Ansa o tem, kdaj bo vse to mogoče, je Schabowski odgovoril: "Kolikor vem, takoj, neposredno." To je bilo geslo, ki je povzročilo dvig ogromnega vala prebivalcev Berlina, ki so se usmerili k mejnim prehodom, jih povlekli s seboj, se vrgli proti zidu in ga s pomočjo kateregakoli orodja, ki bi lahko načelo armiran beton, začeli rušiti.

Zid, ki je bil dolg več kot 155 km in je bil zgrajen poleti leta 1961, da bi preprečil stalni beg Nemcev iz NDR proti Zahodu, je predstavljal vrh ledene gore in takrat zadnji surov, tragičen ukrep zapiranja socialističnega sveta. Saj je že kako desetletje obstajal ogromen sklop drugih zidov, mrež, jarkov, bunkerjev, utrd, vojaških položajev, straž, radijskih postaj, postavljenih na črti, ki se je vlekla več kot 12 tisoč kilometrov od Barentsovega morja do Črnega in Jonskega morja in z raznimi razvejitvami delila Evropo na dva dela. Ta sklop se je razvejal tudi v to in druge doline naše Beneške Slovenije.

Šlo je za Železno zaveso, ki jo je tako poimenoval Winston Churchill 5. marca 1946 v Fultonu v ZDA, ko je povedal: "Od Szczecina na Baltskem morju do Trsta na Jadranskem se je skozi celino spustila železna zavesa." Zavesa se je kasneje od Szczecina podaljšala preko Severnega tečajnika in od Trsta z raznimi razvejitvami do Jonskega in Črnega morja. (Očetovstvu imena, ki ga pripisujejo Churchillu, pravzaprav oporekajo, saj so ga pred njim že leta 1945 uporabili nemški novinar Max Walter Clauss, pa tudi nacistični hierarh Joseph Goebbels in sam bodoči nemški kancler Konrad Adenauer).

Leta 1947 je ameriški novinar Walter Lippmann skoval izraz Hladna vojna, da bi označil stanje napetosti v mednarodnih odnosih med za-

hodnim in vzhodnim blokom, ki sta jima vladali nasprotujoči si in nespravljeni ideologiji. Napetost je bila tako huda, da je spominjala na vojno, ne da bi to tudi zares bila, a z nevarnostjo, da bi to postala ob vsakem napačnem koraku enega izmed nasprotnikov. Berlinski zid, Železna zavesa in Hladna vojna so oblikovali tročleni sklop, ki je pogojeval politično in družbeno življenje vpletenih držav in vsakdanje življenje milijonov ljudi, zlasti tistih, ki so živeli ob Zavesi.

Naša dežela, ki leži na meji med tema dvema svetovoma, zlasti pa njen obmejni pas sta plačala drago ceno v obliki vojaških služnosti in manjkajočega ekonomskega razvoja. V tistih letih je prišlo do tega, da so v Furlaniji Julijski Krajini zbrali večino italijanske vojske. Kljub ločitvi s Sovjetsko zvezo, ki jo je Tito izvedel leta 1948, in ki je napotila Jugoslavijo k zблиževanju zahodnemu svetu in k temu, da je postala ena izmed ustanoviteljic gibanja Neuvrščenih, ter kljub temu, da je bil z videnskimi sporazumi 1955. leta odprt maloobmejni promet, je meja v tej in drugih dolinah videnskega obmejnega pasu ostala za namene in dejanja določenih delov politike in javne uprave neprehodna, železna zavesa, ki je bila še težja kakor tista, ki je bila v veljavi v drugih delih Evrope. To je bila ideološka meja, iz katere so hoteli narediti tudi jezikovno z namenom, da bi preprečili katerokoli priznanje slovenske skupnosti, ki je tam živela. Ni naključje, da so prav tu nastale tajne organizacije, ki so, upravičene z namenom, da preprečujejo vtihotapljanje z druge strani meje, držale pod nadzorom vse, ki so se trudili za kulturni in ekonomski razcvet teh krajev.

Z vidika zgodovinske kronologije je Železna zavesa predstavljala za te kraje najbolj površinsko in tragično plast usedline, ki se je oblikovala v stoletjih in jo sestavljajo mejne črte, mejniki, mreže, bodoče žice in vojne fronte. Kakor se zgodi arheologu, ki izkopava zgodovinsko najdišče in pod prvo plastjo izdelkov dobi drugo starejšo in tretjo še starejšo in tako naprej, tako se je zgodilo v naši deželi z Železno zaveso, najbolj površinsko plastjo meja, ki so si sledile v naši zgodovini od

leta 1508 dalje, ko je dolina Soče prešla od Beneške republike v krog Habsburžanov.

Ko je Churchill izgovoril tisti znameniti stavek, je bilo minilo 80 let od leta 1866, ko se je zaključila tretja vojna za italijansko neodvisnost. Od takrat je vzhodna meja Kraljevine Italije začela dobivati podobo globoke zareze, ki je nekako napovedovala neznanske tragedije "kratkega stoletja" in je postavljala predpogoje za nastanek Železne zavesa na tej črti, ki pelje od Alp do Jadrana.

Kaj se je zgodilo? Da ne bi zašli predaleč, naj spomnimo, da se je postopek poenotenja Italije, ki so ga navdihovala plemenita čustva in podpirale prvinske osebnosti italijanske kulture, s časom prevlekel z naraščajočim nacionalizmom, ki je izbruhnil v rasistične države, najprej do prebivalcev juga in kasneje do mejnih narodov, zlasti Slovencev. Vsi se spomnimo stavka iz videnskega časopisa *Giornale di Udine* 22. novembra 1866, ki je odredil konec Slovencev videnske pokrajine: "*Questi Slavi bisogna eliminarli*" ("Te Slovane je treba uničiti").

Zmaga Italije v prvi svetovni vojni, ki je s krvjo prelila te kraje, je znatno razširila meje proti vzhodu. Oblikovanje mita "pohabljenega zmage" ("*vittoria mutilata*") in pohod D'Annunzia na Reko sta dodatno razvnela duhove in sestavila idealno podlago za zgodnjo uveljavitev "obmejnega fašizma".

Zavesa rasnih predsodkov se je obarvala z zoperstavljenima ideologijama in dodatno poglobila jarek med narodi. Raznarodovalni zagon fašizma pa je prekoračil meje političnega preganjanja in si kot cilj zastavil "etnično sanacijo" ("bonifica etnica") Julijske krajine; tudi v naši Benečiji je leta 1933 prišlo do prepovedi slovenskega jezika v cerkvah (Poročilo italijansko-italijanske komisije).

Druga svetovna vojna, ki so jo razvnele sile Osi, je vnesla v razmerja med narodi nove dimenzije, ki so pogojevale bodočnost Evrope.

Zavesi rasizma in nasprotujočih si ideologij se je dodala skrajna Zavesa vojne, ki je zasvojila cele narode; sledile so deportacije, lagerji, taborišča

smrti; celo partizanska osvobodilna borba se je s pokolom v Porčinjcu soočila s tragično posledico močnih ideoloških sporov med različnimi komponentami odporiškega gibanja. Konec vojne je ponovno odprl vprašanje mej in izostril nacionalne in ideološke spore. Železna zavesa je v teh krajih bila skoraj tragična, ampak logična posledica desetletij sporov, vojn, bojev za prevlado na ozemlju in za prevlado enega naroda nad drugim v imenu domnevne kulturne večvrednosti ali totalitarne ideologije.

Obstajala pa je tudi nekakšna protizgodovina, ki je potekala v nasprotni smeri kot to, kar smo doslej pripovedovali. To je zgodovina, zgodba ljudi, ki so obdržali stike s sorodniki in znanci, ki so ostali na drugi strani meje; zgodovina ljudi, ki se že 50 let udeležuje novoletnih srečanj v Kobaridu, Bovcu in Tolminu; zgodovina sodelovanja med kulturnimi društvi ... To pa je tudi zgodovina napredovanja mednarodnih odnosov, ki so privedli do Osimskih sporazumov leta 1975, ki so Slovenijo peljale v Evropsko unijo leta 2004 in v šengensko območje leta 2007. Masovna udeležba na Matajurju in na prehodu Robič ob teh dogodkih je izrazila željo in pričakovanje ljudi, da bi živeli na ozemlju brez meja. Mladi, ki niso obteženi z doživljanjem Železne zavesa, bodo tisti, ki bodo gradili na ruševinah in s kamni zidov zgradili nove mostove prijateljstva in sodelovanja med ljudmi z istimi kulturnimi koreninami, ki izhajajo iz velike matere Akvileje, Ogleja. Je pa potrebno, da to zgodovino poznajo, da je ne bodo ponovili.

Ne bom ponavljal misli, ki sem jih povedal v italijanščini. Želel bi z vami razmišljati o zgodovini in pomenu meje, ki že stoletja ločuje Slovence na tem območju med Alpami in Jadranu. Berlinski zid, ki je pred tridesetimi leti padel pod udarci nemškega ljudstva, lačnega svobode in demokracije, je ločil mesto le 28 let, medtem ko je življenje dveh Nemčiji trajalo komaj 41 let (1949-1990). Pravim komaj, kajti če upoštevamo, koliko let meja ločuje Slovence iz Posočja in Benečije (goriški in tržaški Slovenci so prišli pod Italijo šele po 1. svetovni vojni), se nam ta obdobje

ja zdijo zelo kratka. Pomislimo, da državna meja med Slovenci na Videnskem in v Posočju šteje kakih 500 let, ko je po Cambraiski vojni Čedad oz. Beneška republika zgubila zgornjo soško dolino ter Cerkljansko in Spodnjo Idrijo, ki so bile od leta 1508 vključene v avstrijska posestva. Se pravi, da že več kot 500 let državna meja ločuje Slovence, ki pripadajo enotnemu slovenskemu kulturnemu in jezikovnemu prostoru.

Ljudem iz naših dolin že sama omemba »konfin/meja« prikliče v spomin prestane bitke in hladno vojno, ponovno oživi mračna leta in spore za prgišče zemlje, obudi zamere in razkole v sami skupnosti. Že dejstvo, da se uporablja mi in oni, Benečani in Unejci, pomeni, da sta prav sredi prebivalstva z istimi kulturnimi koreninami zgodovina in politika skušali skopati jarek, dvigniti zid, zaznamovati mejo; zgradili sta ovire, odvili na kilometre bodeče žice, postavili mejne kamne, zgradili bloke in carine; graničarji so s psi nadzorovali mejo ... Politika je izkoristila mednarodno napetost tako, da je zaostrila spore, širila strah pred vdori in uporabljala tajne organizacije, da bi zasejala sum in obrekovanje o tistih, ki so si prizadevali, da bi zaščitili kulturno dediščino Slovencev v Benečiji, Reziji in Kanalski dolini. Na drugi strani meje se je pojavilo preganjanje ljudi, ki se niso vdali vladajočemu političnemu monolitizmu; meja se je zaprla in številni rojaki so jo z veliko nevarnostjo prečkali, da bi se otresli strahu in pomanjkanja ter iskali drugačen in svobodnejši način življenja. Ti so bili dokazi, da smo Slovenci na tem kraju skupnega jezikovnega teritorija trpeli zaradi nepravičnih izbir vladajočih sistemov.

To podobo meje nosimo v sebi vsi, ki smo se rodili pred in med drugo svetovno vojno in v dolgih mračnih letih sumničenja in preganjanja. Temačnost se je začela redčiti, ko so se meje postopoma krčile; zatem je mednarodno vzdušje postalo manj napeto, bloka sta postopno razpadla, prevladal je dialog, narodi so svobodno zadihali in berlinski zid je padel. Vendar je v mnogih ljudeh meja ostala v glavi in celo ob dejstvih, ki zagotavljajo, da je meja izginila, se ti ljudje trudijo, da bi ohranili strah

in razplamteli ogenj ekspanzionističnih teženj države, ki je del Evropske unije, ter trosili nekulturne teorije, da v Benečiji ne obstajajo Slovenci. Poleg te namenske težnje, da bi ohranili pri življenju železno zaveso, ki je nastala po drugi svetovni vojni, je vzhodna/zahodna meja držav, ki so si sledile kot lastnice teh ozemelj med Alpami in Jadranskim morjem, velikokrat bila predmet razprav in bila dejansko premaknjena, zlasti od zahoda proti vzhodu, ali pa so vzniknili predlogi in težnje v nasprotni smeri.

Kot sem že omenil, sta bili Benečija in Soška dolina velikokrat predmet posebne pozornosti dežurnih gospodarjev ali nasprotnikov. Pomisliti moramo, da je od l. 1508, ko je Soška dolina postala del avstrijske kraljevske hiše, in do začetka 19. stol. meja dejansko doživela šest premikov (kar tri v Napoleonovi dobi), štirikrat pa je vprašanje, ali naj Benečija in Rezija postaneta del ene izmed mejnih držav, bilo predmet razprave v mednarodnih skupščinah: Ilirske kraljevine leta 1815, Avstrije leta 1866 in ob zaključkih obeh svetovnih vojn del Jugoslavije.

Najbolj sporna meja pred njeno definicijo in najbolj čvrsta po njej je bila zarisana v Parizu po drugi svetovni vojni. Tista meja je zaorala globoko brazdo na gorah Benečije/Posočja in ni poskušala ločevati samo ozemlja, pač pa tudi ljudi, ker je obilno in z obema rokama sejala sovražnosti in predsodke ter ustvarjala preplah z lažnimi napovedmi nevarnosti invazije in premika meje.

Ljudje, preprosti ljudje se niso vdali žalostni usodi. Tisti, ki so imeli žlahto na drugi strani meje, so skušali gojiti stike; kulturniki, upravitelji in duhovniki so se trudili, da bi spet navezali stare stike. Pred petdesetimi leti se je zbrala skupina Slovencev s to stran in onkraj meje, ki se ni vdala v situacijo zapiranja in se je odločila, da bo obnovila odnose, ki so se prekinili zaradi travme železne zaveses in strahu pred hladno vojno; tiste odnose, ki so se ustvarili, se utrdili in okrepili med obema vojnama, ko ni bilo meje in so ljudje sklepali sorodstvene zveze ter vzpostavili normalne delovne in dobrososedske odnose ... Res je, takrat je vladal

fašizem, skupni slovenski jezik je bil prepovedan, kdor ni prenašal tistega režima, ali če so le sumili, da ga kdo ne prenaša, je bil kaznovan in konfiniran. Nad vsem je lebdel občutek medsebojnega nezaupanja, nezaupljivosti in zatiranja. Na nikogar se nisi mogel zanesti, tudi če očitnih razlogov za nezaupanje ni bilo.

Tistih nekaj mož in žensk, ki so se prvič srečali pred petdesetimi leti in so dihali oni težki zrak, je hotelo, potem ko so z orožjem upora premagali tisto ozračje, zavrniti celo spomin nanj. Pridružili so se jim mladi, ki niso verjeli strašilom, s katerimi je mahala politika, zlasti pa ne v različnost tistega človeškega življenja in čutenja, ki ju je krepila sličnost jezika, kulture in izročila.

Prav tisti možje in ženske so, morebiti nezavedno, hoteli dokazati, da zgodovina Slovencev iz Posočja, Benečije, Rezije in Kanalske doline ni bila vedno le zgodovina meja in vojn, osvajanj, zmag in porazov, vojska in bitk. Dokazati so hoteli, da je na tisti zemlji živela ponosna slovenska skupnost, ki je drugim Slovencem in sosednjim narodom zgradila in ponudila močno pričevanje o civilizaciji, kulturi, umetnosti in navezanosti na človeške vrednote.

Na teh skupnih vrednotah in ker se niso hoteli vdati v težki položaj, v katerem so živeli – se pravi v monoliten režim ali v nedokončano demokracijo – so tisti ljudje začeli graditi neko novo zgodovino, prepričani, da se bodo prej ali slej stvari spremenile in da si je treba za spremembe vsaj prizadevati in se pripraviti na soočenje z novimi časi. Verjetno nihče med njimi ni pomislil, da bo le nekaj desetletij za tem meja padla, vendar pa so tista srečanja doživljali, kakor da bi meje že resnično ne bilo.

Najprej 30. aprila na Matajurju, na predvečer vstopa Slovenije v Evropsko skupnost, in zatem v noči med 20. in 21. decembrom 2007 na mejnem prehodu Robič/Štupca in v naslednjih dneh na vseh ostalih prehodih, ko so meje padle, so bili vsi tisti možje tam, ganjeni, skoraj nejeverni, vendar pa bolj kot ostali pripravljeni na življenje v novi Evro-

pi in na razumevanje globokega pomena, ki ga ima dejstvo, da greš čez mejo, ne da bi se moral ustaviti in predložiti svoje dokumente in prijaviti svoj nakup. Tisti možje so o tem trenutku sanjali, prizadevali so si, da bi do njega prišlo, pripravili so mu podlago.

Delajmo, prizadevajmo si, da bi mlade generacije podedovale to sporočilo in neobremenjene z našimi predsodki, bojazni in strašili gradili nove mostove na razvalinah berlinskega in drugih mejnih zidov.

Govor na slovesnosti ob 30-letnici padca Berlinskega zidu v Podklancu, ki jo 9. 11. 2019 priredila Občina Srednje.

Premikajoča se meja

*Dve imeni, tri domovine, negotovo življenje:
izkušnje Emilie/Milke Klemenčič, usodo katere je zaznamovala meja*

ANTONIETTA SPIZZO

»Če je moja usoda bila taka kot je bila, je zato, ker so se igrali z mejami«. S temi besedami me je Milka sprejela v njeni kuhinji, kjer zimsko sonce riše arabeske s tem, da sveti skozi idrske čipke na zavesah. »Manjka le malo dni do padca meje« – ji rečem. »Upam, da bo to za vselej – vzdihne. To kar ti bom povedala, sem obljubila, da ne bom nikoli povedala. In sem se tega držala. A sedaj so se stvari spremenile in moja zgodba ne bo več nikomur škodila«.

Emilia/Milka Klemenčič, letnik 1933, se je rodila na Šentviški gori, na visoki planoti na 700 metrov nadmorske višine, 22 km od Tolmina, v zelo lepem kraju.

»Starša sta se poročila leta 1925. Oče je bil zelo dober čevljar. Mama se je rodila na Bregu v Nadiških dolinah. Oba sta seveda govorila slovensko. Oče se je rodil pod Avstrijo in ni izključeno, da se je v prvi svetovni vojni boril, ne da bi tega seveda vedel, proti maminim bratom! A po vojni vsa Soška dolina in Kranjska s Postojno in Ljubljano vred sta prešli pod Italijo. In dejstvo je, da sem bila krščena z italijanskim imenom.«

Torej meja, ki je stoletja tekla ob Idriji, se je pomaknila proti vzhodu. Po rapalski mirovni pogodbi leta 1920 je fašizem nemudoma sprožil trden program raznarodovanja takozvanih "alloglotti" (drugače govorečih). Spreminjal je priimke, vsiljeval italijanska imena. V šoli je bilo prepovedano govoriti slovensko.

»Mama je bila kuharica v kasarni karabinjerjev na Šentviški gori in kadar je leta 1938 zanosila mojega mlajšega brata, sta se ded in babica, ki sta živela na Bregu v Benečiji ponudila, da me vzameta k sebi, da bi ji olajšali delo. In tako sem pri petih letih starosti šla na Breg, kjer sem ostala – pomisli – polna tri leta. Dva meseca sem jokala noč in dan, ko so prišli pome pa se nisem hotela vrniti domov z njimi«.

Prve razrede osnovne šole je torej Milka končala na Bregu in se je vrnila na Šentviško goro pravočasno, da bi doživela najbolj dramatične trenutke vojne. Leta 1945, ko je bila stara 12 let, je doživela nov premik meje, tokrat proti zahodu, kar jo je nasilno ločilo od dela svoje družine.

Hoditi kot zajec

»Ob koncu vojne so bili časi zelo hudi, vojna nam je vse odvezla in ostali smo v revščini. Pod Jugoslavijo so spremenili vsa italijanska imena. In moje ime Emila je ratalo Milka, ki morda izvira iz imena Ludmila, ne vem. Od leta 1945 do 1947 je bilo Posočje v coni A, pod angloameriško upravo. Dejstvo je, da iz notranjosti Jugoslavije so v te kraje lahko prišli le s posebnim dokumentom. Potem je za nekaj let bila meja hermetično zaprta. Ko je umrla babica, ki sem jo zelo rada imela in me je edina v življenju ljubkovala, nismo smeli iti na pogreb. Od leta 1952 pa smo se lahko srečali na bloku. Mi smo hodili na Solarje. Od doma je bilo 6 ur hoje, a ne počasi, si morala hoditi kot zajec!«

Šest in šest dvanajst, torej dvanajst ur hoje, da bi lahko videli sorodnike. Samo videli, ne pa objeli! Jugoslovani so lahko šli na nikogaršnjo zemljo, niso pa smeli iti mimo italijanske rampe.

»Po malem smo tihotapili: maslo, suhe gobe, cigarete, žganje, ki smo jih zamenjali za riž, kavo in pašto. Vse smo imeli skrito na sebi. A je bilo le malo ... samo za preživetje. Vse je bilo negotovo ... kot življenje! – vzdihuje Milka. Da bi preživela sem delala pri neki družini v Ljubljani. Doma ni bilo nobene prihodnosti. Samo revščina. To so bila leta, ko sem bila precej obupana«.

Moj najbolj srečni meseci

Sestrična Maria, ki je imela gostilno na Bregu, je spodbudila mlado Milko, naj preživi nekaj časa pri njej.

»Tako sem si leta 1957 priskrbela potni list in sem preživela tri mesece na Bregu – nadaljuje Milka. To so bili moji najbolj srečni meseci v življenju, vsi so me radi imeli in še posebej Maria, ki je želela, da bi tu ostala, ona pa bi dala jamstvo zame. V resnici, ko so trije meseci potekli, bi lahko še ostala, a sem se bala, da bi me poslali nazaj in da bi končala v zaporu. Zato sem se vrnila v Jugoslavijo. Vedela pa sem, da mi ne bodo obnovili potnega lista in zato smo začeli razmišljati o ilegalnem povratku v Italijo. Maria ni nikakor želela, da bi sama prišla čez mejo, zato mi je priskrbela človeka, ki je dobro poznal tiste kraje, zato, da mi bo pomagal. Glej, tega nisem nikoli nobenemu povedala! V vseh teh letih sem vedno pravila, da sem sama zbežala. Sedaj imam občutek, da končno lahko svobodno to povem!«

Dan pobega

Končno je prišel dan, ko je pobegnila. Milka se spominja na tiste ure: »Mama je šla k sosedom poslušat radio, ker so predvajali neke rezijanske pesmi, oče je bil doma. "Oče grem ..." sem rekla. "Kam?" me je vprašal. Takrat so mi padle roke, nisem bila pripravljena na to vprašanje. Odgovorila sem mu, da sem bila zmenjena z Marijo, da je ona imela zame nit za kekljanje. Šla sem peš do Tolmina (pazi! 22 km), potem z avtobusom do Kobarida, kjer sem srečala tega Slovenca. On me je poznal in je naredil tako, da sem razumela, kdo je. Sva počakala, da je padla tema in potem so naju z avtom peljali na Livek. Nisem niti dihala ... Bila je že tema in zelo sem se bala. Sva se spustila po njivi krompirja in sva hodila, hodila, ne vem kod, po stezah in pobočjih, v tišini. Ne vem niti, kje sva prišla ven. To se sprašujem v vseh teh letih ...«

Kot zločinka

Ko prideta na Breg, Marija skriva Milko v klet, dokler možje v gostilni ne gredo domov spat. Tisti dan so poslali tudi majhno sestrično Jole k noni zato, ker je zelo rada imela Milko in če bi jo videla, bi to šla praviti po vsej vasi.

Splošna klima sumničenja, ki jo je ustvarila hladna vojna do vseh, ki so živeli ob meji, je odločilno vplivala na nesrečno usodo Milke, ki tako pripoveduje: »Bila sem skrita tri dni, nakar sem se morala prijaviti k financarjem pri Sv. Štoblanku in potem policiji v Čedadu. Vsi smo bili prepričani, da lahko brez težav ostanem na Bregu, ker Maria bo jamčila zame. A v resnici so mi rekli, da ni mogoče, ker smo preveč blizu meje. Peljali so me na Kvesturo v Viden ob spremstvu dveh policajev, mi vzeli prstne odtise in me slikali kot zločinko. Isti večer so me s policijskim kombijem peljali do železniške postaje in me pospremili do begunskega taborišča v Cremoni, kjer sem ostala sedem dolgih mesecev. Bila sem res obupana, ne toliko iz bojazni, da bi me poslali nazaj, pač pa zato ker sem zelo jasno čutila, da grem proti neznanemu.«

Prekinjeno življenje

Tisto v Cremoni je bilo vmesno taborišče, odkoder so begunce pošiljali drugam, odvisno pač od tega, kam so se ti ljudje izseljevali, v Avstralijo ali Ameriko, kjer je bilo povpraševanje po delovni sili. Ta usoda je čakala tudi Milko, ki so jo določili za taborišče v Altamuri.

»Trebalo je bilo prestati zaslišanje komisije! Vprašali so te, zakaj si pobegnila in morala si odgovoriti, da nisi hotela živeti v komunizmu. Če bi rekla, da je to bilo zaradi potrebe po delu in boljših življenjskih razmerah, bi te bili poslali nazaj. Jaz sem vedno pravila, da so me grdo gledali, ker je moja mama za časa fašizma bila kuharica karabinjerjev.

Taborišče je bilo v kasarni v Ul. Villa Gori, kjer so bile sobe za 30 oseb. Novembra je bilo ogromno ljudi, tudi več kot 200. Marsikateri od njih so prihajali iz naših krajev ali s Hrvaške, to so bile cele družine. Tisto,

kar mi je najbolj ostalo od tistega obdobja je občutek velike negotovosti. Bilo je prekinjeno življenje. Občutek smo imeli, da smo le breme in da nam ni nihče nič dolžen.«

Poroka v taborišču

Leta 1958 je prišlo do vrste naključnih srečnih okoliščin in so se končno stvari obrnile na bolje za Milko: najpomembnejša med njimi je dejstvo, da jo je v Cremono hodil pogosto obiskat Giuseppe, fant iz Brega, ki ga je poznala že iz otroških let in je bil natakari v Genovi. Odločila sta se, da se poročita. In to se je zgodilo maja 1958 v begunskem taborišču. Tudi izvirni zapis o rojstvu – z italijanskim imenom – je prispel v Cremono nelegalno in po številnih težavah in zapletljajih.

»Če se ne bi poročila, ne bi imela nobene pravice ostati v Italiji! – dodaja Milka – Dolgo smo živeli v različnih mestih in pogosto se selili, vsakič pač ko so Giuseppeju ponudili boljše delovno mesto. Spominjam se na tiste čase: imela sva vsak svoj kovček, in oba sta bila prazna! Leta 1974 smo se vrnila, ker je Giuseppe imel srce tukaj. A je prav Furlanija kraj, kjer sem se počutila najbolj tuja ... Pravili so mi "ste sclafs". Bila sem vajena vse pozdravljati, a tu mi ni nihče odzdravljaj. A jaz ne vem, katero je ime moje domovine. Rodila sem se pod Italijo, odraščala v Jugoslaviji in sedaj, ko se vračam v svojo rojstno vas in hišo, hodim v Slovenijo. In vsakič, ko grem čez mejo sem vznemirjena, še imam v sebi strah. Ko bodo en dan odprli mejo, bom presrečna«.

Objavljeno decembra 2007 v tedniku Il Nuovo

Pet desetletij novoletnih srečanj Slovencev iz Videnske pokrajine in Posočja

ZDRAVKO LIKAR

Prebivalci Posočja in prebivalci obmejnega pasu Videnske pokrajine so vseskozi tvorno sobivali in sodelovali. Spletle so se številne vezi, ki jih tudi vojne in meja niso nikdar popolnoma prekinili. Najbližji sosedje prebivalcev Posočja so bili in so Slovenci, Furlani in Italijani v nadiških in terskih dolinah, Reziji in Kanalski dolini. Nova Gorica je oddaljena, še bolj Ljubljana. Posoške naravne poti gredo čez Solarje in čez livški prelaz, skozi nadiška vrata pri Robiču, čez Robidišče v Čenebolo, čez Nadižo za Breginjem, ob Učji v Terske doline in Rezijo ter čez Predel k sosedom v Kanalsko dolino. To je posoško naravno zaledje in okno v svet. Škoda, da mnogi v Posočju tega ne dojemajo in še vedno mislijo, da je na drugi strani Kolovrata, Matajurja, Stola in Kanina oddaljen, tuj svet. Pa ni. Imamo veliko skupnega. Le vedno znova je treba odkrivati vse tisto, kar nas je stoletja povezovalo in bogatilo.

V začetku šestdesetih let 20. stoletja je prišlo do prvih stikov med čedadjsko in tolminsko občino in kmalu za tem tudi do stikov tolminske občine z občinami v obmejnem pasu Videnske pokrajine. Ti stiki so bili zelo pogosti in zelo koristni za obmejno prebivalstvo. Sredi šestdesetih let so bili vzpostavljeni prvi stiki s slovenskimi organizacijami in s predstavniki Slovencev v Videnski pokrajini. V zapisniku seje komisije za zamejska in manjšinska vprašanja Občinske konference Socialistične zveze Tolmin v začetku leta 1964 je zapisano, da se stiki med občinami

ob meji zelo lepo razvijajo, da pa »še niso bili navezani nikakršni stiki z našo manjšino v Benečiji.«

10. oktobra 1969 je prišlo do pomembnega dogodka, ko je predsednik deželne vlade Furlanije Julijske krajine Alfredo Berzanti prvič sprejel predstavnike Slovencev iz Videnske pokrajine oziroma kot je bilo rečeno v uradnem sporočilu »predstavnike državljanov slovenskega jezika iz province Viden.«

Za uspešnost stikov s Slovenci iz Posočja in iz Videnske pokrajine je pomemben mejnik prvo večje srečanje vodstva tolminske občine in predstavnikov Slovencev iz Videnske pokrajine sredi leta 1970. Na tem sestanku so se dogovorili, da bodo gojili tesne stike in med drugim tudi, da bodo po novem letu organizirali večje srečanje predstavnikov z obeh strani.

Ta sklep so januarja 1971 tudi uresničili. Prvo ponovoletno srečanje je bilo v gostilni Štih v Starem selu. S tolminske strani so se ga udeležili predsednik občine Ferdo Papič, tajnik občine Zvonko Uršič, predsednik SZDL Franc Kravanja, podpredsednik občine Franc Skok, sindikalist Evgen Golja, ravnatelj bovške šole Vlado Uršič in občinska uslužbenca Ciril Kos in Avgust Kogoj. Vlado Uršič je povedal, da so bili na prvem srečanju iz Benečije prisotni Izidor Predan, Viljem Černo, Pavel Petričič, Mario Cont, Vojmir Tedoldi in duhovniki Paškval Gujon, Valentin Birtič in Mario Lavrenčič.

Prvih nekaj let so bila novoletna srečanja le skupne večerje v gostilni Štih. Na ta način so se utrjevala prijateljstva in poglobljalo se je medsebojno zaupanje. Zaradi naraščanja števila udeležencev so se srečanja po potresu leta 1976 preselila v večjo gostilno Franko v Starem selu. Tedanji najpomembnejši pospeševalec sodelovanja med Posočjem in Benečijo Vlado Uršič je na 30. srečanju januarja 2000 povedal:

»Ob današnjem jubileju se moram spomniti začetnih sopobudnikov in organizatorjev, med katere prištevamo Franca Kravanja, Zvonka Uršiča in Antona Ladava. Temu začetnemu krogu so se pridružili mlajši, med njimi že dve desetletji delujoči Zdravko Likar. Terski samorastnik

Viljem Černo, ki se je že v dijaških letih zapisal slovenstvu in ki je od malih nog občutil velike romanske metode pritiskov, je bil med prvimi, ki je poleg Izidorja Predana, animatorja in bojevnika za manjšinske pravice, začel sodelovati z nami. Nekoliko kasneje se jima je pridružil Simon Prešeren iz Kanalske doline. Krog ljudi, pripravljenih delati, se je vedno bolj širil. Tolminci smo imeli srečo, da smo našli iskrene sogovornike pri SKGZ, v društvu Ivan Trinko, uredništvih Novega Matajurja in Doma, društvih Planika, Nediža, Višarski zvon, v Gospodarskem združenju Benečije, Gorski skupnosti in z večino slovenskih županov. Omeniti moram tudi stike z ljudmi, ki so bili odprtega srca in duha. To velja za plemenite dušne pastirje Angela Kracina, Valentina Birtiča, Maria Lavrenčiča in še živečega in neuničljivega starosto mons. Paškvala Gujona ter galerijo podobnih mož. Povedati moram, da med nami ni bilo predsodkov, nismo in niso bili obremenjeni s pogledi in odnosi do drugače mislečih. Tu je iskati povod za prijetno vzdušje, ki traja že trideset let. Tolminci imamo moralno pravico, da skrbimo tudi za Slovence na celotnem slovenskem kulturnem prostoru. Pri tem delovanju smo bili prepričljivi in našli smo skupni jezik s slovensko Vlado in s slovensko Skupščino. Skupaj smo oblikovali program gospodarskega razvoja Posočja, Benečije in Rezije. Osnovan je bil sklad, v katerega se je stekal proračunski denar in denar iz drugih skladov. Iz tega skupnega sklada so bile asfaltirane ceste iz Idrskega do bloka Šturmi pri Livku, iz Starega sela do Breginja in z Žage do bloka Učja.

V Benečiji in Reziji je sklad financiral izgradnjo treh tovarn pri Špetru, obrat v Reziji in gradbeno podjetje v Čedadu.

Posebna proračunska sredstva v višini več sto milijonov lir so bila dana za zgraditev dvojezične šole v Špetru.

Po potresu leta 1976 je Tolminska iz njej namenjenih sredstev za popotresno obnovo brez oklevanja oddvojila tri milijarde din. Slovenci iz Videnske pokrajine so ta denar porabili za sanacijo hiš, za novogradnje v Bardu in drugih krajih ter za izgradnjo kulturnega doma v Reziji. Tol-

minci smo dali denar tudi za financiranje kulturnih, izobraževalnih in športnih dejavnosti Slovencev v Videnski pokrajini. Tako in toliko smo Tolminci in Slovenija v sedemdesetih in osemdesetih letih z dejanji ureničili samo po sebi umevne dolžnosti do zamejskih rojakov.

Slovenija se ne sme izneveriti Slovencem v Videnski pokrajini in jim mora iskreno in nesebično pomagati ter mora znati ločevati tiste, ki so Slovenci samo tedaj, ko se jim pri nas odpirajo vladna ali strankarska vrata, doma pa razbijajo enotne in upravičene manjšinske zahteve.«

Na tem mestu je treba dodati nekaj besed o Vlado Uršiču.

Rojen je bil v Idrskem leta 1926. Med drugo svetovno vojno je bil partizan v Briško-beneškem odredu. Po vojni je bil učitelj in ravnatelj bovške osnovne šole. Kasneje je bil občinski sekretar Zveze komunistov v Tolminu, nato medobčinski predsednik SZDL in kasneje medobčinski sekretar Zveze komunistov. Bil je tudi republiški poslanec. Z vso vne-
mo se je posvetil obnovi po furlanskem potresu. Tedaj, ko so bili za Slovence v Videnski pokrajini težki časi, je bil Vlado Uršič eden glavnih pobudnikov čezmejnih stikov in utrjevanja prijateljskih vezi s Slovenci v Videnski pokrajini. Dobro je vedel, koliko ljudem v Benečiji pomeni podpora iz matične domovine. Bil je človek odprtega duha, ki je zamejsko stvarnost sprejemal brez vsakršnega razlikovanja.

Na novoletna srečanja so začeli prihajati tudi predstavniki jugoslovanske in kasneje slovenske države. Redni gostje so postali jugoslovanski in kasneje slovenski generalni konzuli iz Trsta. Prihajali so člani slovenske vlade in predstavniki Republiške konference SZDL, zadolženi za zamejstvo.

Prvič sem prisostvoval novoletnemu srečanju leta 1973 kot predsednik Kluba tolminskih študentov. Drugič sem se udeležil srečanja januarja 1979. Na tolminski občini sem bil poleg drugih zadolžitev odgovoren tudi za odnose občine Tolmin z italijanskimi občinami. Na devetem srečanju v gostilni Franko nas je bilo okoli petindvajset. Bilo je prisotno celotno vodstvo tolminske občine, vodstva političnih organizacij in

športni ter kulturni delavci. Iz Benečije so bili Izidor Predan, Viljem Černo, Pavel Petričič, duhovniki Paškval Gujon, Valentin Birtič, Angelo Kracina, Mario Lavrenčič, Božo in Paškval Zuanella, župan Grmeka Fabio Bonini, župan Sovodenj Peter Zuanella, Firmino Marinič iz Špetra, Anton Birtič, Luigi Paletti iz Rezije in Salvatore Venosi iz Kanalske doline. Še posebej se mi je vtisnil v spomin ognjevit govor Izidorja Predana. In prvič sem videl, kako je tolminski župan predal župniku Paškvalu Gujonu zavitek cigaret Filter 57. Zame je bilo srečanje veliko doživetje. Spoznal sem Slovence, s katerimi sem navezal iskrene in odkrite odnose. Od tedaj sem bil prisoten na vseh novoletnih srečanjih; od leta 1980 do 2016 sem bil tudi organizator oziroma soorganizator teh srečanj.

Srečanja so postajala vedno bolj množična. Januarja 1985 smo prvič organizirali prireditev v hotelu Matajur v Kobaridu. Že od začetka osemdesetih let so bili sestavni del srečanj tudi nastopi posoških kulturnih skupin.

Leta 1990 je bilo dvajseto srečanje in bilo je še prav posebej slovesno. Častni gost je bil pesnik Ciril Zlobec. V svojem nagovoru je pripovedoval o Slovencih, ki so jih »zgodovinska dogajanja prisilila, da so se pred sovražniki potuhnili v svoje tesne doline. Sedaj pa smo Slovenci prvič prisiljeni, da stopimo na plano in se pokažemo, da smo sposobni živeti skupaj z drugimi narodi Evrope. Slovenci kot celota smo zadnji čas dosegli najbolj množično in najbolj nesporno nacionalno zavest.«

Leta 1990 je Zavarovalnica Triglav prevzela pokroviteljstvo nad novoletnimi srečanji.

Na volitvah aprila 1990 je bil za župana občine Tolmin izvoljen dr. Viktor Klanjšček. Socialistična zveza je bila glavna organizatorica novoletnih srečanj od leta 1971 do 1990. Od leta 1991 do 1994 je bila organizatorica tolminska občina. Od leta 1995 do danes so organizatorice občine Bovec, Kobarid in Tolmin ter Upravna enota Tolmin. Pri organizaciji pomaga JSKD, območna enota Tolmin. Štiri desetletja je

novoletno srečanje tudi kulturni dogodek, saj so na srečanjih nastopile vse najpomembnejše kulturne skupine Posočja. V zadnjih dvajsetih letih nastopajo tudi slovenski kulturni ustvarjalci iz Videnske pokrajine. Namen srečanj je, da se v ponovoletnem času srečajo Slovenci iz Posočja in Videnske pokrajine. Na srečanja vabimo tudi visoke predstavnike slovenske države in dežele Furlanije Julijske krajine ter Videnske pokrajine. S slovenske strani so redni gostje poleg posoških in primorskih predstavnikov oblasti, organizacij in podjetij tudi visoki predstavniki Republike Slovenije. Doslej sta bila na srečanju predsednika Republike Milan Kučan in dr. Danilo Türk, predsedniki Vlade Lojze Peterle, dr. Janez Drnovšek, Anton Rop in Janez Janša, predsedniki Državnega zbora, ministri, poslanci, diplomati, akademiki.

Gostje so bili tudi predsednika dežele FJK Renzo Travanut in Riccardo Illy ter predsedniki pokrajine Viden.

Simbol srečanj je bil matajurski župnik Paškval Gujon. Vsako leto je na koncu srečanje začinel z modrimi in tudi hudomušnimi mislimi. V zahvalo je od organizatorjev vedno prejel zavoj cigaret Filter 57.

Od njegove smrti leta 2002 v spomin nanj podeljujemo Gujonova priznanja za zasluge v korist slovenskega življa v Videnski pokrajini.

Doslej so Gujonova priznanja od leta 2003 do leta 2019 prejeli:

Dvojezična šola Špeter, Društvo Planika iz Kanalske doline, Luigia Negro, Viljem Černo, Ado Cont, Aldo Clodig, Kulturno društvo Ivan Trinko, Luigi Paletti, Planinska družina Benečije, Marjan Bevk, Novi Matajur, Dom, Davide Clodig, Renzo Calligaro, Inštitut za slovensko kulturo, Alessandro Oman, Giorgio Banchig, Živa Gruden, Marino Qualizza, Podružnica Glasbene matice Špeter, Center za kulturne raziskave Bardo, Zdravko Likar, Rezijanska folklorna skupina in Kulturno društvo Rečan.

Posebna priznanja posoških upraviteljev so prejeli Natalino Gošnjak, Tiziano Chiarandini, župan Špetra Firmino Marinig, župan Podbonesca Piergiorgio Domenis, župan Tipane Elio Berra in Milena Kožuh.

Na novoletna srečanja vabimo najvišje predstavnike slovenske države iz več razlogov. Najprej zato, da dajo težo našim srečanjem in s svojo udeležbo pritegnejo pozornost slovenske, zamejske, pa tudi italijanske javnosti. Do sprejetja zaščitnega zakona za slovensko manjšino v italijanskem parlamentu leta 2001 je bil najpomembnejši namen prisotnosti visokih predstavnikov slovenske države na novoletnih srečanjih pokazati, da so tudi Slovenci v Videnski pokrajini sestavni del slovenskega narodnega telesa. Skratka, da so Slovenci in da imajo za slovensko državo enak status kot Slovenci na Tržaškem in Goriškem. Šele zaščitni zakon leta 2001 je položaj Slovencev v Videnski pokrajini izenačil s tistimi na Tržaškem in Goriškem. S tem dejanjem se je zaključilo mučno, skoraj stoletje in pol dolgo obdobje, ko italijanska država ni priznavala, da v obmejnem pasu Videnske pokrajine živijo Slovenci.

Drugo pomembno področje je bilo šolstvo in delovanje dvojezične šole v Špetru. Na novoletna srečanja smo zato večkrat povabili slovenske ministre za šolstvo in s tem poudarili podporo slovenske države uvajanju izobraževanja v slovenskem jeziku med Slovenci v Videnski pokrajini. Večkrat so se pojavili okoljski problemi, ki so obremenjevali medsosebske odnose in zato sta bila dvakrat prisotna na srečanju ministra za okolje. Njuna posega sta se nanašala na nameravano gradnjo daljnovoda Okroglo-Viden, ki bi potekal čez osrednjo Benečijo ter glede nameravane gradnje vetrnic na Kolovratu. Obe nameri sta bili zaenkrat uspešno zavrjeni.

V osemdesetih letih je bilo zelo pereče onesnaževanje reke Koritnice, saj so se vanjo izlivala odplake težkih kovin iz rudnika Rabelj. Problem je bil dokončno rešen šele s prenehanjem rudarjenja v rudniku.

Velikokrat je bil na srečanjih prisoten slovenski minister za kulturo. Kako tudi ne, saj je kulturni utrip Benečije, Rezije in Kanalske doline živahen kot le malokje na ozemljih, kjer bivajo Slovenci. Krona prizadevanj na kulturnem področju je bila izgradnja slovenskega kulturnega doma SMO v Špetru.

Novoletna srečanja nimajo samo družabnega pomena, marveč so pripomogla k rešitvi mnogih, tudi zelo težkih problemov slovenske skupnosti na Videnskem.

Tako razvejanega in pristrčnega sodelovanja, kot je med Posočjem in obmejnim pasom Videnske pokrajine, ni nikjer drugje ob državnih mejah Slovenije. V tej pristrčnosti pa moti predvsem zelo slabo poznavanje in diskriminatorni odnos državnih organov Slovenije do Slovencev v Videnski pokrajini. Ljubljana najprej vidi Trst, potem Gorico in daleč zadaj Benečijo, Rezijo in Kanalsko dolino. Prikazovanje tega ozemlja in slovenske skupnosti na Videnskem kot folklorne in eksotične posebnosti ne pomaga k ohranitvi slovenskega jezika in kulture. Dolžnost in obveza slovenske države je pomagati slovenskim organizacijam in ustanovam. Slovenci iz notranjosti Slovenije in slovenska oblast zgodovine in odnosov v Benečiji, Reziji in Kanalski dolini ne poznajo. Zato pogosto s svojimi dejanji preveč grobo lomastijo po občutljivem tkivu slovenstva Benečije, Rezije in Kanalske doline. Z nepoznavanjem in z nepremišljenimi dejanji so slovenski politiki in državni uradniki mnogokrat naredili veliko škodo. Ponovno vzpostavljanje medsebojnega zupanja je terjalo mnogo napornega dela.

Ko prihajajo Slovenci iz notranjosti Slovenije na obisk med Slovence v Videnski pokrajini, se čudijo, ker ne obvladajo slovenskega knjižnega jezika. Kako bi ga le? Njihovi edini učitelji, ki so jim vcepljali ljubezen do rodne zemlje, jezika in izročila, so bili starši, kulturni delavci in zavedni slovenski duhovniki. Prve oblike slovenskega šolstva so bile uvedene v partizanskih šolah med drugo svetovno vojno in potem šele leta 1984 in še to le v Špetru ob Nadiži.

Novoletna srečanja so izvrstna priložnost za medsebojno spoznavanje, navezovanje stikov, utrjevanje prijateljstva. Pred desetletji je bil krog znancev in prijateljev z obeh strani veliko manjši kot danes. Velika zasluga januarskih srečanj je, da se je krog prijateljev in sodelavcev zelo, zelo povečal. Morda si snovalci prvih srečanj niso nikoli predstavljali,

kako se bodo naši odnosi tesno prepletli. Odpravljenih je bilo večino težav med Slovenijo in Italijo, v Evropski uniji sta državi enakopravni partnerici, padle so meje.

Petdeseto srečanje januarja 2020 ne sme biti zadnje, marveč mora spodbuditi nove generacije k še tesnejšemu sodelovanju in prijateljstvu med prebivalstvom na obeh straneh Kolovrata, Matajurja, Stola in Kanina.

V Občini Bardo zahtevajo slovenščino

Dopisovanje Černo – Sinicco 1965-1966

Viljem Černo je bil štiri desetletja občinski svetovalec v domači občini Bardo, kjer se je vztrajno zavzemal za priznanje in ohranjanje domačega slovenskega jezika, a tudi za kulturno in socio-ekonomsko rast svoje skupnosti. Neštetokrat je posegel na sejah, napisal je vrsto dokumentov, predlagal pobude in projekte. To njegovo potrpežljivo in vztrajno delo je slabo dokumentirano. Delček njegove dolgoletne bitke kot zagovornika pravic slovenske skupnosti v Terski dolini pa je prišel tudi na strani Primorskega dnevnika. Na članek nas je opozoril naš zvest sodelavec in prijatelj Jože Šušmelj, ki je naletel nanj, ko je pregledoval stare številke Primorskega dnevnika. In res je zelo zanimiv. Članek je bil objavljen 20. marca 1966 in jasno prikazuje, kakšne so bile takrat razmere v Bardu in Terski dolini, kjer niso le omalovaževali slovenskega jezika in kulture, ustvarjali in podpihovali sovražno razpoloženje do Slovencev in slovenske manjšine ter ustrahovali zavedne domačine. Na pobudo župnika pre Menija Zannierja (v Bardu je bil v obdobju 1960-1972), sicer vnetega zagovornika pravic furlanske skupnosti in ustanovitelja prvih šol v furlanščini, so z vrsto pobud in tudi s pesmijo in molitivijo v cerkvi vsiljevali furlanščino. Decembra 1965 je Černo pisal županu in mu predlagal, naj občinska uprava ustanovi študijsko skupino, ki naj preuči jezikovne ramere v Bardu in ugotovi, kateri je dejanski jezik prebivalstva. Vse to pa naj bi bilo podlaga za zaš-

čito skupnosti kot predvideva italijanska ustava. Župan Sergio Sinicco je arogantno odgovoril, da ni komisija sploh potrebna. Sledilo je drugo pismo Černa.

Prav v tistih težkih okoliščinah, ugotavlja Sušmelj, se mu je po vsej verjetnosti porodila zamisel o ustanovitvi Centra za kulturne raziskave, ki jo je Černo uresničil leto kasneje, leta 1967.

A preberimo, kaj je pisal takrat Primorski dnevnik:

Od 9. decembra lani pa vse do 4. marca letos (op. 1965-1966) se je vodilo zelo zanimivo dopisovanje med Sergiom Siniccom, županom občine Bardo, najzahodnejše slovenske občine v zahodni Beneški Sloveniji in med občinskim opozicijskim svetovalcem te občine Viljemom Černom, ki je trenutno učitelj v osnovni šoli v Pontebbi. V pismih, ki sta si jih izmenjala Sinicco, ki je bil izvoljen na občinski demokristjanski listi in Černo z levičarske opozicijske manjšinske liste, sta obravnavala pereče vprašanje rabe slovenščine. V občini Bardo je namreč italijanska vlada že leta 1901 ugotovila, da je 469 družin (od 484) ali 96,9 odstotka govorilo slovenski, leta 1911 pa vseh 2942 prebivalcev ali 100 odstotkov. Tudi fašistična Italije, je leta 1931 uradno zbrala podatke o občevalnem jeziku in ugotovila, da je v občini Bardo govorilo slovenski prav vse prebivalstvo občine, ki je štela tedaj 2673 oseb. Prav gotovo ni bilo nič drugače leta 1931, ko je bilo v občini 2228 rezidenčnih prebivalcev, od katerih jih je bilo 364 odsotnih, medtem ko podatkov o zadnjem ljudskem štetju še nimamo. Kljub stoddstotno slovenski vasi pa njeni prebivalci ne uživajo nobenih narodnostnih pravic.

Zato je Viljem Černo dne 9. decembra 1965 poslal brdskemu županu sledeče pismo:

Pismo županu

Gospod župan;

bral sem vesti v časopisih in poslušal pridige, v katerih je bilo govora o krajevnem avtohtonem položaju s posebnim poudarkom na etnične značilnosti jezika in na običaje tega področja, ki so na vsak način enaki v vseh zaselkih občine Bardo. Vse to je bilo prikazano na tak način, da se je ponarejevala obstoječa stvarnost. Šlo je za namerne in tendenciozne poskuse, da bi zamorili življenjski tok jasno določene govorice v Terski dolini, tako da bi prekinili duševno vez, katero krajevna govorica »zelo bližnja slovenščini«, pronica stoletja v srca prebivalstva.

Do tako globokih nasprotij so prišli v ocenah in potem dejavnosti, ki iz njih izvirajo, dokazuje že samo »dan v Brdu« o strastni ljubezni do furlanstva z nastopi zborov in z molitvami, vse to v materinem jeziku (furlanskem); poskusi pofurlanjenja pevskega zbora »Stelutis Alpinis« iz Brda, in nasprotno dokumenti, ki opisujejo značilnost jezika, različnega od furlanščine, pri čemer naj navedem članek prof. don O. Burellija »Tarčentska župnija in vikariat Slovencev« ter pismo volivcem, ki ga je 2. maja 1964 naslovil sen. odv. G. Pelizzo na prebivalstvo, »ki živi v dolinah Tera, Krnahte, Nadiže in Idrijce, kjer se italijanskemu jeziku pridružuje v družinskih odnosih slovensko narečje.«

Ugotavljam, da podobne anahronistične pobude, ki odkrito težijo k pohlevni asimilaciji našega lojalnega prebivalstva, ustvarjajo v dušah razdor in psihozo manjvrednosti ali mržnje nasproti bratskemu furlanskemu ljudstvu, kar je nasprotno zakonu. Ker je poleg tega dolžnost občinske uprave, da išče vire življenja v ljubezni do rodne zemlje kakor tudi v medsebojnem spoštovanju prirojenih etničnih lastnosti v posameznikih in skupinah, si dovoljujem, gospod župan, vprašati, ali ne menite, da bi bilo prikladno imenovati študijsko komisijo, ki bi določila, katera je pretežna značilnost jezika v teh krajih, to je kateri je resnični materini jezik skoraj večine prebivalstva, in s tem naša etnična stvarnost, da se

tako izognemo dvoumnim domnevam ter špekulacijam, pa naj pridejo od koder koli.

Na ta način bi prispevali k uresničenju zahteve po pravici in resnici in k ohranitvi folklornih in jezikovnih dobrin, k zaščiti običajev in izročil, ki jih niso v teh krajih nikoli zaščitili kot predvidevajo člen 6 ustave in člen 3 deželnega statuta ter enciklika »Pacem in Terris«, in da bi prispevali k človeškemu razvoju ter k duševni in socialni preroditvi našega prebivalstva po zakonskih normah in pravični vesti. Želel bi pisni odgovor. Sprejmite gospod župan izraz mojega najglobljeja spoštovanja.

Učitelj Viljem Černo,
svetovalec manjšine

Županov odgovor

Bardski župan je na to pismo odgovoril šele 18. januarja 1968 z dopisom št. 3779 takole:

Cenjeni gospod občinski, svetovalec učitelj Viljem Černo,
Bardo

V odgovor na vaše vprašanje, predloženo 9.12.1965, s katerim želite doseči ustanovitev komisije za opredelitev narečja, ki ga govorijo skoraj vsi prebivalci Terske doline, dajem nekatere opombe in izražam glede tega svoje mnenje.

Podpisani in drugi upravljalci "pro-tempore" menijo, da je v praktične namene predlagana študija z opredelitvami zelo pičlega, če ne neznatnega pomena. Menim, da bi lahko imele te študije določeno vrednost samo v spoznavne namene za tiste, ki se navdušujejo za knjižne ali jezikovne predmete. Če bi morali načeti takšno vprašanje za vsako go-

vorjeno narečje na vsakem področju, bi morali ustanoviti zelo visoko število komisij. Poleg tega se zdi anahronističen napor, da bi pospeševali narečja, pa naj so še tako daljnega izvora, v dobi, ko se vršijo znatni napor, da bi čim lažje razumeli izražanje ljudstev. Skratka, menim, da predloženi problem ne zasluži tolikšne pozornosti.

S spoštovanjem
Župan
Sergio Sinicco

Odgovor Viljema Černa županu

Dne 4. marca je občinski svetovalec Viljem Černo županu odgovoril s sledečim pismom:

Cenjeni gospod župan!

Ko jemljem na znanje vaš odgovor na vprašanje, ki sem vam ga postavil 9.12.1965 z zahtevo, da imenujete študijsko komisijo, ki naj opredeli, prizna in zaščiti našo jezikovno in etnično skupnost, izjavljam podpisani občinski svetovalec Viljem Černo, da nisem zadovoljen z razlogi in utemeljitvami, ki ste jih navedli z jasnim namenom, da bi se izognili priznanju naravne, etične in zakonite pravice, ki pritiče našemu ljudstvu slovenskega jezika. Zato me je zelo presenetilo dejstvo, da ste odklonili študijsko raziskavo, ki bi bila zanimiva in koristna v informativne in opisne namene, kakor tudi vzgojna, ter bi prispevala k novim stvarnim perspektivam na politični, gospodarski, socialni in kulturni ravni in hkrati k izboljšanju ozračja razumevanja in spoštovanja naših značilnosti, ki so sedaj zapostavljene. Menim zato, da je vaš odklon za sodelovanje za dosego pravičnosti in pravice, za katero se naše ljudstvo bori, nedemokratičen. Dolžnost je namreč priznati vse naravne in ustavne pravice, kakor

tudi zahteve naše skupnosti, ki se opirajo na naravne, krščanske, ustavne in človeške zapovedi, za večji demokratični razvoj ter za razširitev političnih in socialnih svoboščin v Italiji, kateri pripadamo.

Poudarjam, da bomo okrepili zaupanje, ki so nam ga volivci izrekli, le, če bomo zaščitili jezikovne in tradicionalne pravice našega ljudstva ter bomo tako ustvarili inštrumente in sredstva za gospodarski in kulturno-socialni razvoj ter dosegli priznanje vzorov in interesov našega prebivalstva v deželnem sklopu.

Ugotavljam pomanjkanje stvarnih pogledov v tem, da ste ocenili zahtevo po zaščiti jezika daljnega zgodovinskega in etničnega izvora kot anahronistično v času, ko v Furlaniji naravnost mrgoli gibanj za zaščito furlanske folklore in interesov.

Ugotavljam neobčutljivost nepoznanja problemov, ki so prirojeni našemu prebivalstvu, katerega smatrajo »za sužnja« na lastni zemlji in kateremu se ne priznavajo najbolj naravne pravice, kot je na primer spoštovanje materinega jezika.

Ugotavljam, da je vaš odgovor, s katerim ste se uvrstili med obrekovalce in nasprotnike naše zemlje, za katere smo državljani druge vrste, površen in izumetničen.

Ugotavljam v vaši zavrnitvi dejansko privolitev na dejavnosti za pofurlanjenje, ki so jo započeli predstavniki »Scuola Libera Friulana« in drugi obrekovalci naše govornice.

Ugotavljam, da se odrekate že tako skromni možnosti, da bi moralno pripomogli k enakopravnosti našega prebivalstva, ki zahteva bolj dostojne politične in socialne razmere. Ugotavljam, da pospešujete politiko obrekovanja in zatiranja nasproti kulturnim in socialnim zahtevam, ki so še tako žive med prebivalstvom in, ki jih obrača na izvoljeno krajevno oblast. Ugotavljam neobčutljivost za pravičnost v času, ko ugledni državniki priznavajo naše jezikovne tradicionalne pravice, toda ne morejo vplivati nam v prid, ker nazadnjaški ljudski zastopniki zavračajo njih priznanje, kar pomeni, nepriznanje pravice do pouka v materinem jeziku.

Ugotavljam nadalje, da se omalovažuje slovanska govornica iz Terske doline, tako da se smatra za nepomembno in neznatno ter kot navadno deželno narečje, ki nima fonetičnih in sintaktičnih značilnosti krajevnega narečja v Terski dolini, narečja slovenske narodne manjšine, kot je n. pr. francosko narečje v Dolini Aoste, albansko narečje v Apuliji in nemška narečja v Gornjem Poadižju.

Upoštevač končno, da sta Beneška republika in Cerkev leta 1738 uredili pouk katekizma v slovenskih vaseh nad Tarčentom in v gornji Terski dolini z naslednjo odredbo: »Moral se bo poučevati krščanski nauk ob vseh zapovedanih praznikih v teh slovenskih vaseh (Ville Schiave) v slovenskem jeziku (schiavona) z dobrotljivostjo, kakor ukazuje patriarhalna sinoda iz Ogleja«.

Upoštevač člen 6 ustave, s katerim republika štiti s posebnimi predpisi jezikovne manjšine«; upoštevač nadalje napoved enciklike »Pacem in Terris«, ki izjavlja, da pomeni hudo kršitev pravičnosti zaviranje in dušenje življenjskega toka manjšin, in to toliko bolj, kot je namen te akcije, da jih spravi s sveta«; ugotavljajoč nadalje, da izvaja Cerkev v občini Brdo vztrajno akcijo, da bi asimilirala in dušila našo kulturo, naše tradicionalne običaje in zlasti našo slovensko govornico ter poudarjajoč, da se v tem smislu namerno poučujejo petje in molitve v furlanščini, da bi izkoreninili krajevni jezik in navade, zahteva podpisani po vsej tej razlagi formalno, naj se zahteva po imenovanju študijske komisije, ki naj bi opredelila, zaščitila in priznala našo jezikovno skupino, postavi na dnevni red razprav v našem občinskem svetu.

*S spoštovanjem
Viljem Černo
manjšinski svetovalec*

40 let po posvetovanju Slovenščina v javnosti

ŽIVA GRUDEN

Pred dobrimi štiridesetimi leti, 14. in 15. maja 1979, je v Portorožu potekalo posvetovanje o slovenskem jeziku z naslovom "Slovenščina v javnosti", ki sta ga skupaj sklicali Slavistično društvo Slovenije in Socijalistična zveza delovnega ljudstva Slovenije, torej strokovno združenje in tedaj najširša družbeno-politična organizacija.

Organizacija takega posveta seveda kaže na visoko raven zanimanja in skrbi za slovenski jezik in njegovo kvaliteto, obenem pa odraža zapletene odnose med jeziki v tedanji Jugoslaviji.

Že aprila 1965 je SZDL razposlala svojim članom in organizacijam "Pismo IO GO SZDL v zvezi z rabo slovenščine v javnem življenju" (pismo je sestavil sedanji predsednik TIGR dr. Savin Jogan), kjer jih ob ugotovitvi, da se "stopnja kulture in zrelost vsake družbe" "kažeta tudi v njenem odnosu do narodnega jezika", poziva, naj sistematično spremljajo vse primere nepravilne in nedosledne rabe slovenščine, naj pomagajoboljševati odnos do jezika, naj se zavzemajo za čim višjo kulturo govorjene in pisane slovenske politične besede ...

Deset let pozneje je SZDL svoj poziv nekako obnovila in ob ugotovitvi, da je bilo "precej storjenega", prejšnji poziv okrepila in aktualizirala, Nato se je odzvalo še Slavistično društvo Slovenije s pismom, ki sta ga podpisali predsednica Breda Pogorelec in tajnica Marija Stanonik in kjer je bilo obravnavano predvsem vprašanje pouka slovenskega jezika

(Jugoslavija je tedaj uvajala tako imenovano “usmerjeno izobraževanje”, ki je jezikovni pouk utesnjevalo). Društvo je tudi zaprosilo za srečanje s predstavniki SZDL in jo pozvalo, da bi ob desetletnici pisma “ponovno načeli razpravo o načelnih vprašanjih slovenskega jezika v slovenskem javnem življenju” in poudarili, “da slovenska kultura in z njo jezik nista kategoriji, ki bi ju morali gojiti iz nekih vsesplošno sprejetih normativov kulturnih narodov, ki obvezujejo tudi Slovence, ampak sta sestavni del vsakdanjega življenja vseh nas in vsakega posameznika”.

Tako je stekla skupna akcija široko razvejanih priprav na portoroško zborovanje, s sestavo in aktivnostjo specifičnih delovnih skupin, pa tudi z vsesplošno javno razpravo. Leta 1977 je bilo tudi oktobrsko zborovanje Slavističnega društva na Bledu namenjeno prav slovenščini v javni rabi. Pozornost do Slovencev zunaj meje je bila takrat zelo živa, samo Slavistično društvo je leta 1976 imelo del svojega letnega zborovanja v Trstu in ga posvetilo slovenščini v zamejstvu.

Čas, ko se je posvet pripravljaj in odvijal, pa je bil tudi za slovensko skupnost v Italiji razgiban in tvoren, poln pričakovanj, obenem pa že zaznamovan z vrsto razočaranj.

V 70. letih se je namreč začela, vsaj delno na spodbudo južnotirolskega “paketa”, pot do tako imenovane “globalne” zakonske zaščite slovenske skupnosti v Italiji, ki se je, kot je znano, zaključila šele leta 2001 s sprejetjem državnega zakona št. 38.

Levičarske stranke so od leta 1970 dalje predstavile v parlamentu prve zakonske osnutke (in jih ponovno predstavljale ob vsaki prenovi skupščine), svoje predloge so pripravile tudi Slovenska skupnost in Slovenska demokratska zveza na eni strani in Slovenska kulturno-gospodarska zveza na drugi (Renko). Oblikovalo se je enotno zastopstvo manjšine, znano tudi z imenom enotna delegacija, ki je v sedemčlanski sestavi predstavljalo tako civilno družbo kot politične stranke in nastopalo s skupnimi zahtevami pri državnih in drugih oblasteh (že leta 1971 se je srečalo z ministrskim predsednikom Emiliom Colombom).

Pojem “globalne” zaščite manjšine je bil mišljen kot “globalnost pravic za vse pripadnike manjšine” in kot “globalnost pravic v vseh sektorjih aktivnosti”. Na eni strani je bilo torej prizadevanje, da se pravice zagotovijo na celotnem s Slovenci naseljenem območju dežele in torej tudi v Videnski pokrajini, glede katere so vladajoče stranke postavljale razlikovanja in ovire, na drugi pa celosten pogled na življenje skupnosti, vključno z družbenim in gospodarskim razvojem.

Takratni zakonski osnutki in predlogi so obravnavali jezik zelo podobno, brez večjih razlik med posameznimi predlagatelji: poleg načelnih izjav o enakopravnosti slovenskega jezika je šlo za pravico do njegove rabe v izvoljenih organih, na sodiščih, v odnosu z državnimi organi, javnimi upravami in s ponudniki javnih storitev, za povrnitev poitalijančenih osebnih in krajevnih imen, za dvojezičnost pri javnih napisih. Posledično sta bila predvidena rekvizit znanja slovenskega jezika za določene službe in finančni prispevek za ustanove, ki poslujejo dvojezično. Skrb za kvaliteto in razvoj jezika ni bila nikjer posebej izražena; podrobno pa je bil obravnavan šolski sistem, kjer so bile pomanjkljivosti in vrzeli v zakonodaji najbolj izrazite. Sestavljavci zakonskih besedil so bili očitno prepričani, da se z ureditvijo šolstva zagotovi tudi razširjenost jezikovnega znanja. Rabo jezika naj bi seveda podpirale kulturne ustanove in organizacije, katerim naj bi šla finančna podpora, televizijski programi v slovenščini in uvedba slavističnega študija na univerzi. V sicer različnih formulacijah je bila predvidena razširitev slovenskega šolstva na s Slovenci naseljeno območje Videnske pokrajine.

Leta 1974 je potekala v Trstu mednarodna manjšinska konferenca, ki jo je priredila pokrajinska uprava in ki je, kljub odložitvam in spremembam prvotno načrtovane naravnosti, za Slovence bila priložnost, da predstavijo svoja stališča in zahteve. Prav priprave na konferenco so pospešile ustanovitev Slovenskega raziskovalnega inštituta SLORI v Trstu, ki je kmalu odprl tudi izpostavi v Čedadu in v Kanalski dolini. Novembra 1975 so bili podpisani Osimski sporazumi, ki so zlasti na

Tržaškem vzbudili močno reakcijo italijanskih nacionalističnih sil, ki se več let ni polegla. Kljub pričakovanjem, da bosta podpis in poznejša ratifikacija sporazumov pospešila zaščito manjšine, je bil torej njihov učinek ravno nasproten.

Januarja 1978 je bila imenovana in prvič sklicana "posebna komisija pri predsedstvu vlade, zadolžena, da prouči vprašanja slovenske manjšine v Italiji", ki se je po predsedniku oprijelo ime Cassandra komisija. Potek njenega dela, ki se je neuspešno končalo decembra 1980, je podrobno opisal eden od slovenskih članov, Stojan Spetič, v knjigi Rimski mlini: od strani do strani, od seje do seje se vseskozi vleče vprašanje priznanja Beneških Slovencev, ki ga večinska komponenta komisije vseskozi odklanja. Tudi zaradi tega je bila pozornost do Beneških Slovencev oziroma do Slovencev v Videnski pokrajini (torej tudi do tistih v Kanalski dolini) v tistih letih močno prisotna ne le pri sami manjšini, temveč tudi v osrednji Sloveniji.

Leta 1978 je tudi videnska pokrajinska uprava na predlog pokrajinskega svetnika Pavla Petričiča sledila zgledu tržaške in priredila konferenco o etničnih in jezikovnih skupinah na svojem ozemlju. Na njej so z referati nastopili predstavniki vseh slovenskih organizacij videnske pokrajine, čedajska podružnica Slorija pa je poskrbela za koordiniranje predstavljenih vsebin in razmnožitev gradiva. Slovenska skupnost na Videnskem se je tako pokazala kot organizirana, enotna in odločna v zahtevah po svojih pravicah.

V 70. letih je namreč tudi na Videnskem prišlo do pomembnih premikov; "zgodovinskim" manjšinskim organizacijam so se namreč pridružile bolj ali manj spontano nastale skupine, ki so življenje skupnosti obogatile z novimi dejavnostmi; naj omenimo predvsem kulturno društvo Rečan, Študijski center Nediža in v Švici nastalo Društvo beneških izseljencev. Šlo je predvsem za mlade in študente, vmes pa so bili tudi starejši, izobraženi in poklicno uveljavljeni ljudje, zrasli v italijanskem kulturnem okolju, ki so začutili potrebo, da prispevajo k razvoju doma-

čih krajev, in zaslutili, da je prav nepriznavanje jezikovnih in kulturnih značilnosti vzrok njihove zapostavljenosti. Čeprav se te skupine vsaj v začetku niso naslanjale na deželno manjšinsko strukturo, so zasledovale iste cilje, a pri tem ubirale mestoma drugačne, alternativne in izvirne poti. Predvsem so želele poglobiti poznavanje lastnega okolja, kar je na primer sprožilo iskanje, preučevanje in tudi objavljanje zgodovinskih del in pričevanj, ob tem pa tudi približevanje slovenskemu knjižnemu jeziku in primerjanje lastnih kulturnih pojavov s tistimi v osrednji Sloveniji oziroma v drugih slovenskih pokrajinah. Pri tem je bil v veliko oporo poletni Seminar slovenskega jezika, literature in kulture v Ljubljani, ki je zlasti od leta 1972, ko mu je predsedovala prof. dr. Breda Pogorelec, dodelil večje število mest zamejcem in v tem okviru še posebej Benečanom. Udeleževali so se ga mladi študentje, pa tudi duhovniki in drugi intelektualci: v razgovorih z ljubljanskimi strokovnjaki sta Pavel Petričič in Valentin Simonitti zasnovala Benečanske kulturne dneve in marsikaj, kar se je potem dogajalo med letom, se je porodilo prav v tistih poletnih tednih v Ljubljani.

Katastrofalni potres maja 1976 je zahteval združitev sil pri koordinaciji neposredne pomoči in obnovi, ki je sledila, pri čemer je Slovenija odigrala pomembno vlogo. Skupno platformo zahtev so predstavniki društev in organizacij oblikovali v Listini o pravicah Slovencev v Videmski pokrajini, ki so jo sprejeli v Lipi 15. septembra 1977. V njej je med drugim zapisano:

Slovenska skupnost v videmski pokrajini, danes porazdeljena v narečne skupine, se bo lahko v polnosti izražala, kadar bo njena dragocena skupna jezikovna in kulturna dediščina rešena sedanje uničujoče brezbriznosti in bo v slovenskem izobraževanju, torej v plodnem stiku s slovenskim knjižnim jezikom, našla naravni združujoči okvir za svoj specifični, sodoben, ustvarjalen in prispevku vseh Slovencev odprt razvoj.

Slovensko izobraževanje, ki naj se organizira na šolah različnih stopenj v okviru avtonomnega slovenskega šolskega okraja, se bo moralo opreti na

vsemu prebivalstvu odprte ustanove in službe, kot so knjižnice, gledališče, muzej, prostori za društveno delovanje, televizijska služba, tisk. Za slovensko izobraževanje učiteljev in kulturnih delavcev naj bi skrbela fakulteta za vzhodno evropske jezike pri novoustanovljeni videmski univerzi, ki naj bi dala Furlaniji evropsko vlogo.

Načelo nadgradnje narečnih govorov s slovenskim knjižnim jezikom je bilo torej povsem jasno opredeljeno, medtem ko je bila formulacija glede izobraževanja bolj odprta, saj ni bilo neposredno omenjeno ustanavljanje šol s slovenskim učnim jezikom, predvideno v osnutkih zakonskih besedil. Okoliščine so narekovale opreznost, saj je postajalo vse bolj jasno, da večinske sile na tako rešitev ne bodo zlahka pristale. Vprašljivo je bilo tudi, kako bi ljudje po več kot stoletju samo italijanskega šolstva reagirali na morebitno novo, povsem alternativno ponudbo v izobraževanju.

Z namenom, da se šolske oblasti opozori na potrebo po slovenskem izobraževanju in da se obenem ustvari zanj primerno podlago, so se že v prvi polovici 70. let začele razvijati dejavnosti, usmerjene v otrokov prosti čas: popoldanski jezikovni tečaji, vabilo k zapisovanju narečnih besedil (natečaj "Moja vas"), letovanja v beneških vaseh, od leta 1977 s podaljškom v Sloveniji. V teku let so bila ta izkustva ponujena stotinam beneških otrok, obenem pa so ustvarila podlago za pripravo in ustanovitev dvojezične šole. Idejo o zasebni šoli je na seji šolskega odbora pri SKGZ 2. junija 1978 v Čedadu sprožil prav Pavel Petričič, priprave, predvsem pa razprava o primernem modelu so nato zahtevale več let (prvi oddelek vrta je stekel septembra 1984), pri čemer smo lahko računali tudi na strokovno pomoč in podporo v Sloveniji.

Na srečanju s člani komisije Filozofske fakultete za stike z zamejskimi Slovenci dne 27.10.1978, ki sta se ga udeležila tudi takratni dekan Matjaž Kmecl in predstavnica šolskega ministrstva Milena Markič, je bilo ugotovljeno. "da boj za svobodno življenje Beneških Slovencev v Italiji ne more biti uspešen, če zanj ne bo ustvarjen osnovni pogoj: to je obvla-

dovanje slovenskega jezika na vseh ravneh in v vseh življenjskih položajih, kar lahko zagotovi le šola, in to polna dvojezična šola”.

Pri pripravah na šolo so predstavniki Filozofske fakultete obljubili strokovno pomoč glede vsebinskih in didaktično-metodičnih vprašanj ter kadrovskih rešitev.

Na osnovi tega dogovora je naslednje poletje v “Nedižnjaku” v Špetru potekala neke vrste “kadrovska šola”, ki je obsegala intenziven tečaj slovenščine in vrsto predavanj univerzitetnih profesorjev iz Ljubljane o različnih vidikih slovenske kulture. Iz ohranjene liste prisotnosti izhaja, da so se nekateri udeleženci pozneje res angažirali v okviru šole, drugi pa so se tako ali drugače vključili v naše kulturno in javno življenje.

V takem vzdušju živega zanimanja za Benečijo in tesnega strokovnega sodelovanja so potekale tudi priprave na posvetovanje “Slovenščina v javnosti”: posamezne delovne skupine so obravnavale jezikovno problematiko v političnem življenju, upravi in sodstvu ter v okviru šolstva, gospodarstva, turizma, strokovnih jezikov (terminologij), množičnih občil, prevajalstva in ljudske obrambe, posebej pa je bila obravnavana tudi problematika Slovencev v zamejstvu. Poleg tega gradiva se je na posvetu upoštevalo gradivo omenjenega slavističnega zborovanja na Bledu ter študijo Bena Zupančiča, slovenskega pisatelja, ki je bil tedaj tudi podpredsednik SZDL, z naslovom “Za višjo jezikovno kulturo”. Uvodni poročili na posvetovanju sta podala Beno Zupančič in Breda Pogorelec ter podčrtala, kako se je zanimanje za jezikovna vprašanja dvignilo in se iz zgolj strokovnih krogov vse bolj premaknilo na širšo in globljo družbeno raven in je zato potrebno postaviti temelje družbeno in strokovno utemeljeni jezikovni politiki.

Sama sem na portoroškem srečanju predstavila “slovenščino v javni rabi v življenju Slovencev v Italiji”; poročilo sem sklenila s prikazom položaja v Videnski pokrajini in ugotovitvijo, da so tečaji za otroke in odrasle premalo in da bi sodobno znanje slovenskega jezika “lahko dalo le redno slovensko izobraževanje v šolskih okvirih ob uresniče-

vanju tudi siceršnje enakopravnosti slovenske skupnosti v Videnski pokrajini.”

Na posvetovanju je bilo tudi lepo število udeležencev iz naših dolin; v razpravo so posegli Pavel Petričič, Laura Bergnach in Salvatore Venosi. Laura Bergnach je vprašanje slovenskega jezika v Beneški Sloveniji povezala z ekonomskim razvojem in se zavzela za odprtost gospodarskih odnosov s Slovenijo, ki pa ne bi mogla doseči “zadovoljivega jezikovnega učinka, če ne bi bilo poskrbljeno za ustrezno šolsko izobrazbo”. Salvatore Venosi je spregovoril o položaju v Kanalski dolini in tamkajšnjih prizadevanjih za pouk slovenščine. Pavel Petričič je svoj poseg zastavil širše (Današnja politična izhodišča za kulturni razvoj Beneške Slovenije), razmišljal je o smislu kulturnega pričevanja, o mehanizmih, ki bi lahko poenotili našo skupnost, združili ljudi in vplivali na sam ustroj družbe. Spregovoril je o popotresni obnovi, Osimskih sporazumih, o deželnem razvojnem načrtu, o globalni zaščiti. Odgovor na jezikovna in kulturna vprašanja naj bi bil del načrta polnega razvoja Benečije; ustrezno jezikovno stanje bi se sicer “lahko razširilo med ljudmi tudi s pedagoškimi pobudami, ki jih organiziramo mi sami, vendar moramo najprej ugotoviti politične možnosti, na teritoriju samem in izven njega, da se problem začne postavljati bistveno drugače in da se med seboj poveže kulturne in gospodarske načrte”.

Če smo se torej vsi strinjali, da je vprašanje jezika pri nas tesno povezano s splošnim, torej kulturnim in gospodarskim razvojem skupnosti in da je slovensko izobraževanje pot, po kateri bo mogoče doseči primerno jezikovno znanje in kulturo, se o oblikah takega izobraževanja še nismo izrazili, čeprav se je v okviru naših organizacij, kot smo videli, takrat že govorilo o možnosti zasebne šole. Petričičevo izvajanje gre morda razumeti kot namig oziroma poziv političnim krogom, naj se glede tedaj komaj zarisane načrta jasneje opredelijo, saj je bil predlog o ustanovitvi zasebne šole takrat še predmet pomislekov, strahu in nezaupanja.

Na koncu posvetovanja so prisotni sprejeli obširen sklepni dokument z naslovom "Sporočila posvetovanja o slovenščini v javnosti", ki povzema ugotovitve referatov in razprave, predvsem pa obsega vrsto predlogov za vsa področja, ki so bila v Portorožu obravnavana. Najpomembnejši je bil gotovo konkretni predlog, da se v okviru SZDL ustanovi posebna sekcija za jezik. Ta se je potem preoblikovala v Svet za slovenščino v javnosti, v okviru katerega je delovala tudi delovna skupina, imenovana Jezikovno razsodišče. Čeprav se je z osamosvojitvijo Slovenije sprva zdelo, da tako telo ni več potrebno, so bila tudi pozneje ustanovljena različna jezikovnopolitična telesa (1994 – delovna skupina za jezikovno načrtovanje pri Državnem zboru RS, 2000 – Urad za slovenski jezik, kasneje Služba za slovenski jezik pri ministrstvu za kulturo).

Glede zamejstva je bilo v razdelku "Slovenščina v zamejstvu" jasno zapisano, "naj vsa slovenska skupnost izrazi podporo vsem prizadevanjem zamejcev za vsestransko enakopravnost Slovencev z večinskim narodom" in da je treba v matični Sloveniji poskrbeti za tako kulturno politiko in prakso, "da bosta s svojimi vrednotami vsestransko bogatili njihova narodnostna in jezikovna prizadevanja". "Eksistenčna kulturna in jezikovna vprašanja Slovencev v zamejstvu so vprašanja celotnega slovenskega naroda in njegove kulture, njihov razvoj in njihova ustvarjalnost sooblikujeta in bogatita življenje vseh Slovencev."

Tudi v odnosu do zamejstva se je torej pokazal trezen in družbeno utemeljen pogled na jezik in kulturo, ki je odlikoval celotno akcijo "Slovenščina v javnosti" in omogočil, da je "slovenska družba prvič v zgodovini v takem sestavu in na tak način potrdila zavezujoče spoznanje, da je vprašanje slovenskega jezika, njegove kulture tudi družbeno in politično vprašanje".

"Sprejete obveze seveda pomenijo, da se bomo morali Slovenci v Italiji in Avstriji temeljiteje potruditi, da bomo bolje gojili naš materin jezik, da ga bomo ustrezno razvijali in da bomo vseskozi pozorni na razvoj slovenščine v matični domovini," je v Primorskem dnevniku ob posve-

tu zapisal Ace Mermolja in hkrati ugotovil, da bo večja zavest o problemih našega jezika morala roditi konkretne rezultate.

Resnici na ljubo se je po posvetovanju skrb za kulturo slovenskega jezika v Sloveniji res okrepila, medtem ko je za slovensko skupnost v Italiji bila to nekakšna izgubljena priložnost, nismo se dovolj potrudili. V okviru Slorija si je zlasti na Tržaškem veliko prizadevala igralka Mira Sardoč, a ni naletela na ustrezno razumevanje in podporo. Morda smo bili še vsi skupaj prepričani, da je naš jezik samo vprašanje priznanja pravic s strani države in ne tudi stvar nas samih in naših prizadevanj. Skoraj gotovo se še nismo zavedali dejstva, da postajamo počasi nerazumljivi za naše sogovorce, ali pa smo vse naše pomanjkljivosti pripisovali razlikam med družbeno-političnim ustrojem pri nas in v Sloveniji. Do največjih jezikovnih premikov je verjetno prišlo prav v Benečiji, kjer smo aktivno skušali zaustaviti asimilacijske procese, tudi tako, da smo z dvojezično šolo okrepili jezikovno znanje in zavest.

Sicer pa je bilo treba počakati kar nekaj desetletij, da smo naš odnos do slovenskega jezika družbeno naravnali, začeli o njem razmišljati in razpravljati, mu namenjati raziskovalno pozornost, začeli v časopisih objavljati konstruktivno zasnovane jezikovne koticke, vzpostavili zametek jezikovne svetovalne službe. V tem okviru je Centralni urad za slovenski jezik pri deželi Furlaniji Julijski krajini gotovo velika pridobitev za celotno skupnost in ne le za javne uprave.

Vse to kaže, da je danes naša skupnost veliko bolj ozaveščena o jezikovni problematiki in da se želi primerno opremiti za ustrezno sodobno razvijanje lastnega jezika.

Poklon Milku Matičetovemu in načrti muzeja na Solbici

LUIGIA NEGRO

V spomin na folklorista akademika Milka Matičetovega (Kopriva 10.9.1919 – Ljubljana 5.12.2014) so ob stoletnici njegovega rojstva priredili številne pomembne pobude v Ljubljani, Koprivi... in seveda tudi v Reziji.

Da bi opozorili na njegovo izjemno dragoceno raziskovalno in študijsko delo, še posebej o ustni ljudski dediščini, so jeseni v dolini pod Kaninom priredili koncert in okroglo mizo. Na koncertu, ki je bil 21. septembra ob 17. uri v župnjiški dvorani na Solbici, je sodelovala tudi znana pevka starih slovenskih ljudskih pesmi Ljoba Jenče. Nastopil je ženski pevski zbor Rezijanske folklorne skupine s spletom ljudskih pesmi in jih zapel brez harmonizacije, tako kot so jih pač nekoč peli v dolini Rezije. Na večeru je Ljoba Jenče predstavila tudi zelo zanimiv film, na katerem je bil posnet njen obisk pri Matičetovemu, od katerega je želela določena pojasnila glede izgovorjave nekaterih rezijanskih ljudskih pesmi. Ona namreč poje tudi pripovedovalne pesmi, med njimi "Sveti sinti Lawdec" in "Lipa Lina".

V petek, 11. novembra pa je bila v konferenčni dvorani Muzeja brusarjev na Solbici okrogla miza z naslovom "Pravice z Rezije ... kako na napréd? / Pravljice iz Rezije ... kakšna bodočnost?" V prvem delu srečanja so se posvetili liku in delu Milka Matičetovega, v drugem bogati dediščini ljudskega pripovedništva v Reziji. Obravnavali pa so predvsem

perspektive in možen razvoj te tradicije. Sodelovalo je več razpravljalcev, ki so se na ta način poklonili spominu Matičetovega.

Po uvodnih mislih Luigie Negro, predsednice Muzeja rezijanskih ljudi, ki je dal pobudo za posvetovanje, sta pozdravila nova županja Anna Micelli in minister za Slovence v zamejstvu in po svetu Peter Češnik. Prvi je nato spregovoril nekdanji župan Luigi Paletti. Podčrtal je velik prispevek, ki ga je Matičetov s svojo neutrudno znanstveno raziskovalno dejavnostjo dal Reziji. Zaradi tega mu je prav župan Paletti leta 2004 podelil naziv častnega občana. Živa Gruden, podpredsednica Inštituta za slovensko kulturo, je pa izpostavila pomemben Matičetov doprinos k delovanju slovenskih kulturnih društev v Benečiji v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja in torej beneškemu kulturnem razcvetu. Posebej je omenila Matičetovo sodelovanje v okviru natečaja Moja vas.

O Muzeju rezijanskih ljudi, s posebno pozornostjo na razstavo posvečeno pravljicam, je spregovorila avtorica tega prispevka. Na kratko je orisala izkušnje in rezultate zadnjih dveh let delovanja muzeja, torej v obdobju, odkar se je vselil v Plocawo hišo na Solbici in s svojo razstavo ponuja vpogled v krajevno pravljичno bogastvo. V dveh letih je muzej obiskalo 10 tisoč ljudi, številni obiskovalci so prišli tudi iz Slovenije in Avstrije. Večina od njih je bila pozitivno presenečena: v majhni vasici kot je Solbica niso namreč pričakovali tako vsebinsko bogatega muzeja, ki je seveda osredotočen na krajevno kulturno tradicijo, iz tega zornega kota pa širi pogled na širšo tematiko.

Neumorna kulturna delavka in vodja ženskega pevskega zbora Rezijanske folklorne skupine Catia Quaglia je nato predstavila svoje raziskovalno delo na terenu, kjer zbira pričevanja iz ljudskega ustnega pripovedništva. Ta tradicija je namreč živa in pomembno je, da so še ljudje v Reziji, ki radi pripovedujejo.

Profesor na videnski Univerzi Roberto Dapit je spregovoril o sodelovanju z Matičetovim in o svojem raziskovanju na terenu. Odprl pa je

vprašanje in ga postavil prirediteljem ter vsem prisotnim, komu so namenjene vse dejavnosti povezane z rezijansko pravljico.

Monika Kropelj Telban z Inštituta za slovensko narodopisje SRC -SAZU, dolgo let kolegica Milka Matičetovega, strokovnjakinja med drugim o mednarodni klasifikaciji pravljичnih motivov po sistemu ATU (Aarne, Thompson, Uther), je predlagala, naj Rezija skuša doseči evropsko priznanje za svojo pripovedniško dediščino in naj kandidira tudi za vključitev v Unescov seznam rezijanske pravljice in morda tudi plesa, glasbe in pesmi.

Profesorici Milena Mileva Blazič (Pedagoška Fakulteta v Ljubljani) in Kasilda Bedenk (Univerza v Gradcu) sta spregovorili o pripovedalki Tini Wajtawi, Valentini Pielich udovi Negro (1900-1984), rojeni na Solbici, ki je Milku Matičetovemu povedala 400 pravljic oz. enot, od katerih je bil le majhen del objavljen. V svojem izvajanju sta podčrtali, da o Tini Wajtawi sta predavali na številnih znanstvenih simpozijih. Njeno življenje in njene pripovedi sta primerjali s tistimi Dorothee Viehmanove (1755-1816), glavne pripovedovalke bratom Grimm in tudi z Lauro Gonzenbach (1842-1878), ki je zbiral pravljice v sicilijanskem dialektu, objavila pa jih je v nemščini. Obe sta poudarili, da se je treba usmeriti v pomenljive, tehtne in kulturno ambiciozne projekte, ki naj ovrednotijo rezijansko pravljичno dediščino v evropskem okviru, torej na ravni kateri pripada in v tem smislu sta podprli predlog dr. Monike Kropelj Telban.

Profesorica Veronika Mushkeli (Univerza v Washingtonu) je pa spregovorila o nekaterih aspektih angleškega prevoda pravljice Žabica Tine Wajtawe. Ponudila je tudi svoje sodelovanje pri prevajanju rezijanskih pravljic v angleščino.

Sledili so še drugi zanimivi posegi. Pisateljica in pripovedovalka Anja Štefan, ki je veliko sodelovala z Matičetovim, je bila pobudnica in dvajset let organizatorica Festivala pripovedništva v Ljubljani, je predlagala, naj se raziskovanje v Reziji nadaljuje, naj se ob tem prirejajo kultur-

ni dogodki s pripovedovanjem pravljič tako v Reziji kot v Sloveniji ter naj se rezijanske pravljičice objavljajo tudi v drugih jezikih (italijanščini, angleščini, nemščini in ruščini). Irena Matko Lukan (Mladinska knjiga) je pripomnila, da je Festival pripovedništva ponovno pritegnil pozornost in ovrednotil pravljičice, ki jih je zapisal Milko Matičetov, posebno tiste objavljene v knjigi Zverinice iz Rezije.

Znani furlanski antropolog Gian Paolo Gri, ki je z Milkom Matičetovim sodeloval in ga je zelo cenil, naj bi sklenil posvet, a je moral zadnji trenutek odpovedati svojo prisotnost, poslal pa je pisni prispevek, v katerem opozarja na določene aspekte, ki jih je treba upoštevati v pobudah in projektih za ovrednotenje rezijanske pravljičice.

Iz raprave je jasno prišla na dan spodbuda Muzeju rezijanskih ljudi, naj nadaljuje s svojo dejavnostjo in naj razmišlja tudi o nadgradnji dosedanjega dela. V tem smislu muzej že sodeluje z Inštitutom za slovensko narodopisje pri prepisavi pravljič Tine Wajtawe s trakov, ki jih hranijo v arhivih inštituta. Pravljičice nameravajo prihodnje leto objaviti kot prvo knjigo nove zbirke "Slovenski pravljičarji". Ta je bila tudi močna želja Milka Matičetovega. Hkrati se muzej prizadeva tudi za objavo ilustriranih otroških knjig. Tudi s tega vidika se obetajo zanimive novosti.

Muzej rezijanskih ljudi, ki ima od leta 2017, kot rečeno, svoj sedež v Pločawi hiši na Solbici, namerava torej ob etnografski in arheološki dejavnosti (izkopavanja so se začela v letu 2018) razvijati tudi to področje. In to seveda ne sam, pač pa v sodelovanju z znanstvenimi ustanovami in krajevnimi upravami.

“In principi je bila Basida”

*Star obredni tekst, ki je uradno utihnil, poniknil v ustno izročilo
in leta 1966 na Solbici spet priplaval na površje*

MILKO MATIČETOV

V rezijanski dolini se najde marsikatera stvar, ki že dolgo vemo zanjo, le da ni še tako nanese, da bi o nji spregovorili, kakor zasluži. Mimo tega pa se ni moč znebiti občutka, da nam Rezija v svojem osrčju marsikaj še zmerom skriva (ne v prenesenem pomenu, ampak prav dobesedno). Ta lepotica, ki se počasi prebuja iz sna, svoje vztrajne občudovavce spet in spet privablja k sebi tudi tako, da jim neče razkriti vseh svojih čarov naenkrat. S svojo zadržanostjo nas le spodbuja, da ne odnehamo prihajati k nji v vas – “v Rezijo v vas”, kakor poje pesem.

V drugi polovici februarja 1966 sem prebil teden dni na Solbici pod streho Lužice Lettig, lastnice majhne trgovine z mešanim blagom “Ta-nalazu”. S privoljenjem in sodelovanjem prijazne gospodinje sem tako napeljal, da se je v njeni hiši skoraj vsak večer zbrala precejšnja družba. To so bile starejše ženske pa mlajše, predvsem dobre pevke, in po navadi se je pridružil tudi kakšen moški, če ne drugega kot radovednež. Na teh družabnih večerih, namenjenih pripovedovanju in petju obenem, so prišli med drugim na dan odlomek Lepe Vide, pripoved o divjem možu Dardaju, ki je pridobil Solbičanom za pašo in sečo pobočja gore Sart, pa o muhasti ženi Kotkodeki, ki je zažgala solbaško vas in se za zmerom odselila, pa o “Mataju” z imenom Rodeo in še in še.

Zvečer 24. februarja 1966, med petjem svetih pesmi, ki niso bile na vrsti

že večer pred tem ali pa so jih pevke same želele ponoviti v boljši obliki, se je ena najzvestejših udeleženk naših večernih srečanj Ana Buttolo Krnelova iz Kikja (1904-1981), domislila nečesa posebnega, kar da je rada pela njena mati. Na prigovarjanje vseh je ob delnem sodelovanju starejše sestre Jelene (r.1898) zapela takole:

Svét wanjéli od Senžwána: ta-per isamó

(1) in principi je bila Basida anó itá Basida je bila ta-per Bóho nu Buh je bil Basida. (3) Wsečisto réči so náret od isé nu prez ité ni nikár náret, kar je náret. (4) Tuw itéj je bila ta žíwjost, ta žíwjost je bila te(h) judi. Ta luč je svítla tuw tomé, ma te w tome ni niso znale.

(6) Je bil den človék od Bóha poslén ziz jímanon Žwen. (7) Ití je bil za naha taštamúnija, za taštamunijávet od te luče, (8) ma won to ni bila luč, (9) ki to je bila ta prawa luč, ki svíte wsákamo človéko, ki pride se na svit.

(10) An je bil ta-na světo, te svit bil náret zánjaha, ma te svit an ni ha znel. (11) A péršel tuw te kraje, ki ti njaha ni niso ričávawale. (12) Nu ti, ki so ha ričávawale ano na njaha jime vérwale, an je in dal to hračjo áno to dobrúto za bet otrónce božje. (13) Ki to so bile ti, ki ne od te krije, ne volontáde misa, ne volontade taha muža, ma ni so náret od Bóha.

(14) Itá Basida je se zdélala človek nu ta-mid nami na prabíwala. Mi samó vidle njaha glorjo, glorjo sinu sámaha, krájanaha od Očé, púnčika hračje ano varatáde.

Buh bódi hwájen.

Tu ni treba nič ugibati, za kaj gre, saj je že v samo to nenavadno "pesem" vtkan tudi njen naslov: evangelij sv. Janeza. Nič me ni sram priznati, da

me je petje Ane Krnelove tako prevzelo, da mi je šla mrščavica po hrbtu. Ko da mi je na vsem lepem dano slišati potopljeni zvon, ki se oglasi vsakih sto let enkrat z dna jezera. K takim občutkom je morda pripomogel jasni, polni glas pevke, ki je pela to besedilo zavzeto, pobožno, z molitveno knjižico v roki, da bi se ja kje ne zmotila in česa ne preskočila. (V tisti knjižici, kakor sem kasneje videl, je bil natisnjen začetek Janezovega evangelija – v italijanščini!) Ne samo iz izvajanja, ampak tudi iz besedila kot takega je dihala starosvetnost. Od kod neki so se vzeli npr. tisti “*otronci* božji” v 12. vrstici, ko se danes po Reziji podijo samo “*utrucè*” (pa še teh je zmerom manj)?! Povod za moje navdušenje, vznemirjenost ali ne vem kako bi imenoval občutke, ki mi jih je vzbujalo tisto povzdignjeno evangelijsko besedilo v rezijanščini, pa je bilo še nekaj drugega: misel na težke okoliščine, v katerih se je Rezija znašla, potem ko so leta 1845 nehala veljati stara določila, da plevan mira biti domačin. Tako kot rezijanski verniki so bili tudi “*jerovi*” (duhovniki) domačini prav gotovo s srcem nevezani na verska besedila govornjena ali peta v domačem narečju; z nameščanjem nedomačinov (Slovencev iz drugih dolin ali Furlanov) pa se je vse to bistveno spremenilo.

Začetek evangelija sv. Janeza, ki so ga do zadnjih koncilskih liturgičnih reform brali na koncu vsake maše, je bil tudi v Reziji od nekdaj najbrž samo latinski. Vendar ne smemo prezreti druge, idealne priložnosti za rabo istega besedila v rezijanščini: ob krstu. Furlan Fr. Gallizia je leta 1849 štiri leta po smrti zadnjega rezijanskega plevana, v poročilu o razmerah v svoji župniji med drugim omenil, kako “*vs*i Rezijani nosijo (krščevat) svoje otroke v farno cerkev”, iz vasi zunaj Ravance pač tako kot vsak tovor – v oprtnjaku. Kadar je pa otrok že krščen “*moli* duhoven med tem, ko se vrača od krstnega kamna proti oltarju, *začetek evangelija svetega Janeza*” (prev. Št. Kociančiča; gl. “*Slov. Prijatelj*” 5, 1856, 89, in “*Novice*” 14, 1856, 252). Župnik Gallizia nam žal ni povedal, v katerem jeziku duhoven “*moli*” začetek evangelija svetega Janeza; ker pa tekst, ki je poniknil v ustno izročilo (in iz njega prišel spet na površje leta 1966), gotovo ni

nastal kar tako iz zasebnega veselja, ampak je moral biti nečemu namenjen, mislimo, da je to bilo v rezijanščini. Razen ob krstu je namreč samo še ena priložnost, ko bi lahko molili oz. peli začetek Janezovega evangelija v ljudskem jeziku: ob prošnjih procesijah čez polje v križevem tednu.

Pa naj bo s tem kakorkoli že, do leta 1966 ob domačem ognjišču gojeno, lepo ohranjeno, celo peto besedilo, odkrito 121 let po tem, odkar je vsaj uradno najbrž utihnilo, pomeni dragotino, da malo takih. Vendar: *kdaj* in *komu* se je porodila drzna misel, preliterati ta tekst v rezijanščino? Abstraktno, skrivnostno besedilo, ki se skupaj z Apokalipso istega avtorja povzpene v vrhove svetovne literature, je bilo gotovo trd oreh za prevajavca v narečje brez pisane preteklosti. Kdorkoli je to nalogo opravil (pribijmo, da jo je opravil dobro!), ne samo da ni bil brez prirojenega daru, ampak je zraven tega moral še odlično obvladati tako svoje narečje kakot tudi v njem nakopičeni (ustni) pesniški kapital. To kajpada bolj čutimo oz. slutimo, pokazati pa se ne da kar tako brez obsežnih in zamudnih preiskav. Ne nazadnje se bo treba tudi vprašati, ali neznani rezijanski prevajavec ni imel morda pred očmi katerega izmed knjižnoslovenskih prevodov (od Dalmatina 1584 se jih je zvrstilo lepo število) ali pa je ubral čisto svojo pot. Določene samostojne, izvirne rešitve mu bo treba kar lepo priznati. Če nič drugega ne, vsaj mikavno nadrobnost, kako “Basida je se zdelala človek”; v knjižni slovenščini se je beseda “učlovečila” (namesto splošnega “je meso postala”) šele v ekumenski izdaji iz leta 1974! Pa še nekaj: samo ob natančni primerjavi z drugimi poskusi prevajanja iz evangelijev v rezijanščino (1811: prilika o zgubljenem sinu; 1841/1852: učenca na poti v Emavs; iz zadnjega časa so tu poskusi treh še živih avtorjev) bomo lahko spoznali vso prednost besedila, ki ga je na Solbici zapela Ana Karnelova pozimi 1966.

Matajur in Novi Matajur, sedemdeset let vedno novih izzivov

MICHELE OBIT

»S tem časopisom hočemo mi, ki smo sinovi ljudstva, pokazati, da nismo pozabili velike bede, ki vlada po naših dolinah, čeprav smo zamenjali koš in kosir za pero in knjigo, da nismo pozabili, kako težko si moraš služiti svoj vsakdanji kruh.« Berem in berem te besede in po eni strani zaznavam občutek spoštovanja do lastne skupnosti ter pripadnosti majhnemu in trpečemu ljudstvu, ki pa ima svojo moč v dostojanstvu. Po drugi strani pa si težko predstavljam, da je minilo skoraj sedemdeset let, odkar so bile te besede napisane. To so namreč prve besede, ki jih je Matajur, ki je bil takrat štirinajstdnevnik, posvetil Beneškim Slovencem. Prva številka je izšla 3. oktobra 1950. Izvod časopisa je stal 15 lir. Na prvi od dveh strani tiste številke je bil zemljevid Beneške Slovenije, kjer sta bili označeni državna meja med Italijo in Jugoslavijo ter jezikovna meja, ki je od severa potekala mimo Humina in Čente, Nem, Ahtna in Fojde vse do Prapotnega. Meji se nista spremenili. Spremenilo se je ime sosednje države, jezikovno mejo, ki je bila takrat samo na papirju, pa je potrdil zaščitni zakon za slovensko jezikovno manjšino.

Kaj se je v teh sedemdestih letih zgodilo, pa nam pove pripoved, ki jo lahko preberemo (velja za vse, saj so vse številke Matajurja in Novega Matajurja do leta 2015 dostopne na portalu Digitalne knjižnice Slovenije www.dlib.si) prav na straneh časopisa. V vsem tem času se časopis ni spremenil, je pa s časom krepil svojo identiteto (in tisto Benečanov),

šel skozi težke, a tudi druge bolj mirne čase, in vedno skušal ohraniti tesen stik s svojo skupnostjo, kar pa ne pomeni, da se ni odprl drugim bližnjim stvarnostim.

Dijakom in študentom iz Italije, Slovenije ali drugih držav, ki obišejo naše uredništvo, je vedno treba povedati nekaj o začetkih, na primer da je bil prvi sedež redakcije časopisa v Vidmu, ker ga zaradi hudih nacionalističnih pritiskov ni bilo mogoče odpreti v Čedadu ali kjerkoli druge v Benečiji. Počasi so v Benečiji začela nastajati kulturna društva, časopis se je razvijal, uredništvo so preselili v Čedad, od leta 1974 pa je tako kot za Primorski dnevnik zanj skrbelo Založništvo tržaškega tiska. Leta 1985 je Novi Matajur začel izhajati tedensko, leta 1991 pa je prešel v last istoimenske zadruga, ki jo sestavljajo uslužbenci časopisa in drugi slovenski novinarji. Če je v svoji zgodovini časopis doživel nekaj sprememb, pa je bila njegova vloga vedno ista: informativna, kulturna in povezovalna. V domove naročnikov (na Videnskem, Goriškem in Tržaškem, pa tudi v tujini, kjer ga berejo tisti, ki so se iz naših krajev izselili, da bi našli delo) prinaša besede v jeziku, ki je vrsto let veljal za manjvrednega in ga ni bilo vredno govoriti, kaj šele poučevati.

Vračam se na prve besede tega prispevka oziroma na misel, ki jo je zapisal takratni urednik Matajurja, in sicer kako težko si je moral Benečan služiti svoj vsakdanji kruh. Danes ni več tako. Ne moremo zanikati, da so se časi izboljšali. Kljub sedanjemu modelu razvoja, praznini, ki pogosto obstaja v medosebnih odnosih, pomenu, ki ga pripisujemo denarju, trgu in današnjemu konceptu lastnine, težko rečemo, da nismo bolj srečni kot naši predniki.

Ne moremo pa si zatiskati oči pred negativnim pojavom, ki ga danes doživlja Benečija, saj številke govorijo o demografskem padcu, ki se zdi neustavljiv. Manj ljudi na teritoriju pomeni obenem manj ljudi, ki uporabljajo slovenski jezik (v vseh njegovih različicah), ki si prizadevajo za vzdrževanje in ohranjanje tega ozemlja. To pa tudi pomeni, da mora biti naš časopis sposoben nagovarjati ne samo nas same, ampak tudi

(in to v vedno večji meri) tiste, ki živijo okoli nas, če hočemo še naprej pripovedovati, tudi v slovenskem jeziku, o naši stvarnosti. To je izziv, s katerim se mora danes spopasti skupina novinarjev in sodelavcev Novega Matajurja.

Oktobra se bomo 70-letnice spomnili brez velikih slovesnosti, a s spoštovanjem in hvaležnostjo do številnih ljudi, ki so časopis izdajali v tem obdobju, predvsem pa do naših bralcev, pravih stebrov te dolge in lepe zgodbe našega časopisa. To bomo storili z zavedanjem pomembne preteklosti, vendar tudi s prepričanjem, da nas kot vedno čakajo novi izzivi.

V kulturi je naša moč

MARGHERITA TRUSGNACH

Svet gre naprej, čas z njim! Vse ima svoj konec, svoj zaključek. morda se podre, morda enostavno strohni, včasih zgori, včasih se samo stopi, splahni in izgine. In nekoč, nekje vse postane prah.

Kar ostane v naši duši vse dokler je življenje v nas in potem živi naprej v srcih naših znancev, prijateljev in vseh tistih, ki pridejo za nami, so spomini.

Spomini se počasi preraščajo v pravljice, v zgodbe, v pripovedi, v pregovore. V spominih je naše znanje, naša modrost, naše izročilo. Pa tudi naša šibkost in vsa naša bremena. Brez spominov ni življenja. Brez spominov bi človek ne bil človek. Čeprav spomini prepogosto krat bolijo. A v njih je tudi veliko pozitivne energije, saj je človeku prirodno, da v spominu najraje ohranja ravno to, kar je najlepšega.

V časih, ko se je pri nas v Benečiji začel kulturni preporod, nam ni bilo lahko. Bila so težka leta. Mladi so bili naveličani, ker so morali služiti tujemu gospodarju, namesto da bi se borili za svoj narod. Našega jezika nas je bilo sram. Bil je tisočkrat poteptan. Treba je bilo vzeti vajeti v svoje roke, verjeti v staro ljudsko modrost, vrniti dušo in zavest našim ljudem in zahtevati naše pravice. V tistih težkih letih so v naši pohojeni zemlji pognale korenine, ki so rodile ideje, moč in samozavest. Vendar sprva, ko so se te korenine začele razraščati v ranjeno beneško zemljo, ni šlo vse, kot bi si želeli. Težko je bilo, sadov našega dela ni bilo videti.

Včasih se je zdelo, da gre vse samo še navzdol. Da ni prihodnosti za Benečijo.

Treba je bilo čakati, da bo plamen postal kres. Potem se je zaslislala pesem. Novi glasovi so napolnili te ranjene doline. Najprej eden, nato dva, potem že trije. Nazadnje smo zapeli v zboru.

Pred petdesetimi leti, ko je na Liesah nastajalo društvo Rečan, v naših dolinah ni bilo ničesar. Nobene opore nismo imeli. Slovenska beseda je živela v domovih, odmevala je v cerkvah, slišalo se jo je v gostilnah. To je bil ranjeni glas naše zemlje in naših duš. V javnem življenju je bila naša beseda zaničevana, ponižana, zatajena in preganjana. Protislovenska gonja je bila v tistih letih izredno močna.

Začelo se je razmišljati in govoriti o naši narodnostni identiteti, o potrebi, da nam z zaščito pomagajo ohraniti in obvarovati svoj jezik in kulturno dediščino.

Prepričani smo bili že takrat, da ni važno samo, da ne pozabimo na svoje narečje, ampak, da se moramo s pomočjo šol in tečajev naučiti literarne slovenščine. Le tako bomo rasli in si počasi pridobili aktivno vlogo v sklopu evropskih narodov. Zagovarjati je treba skupno vizijo vseh Slovencev in enotni kulturni prostor, ker samo v okviru le teh, bomo dejansko uresničili načrte in sanje.

Delo za skupnost zahteva ogromno truda, časa in energije, rezultati pa se vidijo šele po dolgih letih.

Po štiridesetih letih kulturnega delovanja, predvsem v KD Rečan, lahko rečem, da sem zrasla prav s temi vodili: ne pozabiti na kulturno dediščino, ljubiti slovensko pesem, gojiti lepoto besede tudi s pisanjem, združevati ljudi s kulturo.

Prepričani moramo biti, da je kultura edino sredstvo, ki bo premagalo pritisk in spet združilo Benečane, boriti se moramo proti silam pozabe, da bi rešili spomin. Zavedati se moramo, da tisto, kar ostane za človekom, ko ga ni več, je le delo, ki ga je opravil.

Moja generacija ni imela slovenskih šol, imeli smo pa prave mentorje,

ki so znali združevati mlade, jim zaupati, delali so z nami, vedno so bili pripravljeni se pogovarjati z nami in nam pomagali rasti v pravem slovenskem duhu in s pravimi idejami. Meni, ki sem doma iz Rečanske doline, veliko pomenijo osebe kot so bili Izidor Predan, Rino Markič in še posebno Aldo Klodič.

Druge doline so imele Pavla Petriciča, Viljema Černa.

Takim ljudem še dandanes dolgujemo vse.

Kaj pa danes?

Oni so nam zapustili ponos, da pripadamo slovenski zemlji in slovenski kulturi.

Vrnili so pogum in samozavest ranjenim dušam, ki so se zaradi krute zgodovine sramovale svojega maternega jezika. S svojim delom, so nam dali razumeti, da ne moremo ljubiti le v besedah. Ljubiti moramo tudi v dejanjih. In dejanja bodo ostala, tudi ko nas ne bo več. Potrebna je pot, da jo prehodimo s ciljem v srcu. Potrebna je vera v človeka. Potrebno je spoznanje, da je kultura bogastvo, ki nas ohranja pri življenju, ne pa potrošniška dobrina, ki jo vrednotimo z denarjem.

Vsi se zavedamo, da bomo v trenutku, ko bomo izgubili svoj jezik, svoje pesmi, svojo pisano in govorno besedo, svoje običaje in svojo identiteto spet tako ubogi, kot smo bili pred petdesetimi leti. Kultura je vrednota, kultura so sanje, besede, spomini, pesmi, molitve ... vsega tega pa ni mogoče kupovati ali prodajati za denar. Ponosni moramo biti na to, kar smo do sedaj zgradili, ne smemo pa se ustaviti, ne smemo se ustrašiti garanja. Kot pravi naš beneški pregovor, "brez diela nie pardiel".

Hvala tistim, ki so se borili pred nami imamo dandanes društva, ki so duša Benečije, dvojezično šolo, ki skrbi za materinščino in vzgojo naših mladih, zборе, ki v pesmi združujejo različne generacije in krepijo našo srčno zavest.

Tem ljudem smo dolžni, da nadaljujemo in uresničujemo njihove sanje in njihovo hrepenenje, da ohranjamo jezik, besedo, pesmi, molitve in vse, kar je del naše dragocene preteklosti in pomeni obljubo lepše prihodnosti.

Da bomo vse to lahko uresničili, moramo podpirati kulturne delavce, ki se trudijo in prostovoljno žrtvujejo svoj čas. Ne smemo dovoliti, da ostajajo osamljeni. Kultura je hrana za dušo. In v tej kulturi, v tej slovenski besedi, smo vsi povezani. Beseda je namreč nit, ki veže preteklost s sedanjostjo, nit, ki nas pelje v prihodnost. Tudi mi smo nit, ki veže čas, ki je bil in čas, ki prihaja. Sedanjost s preteklostjo.

Zrasli smo iz trdih korenin, ohranimo jih!

Spoštovati jezik pomeni spoštovati človeka, ki ta jezik govori.

Jezik je sapa naše duše, je kot voda, ki napaja studenec, je moč vseh nas. V jeziku je življenje, je pripoved, je duša, je vera v prihodnost. Jezik je temelj naše kulture. In ravno v tej kulturi je moč!

Kultura ne pozna meja. Kultura ne ločuje, kultura povezuje. Kultura gradi. Zdravi. Kultura prinaša svetlobo in briše sence, prinaša jeziku čast, človeku pa veličino in dostojanstvo.

Ravno zaradi tega, bi morali delati vsi za kulturo, enotno, brez razprtij, brez sporov, ki ločujejo. Morali bi iskati skupnih poti, ki gradijo prihodnost in krepijo korenine preteklosti. Razhajanja krepijo tiste, ki so nam sovražni, rušijo dolgoletni trud naših prednikov, prinašajo smrt in pozabo.

Če ne bomo enotni, bomo z razdorom pomagali tistim, ki si želijo, da propademo, da nam ne uspe, da nas poteptajo.

Kultura je tudi energija prihodnosti.

Misliti moramo na mlade, na tiste, ki bodo kmalu hodili po naši poti. Prav zaradi mladih je potrebno da delujemo mi vsi, ki ustvarjamo na področju kulture, v povezavi z našo dvojezično šolo in z drugimi šolami na teritoriju, da sledimo potrebam mladine, da jo razumemo in podpiramo. Mladi potrebujejo novih načrtov, da bodo ostali zvesti naši kulturi, da se bodo našli in videli v njej.

Mladim moramo tudi zagotoviti bodočnost. Benečija umira, napovedi so vse prej kot rožnate, mladi odhajajo, ker so v to prisiljeni. Da bi spremenili to neprijazno prihodnost, moramo delati in predvsem sodelovati

s tistimi, ki so v podobnem položaju. Sodelovati moramo s Posočjem; kulturna izmenjava s furlanskim svetom, mora postati nekaj vsakdanjega. Kultura je lahko pomemben dejavnik razvoja. Tudi turističnega razvoja, saj bomo lahko na tem področju konkurenčni in prepričljivi le, če bomo naravne lepote naših dolin povezali s tradicijo, jezikom, navadami, in preteklostjo. Naša kultura je namreč naš prepoznavni znak.

Nalog, ki so še pred nami je veliko. Važno je, da bomo še naprej spodbujali rabo slovenščine, tako v javnem kot v vsakdanjem življenju, v upravi, doma, v cerkvah, po šolah in društvih. Ljudi moramo osveščati (informirati) o naših pravicah, o skrbi za jezik, o pomenu, da ga vsak dan uporabljamo tudi v javnosti. Obenem pa ne smemo pozabiti na naša narečja, ki nas povezujejo z našo identiteto. V tem okviru moramo nadaljevati s pobudami, kot je Senjam beneške piesmi, ki skrbi za živo uveljevanje naših narečij v glasbi in je v zadnjih letih odprl vrata sosedom in zbudil zanimanje za sodelovanje tudi pri furlanskih izvajalcih. Sodelovanje s Furlani, ki tako kot mi govorijo manjšinski jezik, mora ostati pomembna komponenta naše kulturne-izmenjave in naše odprtosti.

Z dejavnostjo pa moramo biti prisotni povsod, v vseh naših dolinah, od Idrske do Nediških, do Terske, Rezije in Kanalske doline. Dogajanje ne sme ostati osredotočeno na večja središča, ampak mora doseči tudi najbolj osamljene vasi. Tako kot na primer naša devetica božična, ki povezuje vsako leto številne domove v skoraj izpraznjenih vasicah v številnih občinah. Zdaj tudi v Idrski dolini.

Ljudje so najpomembnejša sestavina kulture in najpomembnejša sestavina naroda. Delati moramo za ljudi in z ljudmi. Z zavestjo, da bo vsak trud prej ali slej pognal cvet, iz cveta pa bo počasi zorel sad.

Na kulturo ne smemo pozabiti. Nikoli. Prisotna naj bo povsod. Prisotna naj bo v naših srcih in naših dejanjih.

Kajti kultura je naša edina moč.

Program odpravljanja zaraščanja v Srednjem

ANTONIO BANCHIG

Nešteto zapisov in študij opozarja, da je največji problem, ki ga v zadnjih desetletjih doživlja Benečija, demografski padec. Številke, ki zadevajo prebivalstvo v dolinah obmejnega pasu videmske pokrajine, so tako zaskrbljujoče¹, da postavljajo pod vprašaj samo preživetje skupnosti in slovenske besede na tem območju.

V tem času smo zelo pogosto slišali, napisali ali prebrali, da je turizem najbolj obetaven sektor, ki bi lahko zagotovil gospodarski razvoj teh krajev, kar bi pomenilo nova delovna mesta in ugodne pogoje, da bi tu ostale mlade družine.

Šele v zadnjih letih pa smo opazili, da je tako imenovana »nedotaknjena narava«, ki je najbolj zanimiva za »počasni turizem« (oziroma, bolj aktualno, »trajnostni turizem«²) v resnici rezultat tisočletnega sožitja med človekom in okoljem, kar se kaže v pašnikih, urejenih gozdovih in očiščenih stezah. To so osnovni predpogoji, ki jih ta nova oblika turizma potrebuje za razvoj. Ne samo: taki turisti iščejo tudi lokalne proizvode in avtentične zgodbe (beri kulturne značilnosti) območja, ki ga obiščejo. Skratka, to naravno bogastvo, ki ga obiskovalci iščejo, ni sinonim za

---

1. Blaž Močnik, <https://www.delo.si/novice/slovenija/slovensci-v-videmski-pokrajini-umirajona-obroke-153234.html?fbclid=IwAR3mqWZBsUfFd0DitAu-HmqrKobIXSQLhQ0c1BmI7r-zikDe9iyxaGVLmKvA>

2. Paolo Cassola, Turismo sostenibile e aree naturali protette, ETS

zapuščeno naravo. Drugače povedano, brez kmetijstva in živinoreje, ki zagotavljata bodisi ohranjanje krajine bodisi pristne lokalne proizvode, ne bo niti razvoja turizma.

To – pozno – ugotovitev je politika le delno sprejela. Med najbolj zanimive primere dobre prakse v tej smeri, sodijo ukrepi, za katere se je odločila Občina Srednje. Mladi župan Luca Postregna, ki je začel svoj prvi mandat konec leta 2014, je takoj začel sistemsko izvajati program odpravljanja zaraščanja na opuščeni površini, da bi na njih spet uredili pašnike³.

V trenutku, ko pišemo, so v Srednjem skupno očistili že 26,2 hektarja zemljišč, kar pomeni površino več kot 36 nogometnih igrišč⁴. Občinska uprava je za doseg tega rezultata uporabila tri poti: izkoristila je finančno podporo, ki jo deželni zakon 10/2010 namenja prav za ukrepe odpravljanja zaraščanja na opuščeni površini v goratih območjih, in študije ter projekte, ki so jih izdelali v sklopu deželnega krajinskega načrta, ki ga je oblikovala prejšnja deželna vlada oziroma tedanja pristojna odbornica Mariagrazia Santoro, ter dala pubudo za ustanovitev zemljiške skupnosti (associazione fondiaria).

Ko so pripravljali deželni krajinski načrt, so namreč prebivalci med »šibkimi točami« tega območja našli prav zapuščene stavbe in opuščene pašnike. Strukturni problem beneškega kmetijstva je namreč zemljiška razdrobljenost: povprečna velikost parcel v občini Srednje, ki je sama velika 1904 hektarjev, je le 0,24 hektarjev. To seveda omejuje možnost naložb morebitnih kmetijskih podjetnikov. Na pobudo srednjske občinske uprave so tako nekateri lastniki gozdov in pašnikov ustanovili Arbeško zemljiško skupnost (Associazione fondiaria Valle

---

3. Novi Matajur 21. novembra 2018, "A Stregna si ferma l'avanzata del bosco con la legge 10"

4. Luca Postregna, poročilo "Applicazioni di paesaggio a Stregna: l'associazione fondiaria nel recupero dei terreni incolti, dell'escursionismo, dei terrazzamenti", delno v Novem Matajurju 20. novembra 2019

dell'Erbezzo⁵), pri čemer so se zgledovali po primeru dobre prakse iz goratih območij v Piemontu. Gre za enostaven način povezovanja lastnikov in združevanja njihovih zemljišč, s katerimi nato upravlja zemljiška skupnost, ki jih lahko tudi odda v najem zainteresiranim podjetnikom. Arbeško zemljiško skupnost so uradno ustanovili 19. maja 2015 in je prva taka oblika združevanja v naši deželi. Danes ima 70 članov, razpolaga pa s 400 parcelami s skupno površino več kot 60 hektarjev. Po njeni ustanovitvi je Dežela FJK tudi pravno priznala ta način združevanja s posebnim členom (86 bis), s katerim je dopolnila zakon 9/2007.

Drugo pomembno sredstvo, ki so ga izkoristili v Srednjem, je, kot smo že omenili, deželni zakon 10/2010. Ta na podlagi določenih kriterijev predvideva prispevke v višini od 3.500 do 8000 evrov za vsak hektar, na katerem lastniki oziroma uporabniki odpravijo zaraščenost. Poleg tega pa Dežela nato še za pet let prispeva za ohranjanje očiščenih in obnovljenih zemljišč po 500 evrov na hektar.

V Srednjem so s temi sredstvi leta 2018 odpravili zaraščenost na 1,4 hektarja površin, ob tem pa financirali tudi ukrepe na zasebnih zemljiščih s skupno površino 10,2 hektarja⁶. Letos pa je Arbeška zemljiška skupnost poskrbela za odpravo zaraščenosti na 11.1 ha površin, še dodatne 3.5 ha zemljišč pa so očistili drugi lastniki. Podjetja in privatniki, ki so izvedli te ukrepe, so za odpravljanje zaraščanja prejeli 170.748,10 evrov, 5.805 evrov pa za ohranjanje obnovljenih površin⁷.

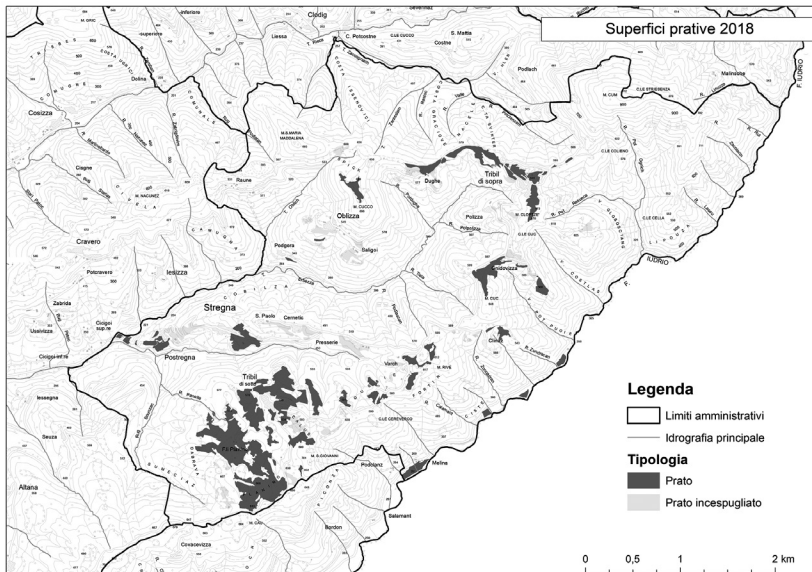
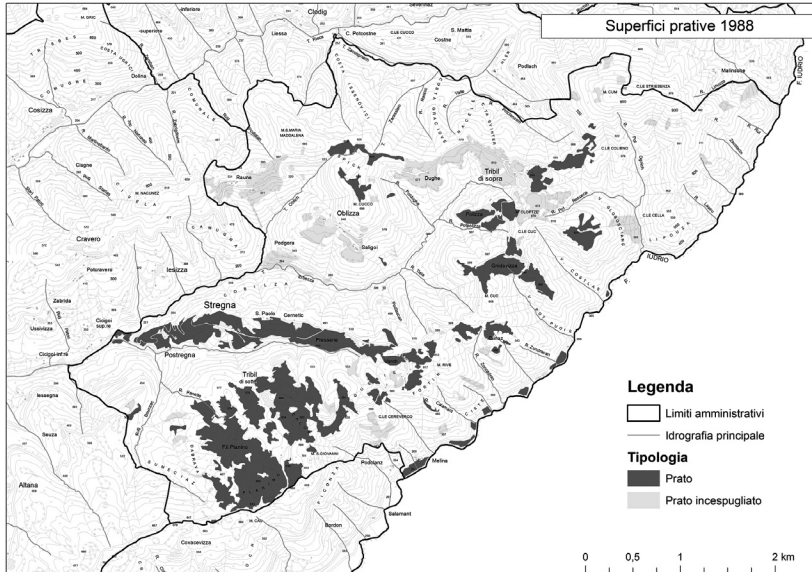
Obnavljanje in ohranjanje pašnikov je ključno tudi za zaščito biotske raznovrstnosti (kot jo opredeljuje Direktiva Sveta EU 92/43/EGS o ohranjanju naravnih habitatov ter prosto živečih živalskih in rastlinskih vrst), na kar je opozorila Univerza v Vidmu, ki je sodelovala z Občino Srednje pri projektu »Skrinje biotske raznovrstnosti (z njim so v Srednjem očistili tudi nekaj zaraščenih terasastih zemljišč). Raziskovalec

---

5. <http://www.comune.stregna.ud.it/index.php?id=3740>

6. NM, 21. novembra 2019, ibid.

7. L. Postregna, ibid.

Površina travnikov v letu 1988 in (spodaj) lansko leto

z Oddelka za kmetijstvo, živilstvo, okoljske in živalske vede (Dipartimento di Scienze agroalimentari, ambientali e animali) videmske univerze Francesco Boscutti je povedal, da so se zaradi večstoletne košnje travnikov in posebne lege goratih območij Nadiških dolin na »meji« med Srednjo in Zahodno Evropo, tu razvile mnoge posebne rastlinske in živalske vrste. Brez pašnikov in travnikov bi to bogastvo izginilo.

Tudi z gospodarkega vidika bi potrebovali čim večje pašne površine, kot je povedal tajnik Kmečke zveze za vidensko pokrajino Stefano Predan. »Samo tako bo lahko naše območje zanimivo za podjetnike, predvsem za naložbe v živinorejo. Cilj je namreč, da se obnovljene površine v občini Srednje ohranijo tudi potem, ko ne bo več na razpolago deželnih prispevkov. Samo tako lahko dosežemo razvoj tudi na drugih področjih, na primer v turizmu«.

Zaključki

Dobro vemo, da so beneška slovenska narečja tesno povezana z družbo, ki se je v preteklosti preživljala predvsem s kmetijstvom. To kratko razmišljanje ni primerno za naštevanje izrazov za vrste rastlin in orodja, ki dokazujejo povezavo z beneškimi pašniki. Vemo tudi, da se je zaradi sistemske krize kmetijstva v goratih območjih v drugi polovici prejšnjega stoletja in italijanske asimilacijske politike močno zmanjšala raba teh narečij.

V tem smislu lahko ukrepe odpravljanja zaraščanja na opuščenih zemljiščih razumemo tudi kot neko sugestivno metaforo: odpraviti zaraščenost na teh površinah kot iztrgati slovensko besedo iz objema temnega gozda italijanske asimilacije in s tem ohraniti jezikovno – biotsko – raznovrstnost.

Samo čas nam bo povedal, če se bo ta zahteven program, ki se je začel v majhni beneški občini, po tej prvi fazi, kjer je javna finančna podpora odigrala ključno vlogo, nadaljeval na lastnih nogah oziroma če bodo nove oblike kmetijstva in živinoreje, vezane bolj na kakovost kot pa na

količino proizvodov, postale osnova za nov gospodarski razvoj dolin obmejnega pasu videmske pokrajine. Samo sčasoma bomo videli – če bo seveda politika ubrala to smer –, če bo šel razvoj po tej skupni in edini možni poti s podobnimi stvarnostmi tik za mejo. Takrat bomo mogoče tudi ugotovili, da je »sugestivna metafora« postala realnost.

Živjo naši osemdesetletniki!

IOLE NAMOR

Leta 2020 bodo praznovali visok življenjski jubilej štiri osebnosti, ki so vsaka na svojem področju veliko prispevale k rasti slovenske skupnosti v Benečiji in Reziji: to so Beppino Crisetig, Fabio Bonini, Luigi Paletti in Marino Qualizza.

Beppino Crisetig, profesor, kulturni delavec in javni upravitelj, je bil 12 let (1979-1991) predsednik Kulturnega društva Ivan Trinko in to v težkem in zahtevnem obdobju obnove po potresu, ko je KD Ivan Trinko moralo nanovo opredeliti svojo vlogo. Takrat se je naša skupnost prebujala, zavest se je širila, kulturne in izobraževalne dejavnosti so se širile po teritoriju in so bile vse bolj strukturirane, pobude na ekonomskem nivoju so dajale prve rezultate. Protislovenska politika pa nikakor ni pojenjala, tudi plemenit lik Ivana Trinka je bil povod za polemiko, kot se je zgodilo ob spominski slovesnosti za 25. obletnico njegove smrti. Tik pred iztekom predsedniškega mandata je dal pobudo za ponovno izdajanje Trinkovega koledarja, od konca sedemdesetih let je vseskozi član odbora našega društva.

Rodil se je (9. marca 1940) in živi v Škrutovem oz. Gorenji Mersi. Njegova je bila tipična beneška družina: doma so govorili slovensko, verouk pri domačem župniku Angelu Cracini je bil po slovensko, z njegovim mlajšim bratom pa je oče govoril le italijansko, tako kot je pač znal. Ta-

kratna prefinjena in podtalna protislovenska politika je namreč skoraj neopazno prodirala v vsako našo družino. Končal je učiteljske v Špetru in nato študiral na Univerzi v Urbino. Po diplomi je začel poučevati literarne vede v nižji srednji šoli najprej v Karniji. V Comegliansu (in samo še v dveh drugih šolah v vsej Italiji) so takrat imeli celodnevni pouk in so torej lahko veliko raziskovali na terenu v stiku z ljudmi. Crisetig je bil takrat vpisan v vsedrjavno gibanje MCE (Movimento cooperazione educativa), v katerem so se zavzemali prav za tak tip odprte šole.

Ko so ga leta 1974 poslali v domači kraj, v Sv. Lenart, kjer je postal podravnatelj in je poučeval do upokojitve, je bil prepričan, da lahko nadaljuje tisto zanimivo izkušnjo in to še z večjim navdušenjem in uspehom. A je hitro naletel na odpor: vse, kar je še od daleč "dišalo" po slovenstvu je bilo zavrženo, prepovedano, medtem ko so bile zelo dobrodošle vse pobude "italianissime". Nekoč mu je uspelo povabiti v šolo kvartet Glasbene matice. »Otroci so ob Mozartovi glasbi uživali – se spominja – vsi začeni z ravnateljico so bili zadovoljni, a čim so izvedeli, da so glasbeniki slovenski je nastal odpor in so prepovedali podobne pobude«. Generacije beneških otrok, posebno tisti iz gorskih vasi občin Dreka, Grmek in Srednje, pa se hvaležno spominjajo na prof. Krizetiča, ker jih je vedno zagovarjal še posebej pred pretirano ostrino kolegov, ki niso poznali ali upoštevali življenjskih razmer dijakov. A je tudi skrbel zanje. Otroci iz gorskih vasi so se namreč vozili z avtobusi delavcev in so že ob sedmi uri zjutraj bili v Škrutovem pred zaprtimi vrati šole, na cesti. Ko je v Sv. Lenart prišel Beppino je začel na lastno odgovornost odpirati šolo in je potem vsak dan "varval" otroke do začetka pouka. Uprl se je tudi ustaljenemu diskriminatornemu sistemu, po katerem so v sekcijo B, kjer so se profesorji pogosto menjavali, dajali otroke iz gorskih vasi, tiste iz vasi v dolini pa v kvalitetnejši razred A. Tisto, ki ga je najbolj skrbelo pa je bilo izseljevanje, nezadržno usihanje naše skupnosti, kar je ogrožalo tudi obstoj didaktičnega ravnanja Sv. Lenarta. Dejstvo je, da je leta 1960 imelo 19 šol, 41 učiteljev in 450 učencev, deset let kasneje je bilo

še 15 šol, 25 učiteljev in polovica otrok: 230. Leta 1979 je šentlenartsko ravnateljstvo imelo še 7 šol, 18 učiteljev in 140 otrok (vir: Novi Matajur). To je bil dodaten razlog zaradi katerega so krajevne šolske strukture močno nasprotovale odprtju privatnega dvojezičnega šolskega centra v Špetru, ki ga je vodila Krizetičeva žena Živa Gruden. On je seveda verjel v projekt dvojezičnega šolanja, a imel je vodilno vlogo v krajevnih šolskih strukturah in se je znašel v precepu, pod zelo močnimi pritiski. Mu ni bilo lahko. Na začetku mu je sicer marsikdo posmehljivo zabrusil v obraz: »Naredite, naredite. Ne boste imeli obednega!«. Ko je špetska šola začela rasti, pa so ga obtoževali "izdajstva", čeprav je takrat dvojezična šola poskrbela, da so starši vpisovali svoje otroke tudi v domačo krajevno šolo in jo s tem reševali pred zaprtjem.

Nastanek dvojezične šole je vsekakor zasluga tudi Beppina Križetiča, saj je bil med najtesnejšimi sodelavci Pavla Petričiča v Študijskem centru Nediža pri organizaciji in upravljanju poletnih letovanj Mlada brieza v Benečiji in Barčica moja na Debelem Rtiču, kjer so številni beneški otroci imeli prvi strukturiran stik s slovensko kulturo in slovenskim jezikom, z življenjem v naravi, s spoznavanjem Benečije in njenega izročila. Bil je direktor Mlade brieze v Dolenjem Tarbiju in je skrbel za dober potek letovanja, ki je v pretežni meri slonel na prostovoljnem delu. Niso bile mačje solze, če upoštevamo, da je bilo po 100, celo 150 otrok. Bila je velika odgovornost tudi, ker ni bilo infrastrukture: otroci so spali malo povsod po hišah, v šotorih ali prikolicah, razen najmlajših, ki so imeli sobe v hotelu. Bili so zelo živahni, so tudi "kako zakurili", a on se je vedno znal pogovoriti in dogovoriti z domačini. Nekoč je neka gospa šla k njemu protestirat zato, ker so ji otroci pojedli malo sadja. On se je hitro ponudil, da izplača škodo, a ni hotela. Na koncu letovanja, ko jo je spet vprašal, koliko ji je dolžan, mu je odvrnila, naj raje plača mašo "za te rance". Šel je k duhovniku Mučiču, ta pa tistega denarja ni hotel sprejeti. »Ljudje niso podpirali Mlade brieze«, se spominja Beppino, »a niso bili niti nasprotni. So jo radi sprejemali, ker so otroci prinašali v vas

razposajeno igro in življenje. Še vprašali so, ali se vrnemo drugo leto«. Nasprotniki pa so Beppina zelo skrbeli. Tisto leto, ki so v Dolenj Tarbij pripeljali prikolice, so mu zagrozili, da jih zažgejo. Vso noč je bil na straži in k sreči se ni nič hudega zgodilo. Vsekakor ima za seboj nešteto neprespanih noči.

S Študijskim centrom Nediža je sodeloval tudi pri drugih pobudah, recimo pri organizaciji seminarjev za mladino Stara lipa v Matajurju in v Reziji, več let je bil tudi predsednik Š. C. Nediža. Štirideset let je bil aktiven v domači krajevni upravi, vedno v vrstah opozicije. Ko je bil prvič izvoljen »je bluo za se jokati« pravi. Krščanska demokracija je imela do 80% glasov, ni bilo lahko niti zbrati kandidate za levičarsko ali levosredinsko listo. Vseeno je iz mandata v mandat vztrajal, mehčal protislovensko zaprtost in branil interese domačih ljudi. Bil je tudi odbornik na Gorski skupnosti v Špetru. Še vedno je aktiven in prisoten na naših prireditvah, še posebej je dejaven v društvih Ivan Trinko in Srebrna kaplja ter v združenju bivših partizanov Anpi Nadiških dolin.

Le v Rečanski dolini, na Lesah, se je isto leto, 18. junija, rodil **Fabio Bonini**, inženir elektronike, kulturni in gospodarski delavec ter 15 let (1975-1990) župan občine Grmek, prvi zaveden Slovenec župan v Benečiji, izvoljen na napredni občanski listi.

Podobno kot Crisetig je tudi on imel slovenski verouk pri narodno zavednem župniku, ki je bil Arturo Blasutto. Po končanem klasičnem liceju v Čedadu, ko je bil gojenec zavoda Convitto Paolo Diacono, je študiral na tržaški univerzi in diplomiral leta 1967. Najprej se je zaposlil v podjetju Auso Siemens v Milanu, nato v tovarni Zanussi v Pordenonu in potem v podjetju Caber v Montebelluni, kjer je ostal šest let do leta 1979. Takrat je prišlo do bistvenega preobrata v njegovem življenju, saj so mu ponudili, da sodeluje pri načrtu za gospodarski razvoj Benečije, ki je nastal po potresu in podpisu osimskih sporazumov. Sprejel je ponudbo in se vrnil v Benečijo.

Bil je med ustanovitelji podjetja Beneco, ki je proizvajalo smučarske palice in druge športne artikle in je svojo prvo delavnico odprlo v Platcu (Grmek), nato večjo tovarno na Čemurju. Leta 1991, sicer v času velike krize gospodarstva slovenske manjšine v Furlaniji Julijski krajini, je odprla svojo podružnico v Čedadu Tržaška kreditna banka in Bonini je postal njen ravnatelj vse do leta 1996, ko je banka šla v prisilno likvidacijo.

Vselej, tudi ko je bil zaposlen zunaj Benečije, je Bonini ostal zelo navezan na svoje kraje in je vseskozi sodeloval z domačimi kulturnimi delavci. Leta 1969 je bil med ustanovnimi člani kulturnega društva Rečan, leta 1975 je z močno ljudsko podporo bil izvoljen za župana. Takrat se je začelo povsem novo obdobje za občino, kjer so končno vzeli vajeti v svoje roke domačini, ki so skrbeli le za interese domače skupnosti in so pretrgali z vso povojno tradicijo, ko so dejansko naše kraje upravljali od zunaj in v spoštovanju zunanjih logik.

Skrb za ohranjanje in uveljavljanje slovenskega jezika in kulture je bila gotovo v ospredju Boninijeve uprave, ki je edina med vsemi beneškimi občinami v odgovor na zloglasni takratni vladni vprašalnik napisala, da v Grmeku živijo italijanski državljani slovenskega jezika. Sprejela je tudi pravilnik, v katerem je bilo znanje slovenskega narečja upoštevano kot dodaten pogoj za zaposlovanje osebja. Prva v Benečiji se je občinska uprava Grmek opremila z dvojezično toponomastiko, saj je postavila pred vsako vas tablo s slovenskim napisom. Istočasno so se zelo trudili, da bi zagotovili občanom delo oz. možnost preživetja doma. V ta okvir sodijo delavnica smučarkih palic v Platcu, obrtna delavnica Pivramavra tkanih stenskih avtorskih tepihov na Lesah in tudi ustanovitev ovčerejske zadruga v Topolovem. Napredna občinska lista v Grmeku je na nek način odprla pot drugim v Benečiji, začevši v Špetru leta 1980, ko je prišlo do dejanskega prebujanja pri nas, in je bila še dvakrat potrjena. Bonini je bil aktiven v vrsto nadobčinskih upravnih telesih in tudi odbornik na Gorski skupnosti, kjer je tudi iz klopi opozicije dal pobudo

in dosegel sprejetje vrsto političnih dokumentov v podporo sprejetju zaščitnega zakona. Bil je med pobudniki in protagonisti združenja obmejnih občin in podpisa Starogorskega dokumenta za čezmejno sodelovanje.

Vseskozi je deloval v društvu Rečan, v SKGZ na pokrajinski in deželni ravni, sodeloval je in še sodeluje z Novim Matajurjem in Trinkovim koledarjem. Dal je pobudo za ustanovitev društva beneških upokojencev Srebrna kaplja, v katerem deluje zelo dinamično in propozitivno. Društvo razvija celo vrsto kulturnih in rekreacijskih dejavnosti za svoje številne člane, veliko skrb pa s posebnimi projekti posveča dvojezičnemu vrtcu. Sodeluje tudi z dreškim društvom Kobilja glava in z združenjem bivših partizanov Anpi Nadiških dolin.

Javni uslužbenec, kulturni delavec, publicist in javni upravitelj **Luigi Paletti** se je rodil 9. februarja 1940 v Reziji. Kot uradnik je bil zaposlen v rezijanski občinski upravi do upokojitve, v dolini pa je zelo aktivno deloval v krajevnih kulturnih organizacijah in kasneje tudi kot župan in upravitelj na Občini.

Veliko energij je vložil v sprožitev socio-ekonomske in kulturne rasti doline pod Kaninom ter je globoko zaznamoval njeno kulturno in socialno življenje. Odločilno je prispeval tudi k temu, da se je rezijanska skupnost izvelkla iz izoliranosti, v katero jo v imenu jezikovne in kulturne posebnosti še naprej silijo protislovenske, nacionalistične sile. In Rezija se je tudi po njegovi zaslugi umestila v okvir slovenske manjšinske skupnosti v Furlaniji Julijski krajini, torej na območje, na katerem se izvaja zaščitni zakon.

Bil je član foklorne skupine in 15 let (v obdobju 1973-1988) tudi njen predsednik. V tem svojstvu je veliko potoval po Italiji, Sloveniji in Evropi ter predstavljal bogastvo jezikovne, plesne, glasbene in splošne ljudske kulture Rezijanov. Doživel je tudi kako razočaranje in to tudi v osrednji Sloveniji, kjer očitno niso vedeli, kje je Rezija in kakšne so

tamkajšnje razmere. Kot samouk se je namreč priučil dovolj knjižne slovenščine za javni nastop, ne samo enkrat pa se mu je zgodilo, da se je njegov sogovornik čudil, kako slabo govori slovensko. »Včasih bi kar začel govoriti rezijansko – mi je nekoč zaupal on, ki je po značaju vedno umirjen in zadržan. – No, razumi pa ti moj jezik, če praviš, da je slovenski!«.

Paletti je bil let 1983 med ustanovnimi člani in vseskozi do predkratkim odbornik kulturnega društva Rozajanski dum, ki je jedro načrtovanja, snovanja in splošnega kulturnega delovanja v dolini. Bil je tudi med pobudniki odprtja sedeža ZSKD na Solbici leta 1990. S tem so v Reziji nadaljevali evropski projekt, za kateri je evropska sredstva pridobil Renato Quaglia, in se je ravno takrat zaključeval. Predvsem pa so pridobili delovno mesto za kulturno delavko, ki je od takrat hrbtenica vsega kulturnega življa v dolini.

Luigi Paletti je bil zraven tudi leta 1995, ko so ustanovili Muzej rezijanskih ljudi. Od leta 1980 sodeluje v programu Radia Trst A, ki je namenjen prebivalcem Rezije. Sprožil je tudi lekcije o domačem jeziku in kulturi v krajevnih šolah.

Bil je za dva mandata (1990-1999) župan Občine Rezija na čelu napredne občinske liste. V tem svojstvu je veliko naredil za ovrednotenje in zaščito rezijanske kulture. S sodelovanjem priznanih strokovnjakov, kot sta Han Steenwijk in Roberto Dapit, je izpeljal več projektov z namenom, da se rezijanščina ukorenini med mladimi generacijami in vstopi v domačo šolo, da se spodbudi njena raba tudi v pisni obliki. Sem sodijo tudi dvojezični krajevni napisi, ki so jih med njegovim županovanjem postavili po vsej občini.

Na gospodarski ravni je bil njegov največji uspeh ustanovitev deželnega Parka Julijskega predgorja, nekaj let mu je tudi predsedoval. Park pokriva širše območje in med drugimi vključuje tudi občino Bardo, ima svoj sedež na Ravanci v Reziji in je prinesel v dolino pomembna sredstva za ovrednotenje naravnega okolja, spodbudil je razvoj turizma. Kot župan

je Paletti tudi dokončal popotresno obnovo in vzpostavil na Ravanci obrtno cono s (takrat) štirimi dejavnostmi.

K boljši prepoznavnosti Rezije in k širitvi narodne zavesti med domačini je Paletti prispeval tudi s svojim publicističnim delom. Zadnja njegova knjiga je "Pagine di storia. Resoconti di Vita Resiana – V° Volume 1991-2000", ki so jo predstavili 3. novembra 2018 na sedežu Parka na Ravanci. Knjiga obravnava dogodke, ki so zaznamovali življenje v dolini pod Kaninom v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja, ko je on bil župan, in je že peta v zbirki o rezijanski sodobni zgodovini, ki jo izdaja Kulturno društvo Rozajanski Dum. Prvi dve je uredil takratni predsednik društva Aldo Madotto, ki je začel delo tudi za tretjo. Dokončal jo je Paletti ter uredil četrto in peto.

Duhovnik, teolog in profesor dogmatike, publicist in urednik, **Marino Qualizza** se je rodil 6. oktobra 1940 v Sv. Lenartu. Pri dvanajstih letih je stopil v vidensko semenišče in končal gimnazijo in licej. Leta 1961 je šel v Rim na papeško univerzo Gregoriano, kjer je študiral teologijo. Leta 1965 je dovršil študije in bil junija istega leta posvečen v duhovnika v videnski stolnici. Začel je poučevati v semeniškem liceju, leta 1969 je na Gregoriani doktoriral iz dogmatike. Ta predmet je dolgo let poučeval v videnskem semenišču, dolgo let je bil tudi ravnatelj Višje teološke šole. Nekaj let je bil stolni župnik v Vidnu. Je kanonik videnskega kapitlja. Že desetletja je urednik in odgovorni urednik kulturno-verskega časopisa Dom.

V globokem prepričanju, da mora biti vera vraščena v jeziku in kulturi vsakega naroda, se je vedno zavzemal za jezikovne, kulturne in socialne pravice slovenskih ljudi v Furlaniji. V tem smislu je nastopil na številnih srečanjih, na spodbudo Viljema Černa je bil član številnih delegacij beneških Slovencev, ki so krajevne in vsedržavne inštitucije prepričevale, naj z zakonom priznajo in zaščitijo našo skupnost, naj ji zagotovijo sredstva za ohranjanje in razvoj slovenske jezikovne in kulturne dedi-

ščine, a tudi možnosti preživetja na domači zemlji. Njegovi posegi so bili vedno dobro utemeljeni, zelo učinkoviti in upoštevani. Za pravice beneških Slovencev se je tudi javno zavzemal na prireditvah, na straneh Doma, a tudi v številnih telesih, v katerih nas je zastopal. Bil je tudi v delovni skupini, ki je takoj po potresu oblikovala Listino pravic Slovencev videnske pokrajine.

Bogato je njegovo raziskovalno in publicistično delo na različne tematike, od teoloških do kulturnozgodovinskih. Veliko se je ukvarjal s Trinkom in o njem predaval v Špetru, Sv. Lenartu in Trstu. Sodeloval je v dvojezični knjigi Ivan Trinko, ki jo je leta 1979 izdalo KD Ivan Trinko (soavtorja sta Pasquale Gujon in Natale Zuanella), njegov je esej o Trinku politiku. Leta 1983 se je udeležil simpozija, ki ga je organiziral papeški zavod Slovenik v Rimu. Na njem je predaval o Trinku filozofu. Sodeloval je tudi v knjigi o Trinku ki jo je izdala videnska Pokrajina in v zborniku posveta "Ivan Trinko spodbujevalec spoznavanja in sodelovanja med narodi" (KD Ivan Trinko). Z Božom Zuanello je soavtor knjige *Mračna leta Benečije*, ki na podlagi dokumentacije shranjene v škofijskem arhivu v Vidnu, obravnava povojna (do polovice petdesetih let) dogajanja ob meji in protislovensko delovanje tajnih organizacij v Benečiji. Najprej je to gradivo izahajalo v nadaljevanjih v časopisu *Dom*, nato je bila leta 1997 objavljena knjiga v italijanščini, kasneje tudi v slovenščini. Avtorja sta bila tarča številnih pritiskov, da bi prekinila tisto pripovedovanje in tudi napadov, na koncu pa obtožena in prijavljena sodišču. Zadeva se je vlekla šest let, a se nista udala. Na koncu sta bila oproščena, a človeška, psihološka cena je bila visoka.

Marino Qualizza ni aktiven le v cerkvenih in slovenskih krogih. Od ustanovitve leta 1970 sodeluje s Furlanskim inštitutom za zgodovino Osvobodilnega gibanja in je od leta 1979 član vodstva inštituta.

Pretežen del svojega življenja je iz službenih in drugih dolžnosti preživel v Vidnu, kjer je bil široko spoštovan in cenjen. Nadškof Battisti je dvakrat predlagal njegovo imenovanje za škofa, kar bi bilo tudi za

nas Slovence zelo pomembno, a dvakrat ni bilo soglasja (očitno v samih cerkvenih krogih). Zelo je prisoten tudi kot dušni pastir v Benečiji. Kakih petintrideset let – in to tudi potem ko se je v nesreči v hribih hudo poškodoval – hodi ob nedeljah maševat k Devici Mariji na Kras v Dreki. Tudi njegova zasluga je, če se je od leta 2013 – torej 80 let po fašistični prepovedi slovenske molitve v cerkvi – ponovno vrnila slovenska beseda v špetrsko farno cerkev, ki je matična cerkev v Benečiji. Vsako soboto zvečer namreč mašuje po slovensko. Za njegovo vsestransko in pogumno delovanje ter za spodbujanje Slovencev v Videnski pokrajini, naj gojijo in ohranjajo svoj materni jezik so mu posoški upravitelji podelili Gujonovo priznanje.

Beppino, Fabio, Luigi, Marino: čestitamo vam za vaše dosežke in opravljeno delo, za vašo vztrajnost in pokončnost in vam izražamo globoko hvaležnost, saj brez vašega prispevka ne bi bila naša skupnost danes taka, kot je. Še računamo na vas.

Dino Del Medico

Ob 80-letnici rojstva in 10-letnici smrti

JOŽE ŠUŠMELJ

Dino del Medico bi v letošnjem letu praznoval 80 let, saj se je rodil 6. septembra 1940 v Bardu, v revni družini. Oče je bil mizar, mati gospodinja. V osnovni šoli, ki jo je obiskoval v Bardu, se je izkazal kot nadarjen deček. Nekaj denarja si je prislužil tako, da je v Bardu ob nedeljah prodajal »La Vita Cattolica« in »Matajur«. Po končani osnovni šoli leta 1952 so ga snubili, da bi nadaljeval šolanje v semenišču v Padovi ali pa v Vidmu. Oče se je odločil, da pošlje sina na šolanje v slovensko nižjo srednjo šolo v Gorico, saj je bila šola brezplačna in slovenska. Njegova revščina se je kazala v kratkih hlačah, ki jih je nosil poleti in pozimi, ter doma spletenih volnenih dokolenkah. V Gorici se je znašel v slovenskem okolju in je težko razumel govorico, ki ni bila »po našin« in učiteljica slovenščine mu je v začetku dovolila, da piše v beneškem narečju. Bil je nadarjen za risanje in sošolcem, ki niso bili večji risanja je za »panin« namesto njih risal risbe. Za božič je odšel domov in kot običajno k obhajilu, vendar ga je župnik ob obhajanju preskočil in mu ni podelil zakramenta. V nedeljo pa je v božični pridigi povedal, »*da je moral izobčiti enega otroka komunista, ki obiskuje slovenske komunistične šole in ki ga je izpridila komunistična filozofija. Zahteval je, da se katoliške matere in verniki ter njihovi otroci oddaljijo od Dinota, da jih ne bi zastrupil s svojimi idejami.*«¹ Zgubil je večino prijateljev in nekateri

1. Dino del Medico: *Ciocolata salata*, izdano v samozaložbi v juliju 2007, str. 10

vaščani so se izogibali njihove hiše, kot da bi bila v hiši kuga. Podobno je doživljal tudi Viljem Černo.

Med počitnicami je pomagal nonotu pri košnji in spravilu sena ter drugih kmečkih delih. Bil je bolj lačen kot sit, živeli so ob polenti in mineštri. Vpisal se je na slovensko učiteljsko šolo. Sodeloval je v šolskem pevskem zboru in skupaj z Filibertom Benedetičem sta pela prvi tenor. Učil se je tudi violino. Prijateljeval je z Marjanom Terpinom. Napisal je par pesmi za šolsko glasilo. Po smrti mons. Ivana Trinka leta 1954, so v Vidmu ustanovili Društvo Ivan Trinka. Bil je prisoten tudi on. Iz plahlega dečka je postal samostojen in samozavesten. Doživel je tudi prvo zaljubljenost. Kasneje ob 20 letnici dijaškega doma v Gorici je iz Švice napisal naslednje pismo: *Dragi tovariši, težko je z besedami povedati, kaj je srce čutilo, ko sem prejel vaše pismo in vabilo za proslavitev 20-letnice ustanovitve Dijaškega doma v Gorici. Najlepša leta sem preživel pri vas. Pri vas sem spoznal pravo vrednost našega jezika, pri vas sem dobil izobrazbo, ki mi danes pomaga v Švici pri mojem delu uradnika sindikatov FOBB. Velikokrat se obračajo spomini na mlada leta, na leta, ki sem jih preživel v Domu, na tovariše, tovarišice in prijatelje, ki sem jih spoznal in živel z njimi; za to vam bom vedno hvaležen in bi vas prosil, da v nedeljo pozdravite v mojem imenu vse stare znance in prijatelje.*²

Po dveh letnikih je 1957 zapustil učiteljsko šolo in odšel na delo v Švico. Dopolnil je 18 let in hotel se je rešiti revščine. Nekaj vaščanov je delalo v Švici in dobro so zaslužili in eden izmed njih mu je dobil delo. Izpolnil je formular v katerem je navedel, da je po poklicu tesar. Zaposlil se je pri gradbenem podjetju v Brunnenu. Z izobrazbo, ki jo je imel, je izstopal od sodelavcev. Želel je napredovati in ob delu pričel obiskovati šolo za delovodje v Ticinu in jo tudi končal. Dino je bil med sodelavci družaben in priljubljen, zagovarjal je njihove pravice pred delodajalci, ki so ga spoštovali. Vključil se je v sindikalno gibanje v Yverdonu. V sindikatu so zaznali njegov vpliv na sodelavce in sposobnost vodenja.

2. Primorski dnevnik, 26. maja 1966

Postal je poklicni funkcionar sindikata gradbenih delavcev. V Švici je takrat vladalo ksenofobno vzdušje proti italijanskim delavcem. Tudi to je pripomoglo, da so 1. avgusta 1968 na švicarski državni praznik v Orbeju v kantonu Vaud, na njegovo pobudo, ustanovili Zvezo slovenskih izseljencev iz Beneške Slovenije (Associazione Emigranti Sloveni della Slavia Friulana). V društvo je v nekaj mesecih pristopilo na stotine Benečanov iz vse Evrope, pa tudi iz Amerike in Avstralije. V Švico povabijo na gostovanje folklorno skupino France Marolt, ki je plesala tudi rezijanske plese. Najamejo veliko dvorano v Yverdonu, vendar je zaradi izredno goste megle, obiskovalcev malo in tako ustvarijo velik finančni primanjkljaj. Na priporočilo Izidorja Predana, odide Dino s prijateljem v Trst na SKGZ, da bi jim pomagali vsaj deloma pokriti izgubo, vendar nista nič dosegla. Razočarana se vrneta v Švico in člani upravnega odbora z lastnimi sredstvi pokrijejo izgubo³. Sekcije društva rastejo kot gobe po dežju po Evropi. Da bi povezali te sekcije in člane, pričnejo leta 1969 izdajati ciklostirano glasilo »Emigrant«. V društvo se vključujejo tudi vplivne osebnosti. Med njimi Pierre Duvoisin župan Yverdona in kasnejši finančni minister kantona in Jean Pascal Delamuraz župan Laussane, ki je kasneje postal minister za gospodarstvo in predsednik švicarske konfederacije. Občina Yverdon je društvo beneških izseljencev imenovala za častnega člana občine. Na jugoslovanskem konzulatu v Ženevi se sreča z zelo vplivno slovensko političarko Vido Tomšič, ki je bila seznanjena z dogodkom v Trstu in obljubila je finančno pomoč, kar se je kasneje tudi uresničilo. Sodeluje pri organizaciji 1. kongresa emigrantov, ki je bil v Yverdonu v začetku leta 1974. Zbrali so se predstavniki beneških emigrantov iz vse Evrope. Na kongresu so sodelovale vidne osebnosti slovenske manjšine v Italiji, poslanec Albin Škrk, predsednik SKGZ Boris Race, Karel Šiškovič in Darij Cupin, deželni svetovalec dr. Drago Štoka, predstavnik italijanskega konzulata ter predstavniki švicarskih lokalnih oblasti. Kongres je bil pod geslom *Za novo*

3. Cioccolata salata, str. 143-146

Benečijo in je imel velik vpliv v krepitvi slovenstva v Slovenski Benečiji in odmev v medijih⁴.

Na povabilo Darija Cupina v imenu SKGZ, je konec leta 1973 Dino del Medico prišel v Gorico in prevzel gradnjo nove tovarne elektronskih aparatov Mipot v Krminu. Aktivno se je vključil v politično življenje Beneških Slovencev. Sodeloval je pri pripravi okrogle mize o položaju Beneških Slovencev, ki je bila v Špetru 25. januarja 1974. Vsebino razprave na okrogli mizi je prikazal v članku *Sila kola lomi* v Novem Matajurju.⁵ Z Adom Contom sta sodelovala na vsedrjavni konferenci o izseljenstvu, ki se je v Rimu zaključila 1. marca 1975. V imenu Zveze slovenskih izseljencev iz Beneške Slovenije sta predstavila obširen dokument, ki vsebuje kratko zgodovino Beneških Slovencev, pomanjkanje gospodarskih idej in pomoči, kar sili ljudi v izseljevanje ter zahtevo po sprejemu zaščitnega zakona. Del Medico je o vsem tem tudi govoril za francoski, švicarski in luksemburški radio.⁶ Na konferenci se je na kratko srečal z Belinguerjem, Andreottijem, Fanfanijem, Rumorjem in Morom. Hotel jih je zainteresirati za sprejem zaščitnega zakona za Slovence v Italiji, vendar so ga vsi na kratko odklonili, češ da ni še čas za to.

Drugi kongres Zveze emigrantov je bil 1. novembra 1975 v Taminesu v Belgiji. Udeležilo se ga je več kot 200 delegatov. Predsedoval mu je Dino del Medico. Glavni referat je imel Ado Cont. Dino del Medico je v svojem referatu zahteval za Beneške Slovence priznanje nacionalnih, gospodarskih in socialnih pravic.

Po potresih, ki so Slovensko Benečijo prizadeli v maju in septembru 1976, so slovenske organizacije v Benečiji ustanovile koordinacijski odbor za pomoč žrtvam potresa, ki je veliko prispeval pri pridobitvi sredstev za obnovo in pravični razdelitvi. Vodenje odbora so zaupali Dino del Medicu. SKGZ je za obnovo porušenih hiš ustanovila druž-

---

4. Novi Matajur št. 2, 15-31. januar 1974

5. Novi Matajur, št. 3; 15-8. februar 1974

6. Novi Matajur, št. 6; 15-31. marec 1975

beno gradbeno podjetje Benedil s sedežem v Čedadu in za direktorja so imenovali Dina del Medica, ki se je kot izkušen gradbenik z vso vnemo vključil v obnovo. Slovenija se je takrat zelo zavzela, da bi obnova porušenih domov čim hitreje stekla. Pomagala je z bivalnimi prikolicami, montažnimi hišami in gradbenim materialom. V Benečiji in Sloveniji so se zavedali, da bo le hitra pomoč v obnovi zadržala ljudi na svojih domovih. Na njegovo pobudo je prišlo do sodelovanja s slovenskimi strokovnjaki iz Ljubljane, ki so v obnovi hiš uvedli nove protipotresne metode, ki so jih prevzeli tudi italijanski gradbeniki. Usmerjanje pomoči, ki je prihajala iz Slovenije in Jugoslavije je predvsem vodil Dino del Medico. Kasneje, po končani sanaciji potresnega območja so nastali spori znotraj manjšine glede lastništva Benedila. Dino del Medico se je užaljeno umaknil in se posvetil kulinariki.

Kot piše v knjigi *Ciocolata salata* je bil skupaj z Pavlom Petričem in Simonittijem pobudnik za ustanovitev dvojezične privatne šole v Špetru in se je kasneje zelo prizadeval, da je prišlo do uresničitve te pobude⁷.

Na pobudo Dina del Medica je v drugi polovici sedemdesetih let prišlo do prijateljskega sodelovanja med občino Nova Gorica in Yverdonom. Po njegovi zaslugi smo takrat navezali tesne stike z občino Yverdon. Župan Duvoisin je obiskal Novo Gorico s skupino mažoret, ki so nastopile na magistrali v Novi Gorici. Ker je bil socialist, ga je zanimalo delovanje samoupravnega sistema v Jugoslaviji in je kasneje prišel v Novo Gorico proučevat ta sistem. Organizirana je bila tudi razstava goriškega slikarja Silvestra Komela v Yverdonu ter drugi stiki med občinama.

Aktiven je bil tudi v gospodarskih združenjih. Tako je bil leta 1979 izvoljen za podpredsednika italijansko-jugoslovanske gospodarske zbornice. Bil je član deželne konzulte za emigracijo (1973-1975). Sodeloval je pri pisanju spomenic, ki so jih predstavniki izseljencev naslavljali na deželne in državne oblasti. Pisal je v Novi Matajur in Primorski dnev-

---

7. *Ciocolata salata*, str. 197

nik, ob potresu je imel veliko intervjujev za radio in TV. V Trinkovem koledarju je leta 1964 objavil dve pesmi. Spomine na dogodke v svojem življenju je strnil v knjigi *Ciocolata salata*.

Njegova velika strast je bila kulinarika. Že od mladosti je rad kuhal. V Švici je sodelavcem ob nedeljah rad skuhal domače beneške jedi, ki so jim pomagale pregnati domotožje. Od leta 1963 je sistematično zbiral stare recepte beneške kuhinje. Kasneje sta skupaj z ženo Vesno izdala knjigo *Dežela frike in gubanc – Kako so kuhale naše none*. Izšla je v dvojezični izdaji. V italijanščini pa *A tavola nell'Alta Val torre*. V knjigah sta zbrala jedi iz Beneške Slovenije. Skupaj s slikarjem Zvestom Apolonijem in Liviom Jakominom so leta 2007 izdal knjigo *Vino v starih slovenskih jedeh*. Največji uspeh pa je doživela knjiga *Tartufi in vino*, z isto skupino avtorjev, za katero so leta 2007 v Pekingu dobili na svetovnem nivoju priznanje za najboljšo knjigo s strani fundacije »Gourmand Word Cookbook Award« iz Madrida.

Umrl je 22. decembra 2009. Pokopali so ga 2. januarja 2010 v Bardu. Na grobu se je od njega poslovil prijatelj Viljem Černo. V slovo so mu zapeli njegovo priljubljeno pesem *Oj Božime*.

V SPOMIN

V spomin

Mario Gariup

Po dolgi bolezni je 1. februarja 2019 umrl beneški duhovnik, ukovski župnik gospod Mario Gariup, eden o stebrov Slovencev v Kanalski dolini in na Videnskem nasploh. Bil je tudi zvest sodelavec Trinkovega koledarja, v letih 1983, 1984 in 1985 je sodeloval s takratnim urednikom duhovnikom Jožkom Krageljem in je naš koledar podpisoval kot njegov odgovorni urednik. Bil je zraven tudi ko je začel ponovno izhajati in je bil odgovorni urednik (prvega) Trinkovega koledarja 1992.

Rodil se je 17. novembra leta 1940 v Topolovem, kjer je leta 1965 daroval prvo mašo. Bil je kaplan v krajih Pavia di Udine in Mužac, leta 1974 se je preselil v Kanalsko dolino, kjer je bil župnik v Ukvah in Ovčji vasi, od leta 1999 tudi v Naborjetu in Lužnicah. Pred štirimi leti (2015) je skupaj z drugimi tremi beneškimi duhovniki (Nisio Mateucig, Marino Qualizza in Božo Zuanella) imel v špetrski farni cerkvi zlato mašo.

Don Mario Gariup je veliko dobrega naredil za svoje farane in svojo skupnost, bil je zelo aktiven na kulturnem področju in se je vedno zavzemal za uveljavitev slovenskega jezika tako v cerkvi kot v družbenem življenju. Zato je imel tudi številna ostra nasprotovanja. Vrsto let je izdajal dvojezično župnjsko glasilo Ukve, prirejal je tečaje slovenščine in je bil skupaj s pokojnim Salvatorejem Venosijem pobudnik prvih zasebnih tečajev slovenščine in pouka glasbene šole v Kanalski

dolini. Pred leti je dal pobudo tudi za ustanovitev pevskega zbora Lepi vrh.

Zelo ga je zanimala raziskovalna dejavnost in je veliko pisal. Med drugim je objavil študijo o optantih v Kanalski dolini v obdobju tretjega rajha, študije o Ovčji vasi, o ukovskih rudnikih, o Lambertu Erlichu in o alpinistu Alfonsu Della Mea. Zadnja njegova tisoč strani obsegajoča knjiga pa je "Narod, ki izumira: 1.000 strani za 1.400 let zgodovine Slovencev v Kanalski dolini med Nemci, Furlani in Italijani. Dokumenti, pričevanja, govorice in polemike".

Lorenzo – Lovro Petricig

27. decembra 2018 je v 92 letu starosti umrl beneškoslovenski duhovnik Lorenzo Petricig.

Rodil se je v zavedni družini 23. aprila 1927 v Podbarnasu. V Gorenjem Barnasu je bil takrat kaplan Angelo Cracina, ki je otroka napotil v vidensko semenišče. A študij teologije, zaradi takratnih težkih političnih razmer za Slovence na Videnskem tudi v videnskem semenišču, je končal na Koroškem v Avstriji. Mašniško posvečenje je prejel 13. julija 1952 v Krki. Zaradi protislovenskega duha v Benečiji je prvo sveto mašo pel na Sv. Višarjah.

Najprej je bil kaplan v Sagritzu in Železni kaplji, potem 53 let (1959-2012) famošter v dvojezični župniji v Št. Ilju ob Dravi. Kot dušni pastir je posebno skrb posvečal mladim, s katerimi je pogosto prihajal na letovanje v Benečijo, v Špeter, kjer je imel svojo hišo. Prejel je Slomškovo in druga priznanja.

Leta 2012, ko je pel svojo biserno mašo, se je vrnil v Benečijo, kjer je pomagal krajevnim duhovnikom, dokler so mu to moči dopuščale. Na pobudo takratnega špietarskega duhovnika msgr. Maria Qualizza je začel tedensko slovensko mašo v farni cirkvi v Špetru. Zadnje dni svojega življenja je preživel v Kanalski dolini, kjer so zanj skrbele slovenske šolske sestre. Pokopali so ga 30. decembra v Št. Ilju ob Dravi.

Tomaz Pavšič

V začetku februarja 2019 je v 88. letu starosti umrl naš prijatelj Tomaz Pavšič, profesor slovenščine, kulturni delavec, publicist, politik, velik domoljub.

Diplomiral je iz slavistike, bil je profesor na idrijski gimnaziji, v začetku sedemdesetih let je deloval v Goriškem muzeju, od leta 1980 pa kot kustos dokumentarist v Mestnem muzeju Idrija. Zelo hitro se je vključil v osamosvojitvene procese v Sloveniji in v okviru Demosa je bil izvoljen kot poslanec v Zboru občin, kjer se je zavzemal za interese njegove regije, v prvi vrsti za obnovo cestne povezave Logatec – Idrija, ki se po njegovi zaslugi imenuje Keltika. Cenjen in spoštovan je bil tudi v italijanskih krogih v naši deželi. Bil je med drugim tudi pobudnik postavitve spominske plošče Pier Paolu Pasoliniju v Idriji.

Leta 1993 je postal vicekonzul na Slovenskem generalnem konzulatu v Trstu in tudi v tistem svojstvu je bil zelo blizu beneškim Slovencem. Vedno je bil pripravljen sodelovati s KD Ivan Trinko in leta 2010 je bil tudi naš gost na poletnem srečanju Kapljice zgodovine in kulture, ko je imel zanimivo predavanje o odnosih med Idrijo in Čedadom, osvetlil pa je tudi lik čedajskega podjetnika Cesareje Costantinija, ki je za časa fašizma dal “politični azil” kipu matematika Jurija Vege na svojem vrtu v Čedadu. Nameščen leta 1903 na procelje idrijske realke, je namreč bil kip za časa fašizma odstranjen, Costantini ga je rešil, shranil doma in ga po vojni leta 1951 vrnil Idriji.

NAŠA BESEDA

An žakjac besied

ADA TOMASETIG

Je biu cajt od panogli. An jest an tata sma kitala. San jemala panogle uoz pletenice an san mu jih dajala tu roke. On je pledu panogle oku fileštrinu, ki dan za družin su ratuval duge an debele kite. Biele an armene.

Mies kit, če an san, je biu nimar kajšan žakjac, parpiknjen če h nemu cveku, ki duo vie duo je biu zabi tu tram. Žakjaci su bli skor vsi bieli, paršiti par stuo kraju al pa oblekani. An bleki su bli vsi drugač.

Tu njih niesu bli skranjeni samuo liešinki, oriehi an sienje od graha al od zej.

Kajšni, lepuo napihnjeni, su varval stare kodeže, cerkvene bukvacu, stare pisme an kartoline, druge karte. Nu malu zgodovine an spominu od družine.

Kar san začela v šuolo, san hodila vič krat miešat mies tistih kart an san gledala prebierat, takuo ki san mogla. Niesan vse zastopila, sa je bluo napisano v vič jiziku:

'taljansko, slovensko, latinsko, niemško, rusko ... Potle san vse nazaj zluožla notre.

»Škoda zgubit tele karte ... « je guoru tata.

Tist dan go na salarji sma dielala an guorila. Ku nimar. Tata mi je pravu od sliebarne lesice, od Tončiča al pa od njega tete Terezije, ki je skrivala

buču vina če pod pasteju, al od Auštrijaku, ki su bli ubil njih pisiča za skuhat župu ...

Vietar je močnuo pihu skuoze mrieže od okni an fileštrini su se tresli mies trami.

Anta, tu an žlag, ajer je zaviu an žakjac oku cveka tuk, je biu parbiešen.

»Tata – san jala – tist žakjac je prazan. Ka j' bluo tu njen?«

»Tist žakjac ... Pogled, kuo je star, ponucan ... Tist je žakjac od besied ...«
je jou tata.

» Kuo?! – san jala – na zastopin.«

»Tu tistin žakjace su ble vse besiede od pravc, od zgodb, ki van pravimu.

Duo vie kada naši te stari su jih skranil an mi smu jih zluožli nazaj kupe za zbrat vse tiste pravce, ki sada an vi sta se navadli« – je odguoru tata.

»Sada je prazan – san jala – bomu mogli diet notre kajšnu sienje«.

»Pusti ga atu – je jou tata – lohni do na dne je ostala še kajšna besieda ...«

Go na salarji je še kajšan fileštrin, ki počasu se penga an sanja tiste panogle biele an armene, ki vsako zimo, ankrat, su ga obliekle.

Od žakjaca nie ostalu nič. Cajt, prah an vietar su ga arztargal an uničal.

Pa če se lepuo pogleda je še nu malu besied, ki plešeju mies trami an okuole cveku. Ne tarkaj za zbrat nu pravcu, pa zadost za zahvalit tiste, ki pravce su jih skranil, tiste, ki su nan jih poviedli, an tiste, ki su jih poslušal an jih boju pravli našin otrokan. An jutre.

Magla je nevarna

CLAUDIA SALAMANT

Je jesenska hladna večer, glih kajšan dan od tega so menjal uro (ora solare); je peta an je že tama. Sedim v muojm avtu an se vračan damu od diela, gledam v luft an mislim, de lietos je pru gorka jesen pa ... kar na enkrat se ušafan v magli.

Ni gosta magla na srečo, pa ne vidim pru lepuo. Zauoj prehitre tamè an ne čakovane maglè, donas ne morem videt tistega ardečega sonca, ki barva bregi, kjer muoj pogled ponavadi se zgubi.

Eh, ja je pru takuo: ni rečeno, de kar imaš, videš, cuješ donas, vaja an za jutre.

Usak trenutk življenja je poseben, je bogatija.

Magla je nimar buj gosta, vidim nimar manj. Je pru težkuo se gibat v magli, se ti zdi de si sam. V magli usak človek vide samuo samega sebe, usak je sam ...

Magla skriva use, kar je deleč an nas **presile**, naj se notar pogledamo. Usak muora ušafat svojo pravo pot za se ne zgubit.

Magla je navarna. Misliš, de si na sred poti an malo manjka, de se zapeješ uoz pot.

Kajšan krat rata, de an naši spomini so okajeni, ku deb' bli v magli. An vič, ki misliš an želiš, de bi bli jasni, buj padejo v maglo.

Bi bluo lepua, de bi slike našega življenja ostale čiste, pa ni takuo; cajt ozdrave rane an okadi spomine.

Kajšan krat mislim, de sam pru buna! Moja boliezan je čudna: me na pusti se odtargat od preteklosti, ki bi želiela imiet nimar jasno ta pred očmi. Na drugi strani, pa lepua viem, de bi muorla počaso pokušat an požgerjat usak trenutk sedajnosti.

Če vietar zapiha, magla se uzdigne an v pamet an v ušesa se parkaže kajšna slika an besieda, ki je bla že v pozabi.

“Nie ki, moja čeča, priet al potle usaka rieč ima svoj konc!” Tele besiede mi je jala nona Salamantova zadnji krat, ki je z mano preguorila, takuo me je za nimar pozdravila, z nasmehom na ustah. Ona je lepua viedla, de ji ostane še kajšna ura za živiet.

Ki krat tele nje besiede se odmevajo v moji glavi.

Je ries, use pride do konca.

Samuo na rieč niema konca ... Ujska.

Od nimar v kajšnem kotu sveta ljudje se ubivajo med sabo, na drugem kotu pa je kajšan, ki se pita an bogati. Od mojih parvih liet življenja čujem guorit o Parvi an Drugi Svetovni Ujski .

“Ist sam bil v Rusiji, ist pa v Grečiji , ... A se zmišliš, kar je bil raštrellament... an so use može proč pejal ... Vsi so jokal an uekal ...”

Tekrat sam bla otrok an se mi je parjelo normalno, de kar so se zbral v našo hišo par Salamantih, Mario Čuožarju, Čelso, Rebenjak ... so se go mez ujsko menal.

Je bluo takuo normalno, de jih nisam lepua pošlušala, sam igrala an le grede kajšna besieda se je v me utaknila. Če bi jih sada tle pred sabo imiela, bi jih natančno pošlušala. Sada bi jih mogla posnet s telefonam, z Ipad, z fotoaparatom ...

Na žalost (al na srečo) tekrat nie bluo telih tehnoloških “strelj” (takuo jih kličejo te star). Kiek mi je ostalo v pamet, pa usi lepua vemo, de cajt spomine okadi, ku magla.

Glih no lieto od tega sam šla gledat strica Vigiuta an sam ga poprašala še ankrat, kuo'j tiste, de so ga pejal v koncentracijsko taborišče v Špittal, kar je imel 17 liet. Mi je vič krat poviedu telo zgodbo njega življenja, pa se nimar pozabim kajšan koščič, zatuo tist krat sam nesla za sabo Ipad za ga posnet. An hvala bogu, de sam ga posnela, zak tist je bil zadnji krat, ki sam mogla pošlušat njega besiede. Kajšan tiedan potle je oboleu an 26. decemberja 2018 je zapustu tel sviet.

Stric Vigiut za resnico reč nie bil muoj stric, je bil stric muojga tat an je imel 96 liet kar je umaru. Se je rodil 9 marča 1923, v zelo revni družini par Bordonih: je bil iz Karnjelove hiše. Niega tata je umaru zelo mlad, kar on je imel samuo 8 liet, njega mama je bla buoga an tudi lakot je muoru tarpiet. Kar je imel 16 liet je šu dielat v Forni di Sopra, kjer so gradili bunkerje. Potle je paršla ujska. Med drugo svetovno vojno so ga pa Niemci peljal v koncentracijsko taborišče v Špittal v Austrijo, kjer se je navadu guorit no malo po niemško. Kar je finila ujska je zapoznu njega ljubo Vero iz Morskja – (Kanal ob Šoči), se je z njo poročil an kajšno lieto potle je šu dielat v Kanada, kjer se je navadu guorit po angleško. Kar se je varnu damu se je preselil v Gorico z njega družino. Se je nimar vraču gor h Bardonom, kjer je bil njega duom. Je bil targovec, je kupavu an predaju darva, gnuoj, tropine, ... so ga poznal po cieli Benečiji an tudi v Sloveniji. Je zazidal tudi veliko štal, je provu krave redit; je tudi imel velik vignal, vino je dielu an predaju, an fiaschetterio je odparu. Vsega se je navadu dielat, an nikoli ni genju se učit.

Zadnje lieta je tudi Ipad nucu. Je dielu kipe (sculture) uoz lesa, je imel tudi kajšno razstavo. Je bil nimar nasmejan an vesel, tudi če je muoru zapriet oči puno ljudi an kajšnemu otroku. Je ljubo otroke, ki kar so ga vidli nič ku gu anj so silili, saj je bil vesok an močan an je dielu pingulavko z rokam.

Je bluo lepuo ga pošlušat, kar je guoril an pravu njega "štorie", ki so ble resnice. Kar je guoril se je parielo, de bere kajšne bukva. Je use lepuo opisu an se je zmisnu na use podrobnosti. Kjer je bil on, je bluo veselje.

Je bil mlad v cajtu ujske, ni mogu zastopit, ka se dogaja oku njega, je ču puno guorjenja an je videl veliko tarpljenja. Je bluo ku hodit v magli; narbuj velik parjatelj je mogu ratat narhujš sovražnik za preživiet.

Tele so njega besiede ...

“Je bluo strijanje pousierode ukuole nas, smo živiel ta par konfine an če tist konfin, ki je bla Idarija, smo usak dan prehodil za iti dielat, za se srečat s parjateljem, za sorodnike obiskat ...

Jaz sam bil nih 8 dni ta par Garibaldine ta v Podutani.

So nas potiskal, naj gremo na “assalt” dol Par Muoste (Ponte San Quirino).

Dol so bli Niemci, ki so imiel žbaro (posto di blocco). Dna skupina nas je bla v kamnolomu, jaz sam bil pa pod gradam; nas je bluo nih petnajst. At sam jal: »Puobje ne strijat!« Pa so usi strijal. Niemci so imiel mocne luči; so posvetil ciel brieg. Smo muorli uteč. Jaz sam uteku na Staro Goro an sam paršu damu v Bordone. Niemci so šli guon davje v Podsriednje an so bombardal an potok pod Dolenjim Tarbijam.

Jaz, Bepo Koštanu an Celso Čedonu smo se šli skrivat gor v Krašco, pod Ožjan, ta za Bordonih. Gor je bluo kuotišče. Atu smo nardil dno kapano an smo živiel v host an miesac. Smo bli skriti an Pia Koštanova nam je nosila za jest. Niemci so nardil “rastrellament” po vaseh.

An dan Pia nam je jala, de so šli proč. Takuo midruz smo se varnil v vas. Kar Niemci so paršli dol na Kidunke, skor dol Pod Robam (Molinovecchio), partizani so vargli dol muost. Niemci so se varnil nazaj an so nas ušafal an pobral. So nas peljal v Gorico an potle so nas nabasal na vlak an na koncentracijsko taborišče.

Sam biu no lieto gore. Kar sam se uarnu nazaj, sam bil madu ku smart: sam pezu 46 kilu. Me ni poznala še moja mama.

Kar sam bil doma so paršli pa Kozaki dol par Salamantih; so tiel uolè, de pejejo voze gor v Varh. Sreča, de sam guoril nomalo po niemško an sam jim dal zastopit, de ni poti, de je samuo uoznica ... takuo so pustil uolè par mieru an so šli po drugi pot v Varh an Srednje.

An tel Kozaki se niso viedli, kam diet ...”

Se lepuo zmislím tisto jutro tist zadnji obisk. Sam pošlušala “barba Vi-giuta” an gledala globoko v niega plave oči. Duo vie, ka so vidle tiste oči, ki pruot zadnjemu so se čule takuo same an zapuščene.

Duo vie, kikat niso mogle viervat na kar so vidle.

Duo vie, kikat so gledale pravo pot v magli.

An donašnji dan je taka magla okuole nas, nas zmote an predusem zmote te mlade, ki na vedo, kam se luošt, keremu viervat ...

Magla je navarna. Magla ostane an use se razčiste an pojasni samuo z znanjem an s kulturo, ki morejo zgraditi mosti an združiti ljudi.

Šuola za zidarje an maringone v Špietre ... an življenje od ankrat

GIOVANNI COREN

30.6.1960. Smu bli finil šuole profesional du Špietre za zidarje, maringone, karpentierje od nediške an rečanske doline. Tle z vasi smu hodil na pet, z bičikleto. Du šuol smu ušafal an druge, su bli že napri, buj velik an su nam an pomal, kar je korlu. Jest se zmisljen, de za zidarja nie-sam biu dost pratik an tu rikreacjone Dino tle z moje vasi me je luožu “a plomb” madone. Takuo, kar je “maestro d’arte” paršu kontrolavat, se je čudu, de je bluo vse lepue nareto. Smo imiel Raccarja za maringona, je biu takuo prečis an nas je lepue poznu. Se zmislem, de kar me je stuoru pravat makinu za pouoblat, san biu vas emocijonan.

Muoram rec, de kar smu bli tu rikreacjone, smu guoril po slovensku. An su reklamal: smu muorli prepisuvat pagine an pagine po taljansko, de se navademo lepue guorit. Ma je bla tud punicjon: smo muorli prekopjat od pagine ... do pagine ... an tuole tu saboto an tu nediejo. Kajsni smo jemal uoz družega kuaderna, lepue verjezal z lametu an ložli not, de se na bo poznalu. Kar smo parnesli tuole, profesor je zezu tu pest an je potresu za viedet, če kiek veleti uon. An je zastopu, ka je bluo.

Jest san viedu, de na funcjona an san začeu pisat brez prebierat. San ustuzgoda, san šu hodit, san vidu vieverco an san napisu po taljansko: je bluo skorevol an je paršlo še vic pagin. Paršu je uon an “romanzo!” ... Tekrat san začeu pisat an san se venesu. Je biu dan, ki nie rivu tkaj pisat

an je pustiu šuolo zauoj telih punicjonu! Kajšan drug je pa pustu zadnje miesce, kar je malo manjkalo ...

Šuolo so jo runal zidarji an mi smo naredli tiste velike okna, smo jih naredli za "esame". Tist dan je biu an profesor, Martina goz Artegne, bardak. Nam je jau: »Biežta naprej s šuolo ...«, ma nam se je mudilo iti dielat! Gor doma je korlo, de si šu dielat. Mene an Domenisu gor z Ruonca so nama dal borso di študijo. Kar san paršu damu mama je bila vesela, je jala: »Te pejen doh Nilunu, ponese mo trobu, te vzame miero an ti nardi jopo.« Imiel smo nimar vse obarnjene oblieke! Kar san šu v Zvicero, san imeu 18 liet. An kar san se varnu, ki je bla nareta stagion, šele tekrat san kupu bargeške an jopo kompanjano: gvant.

Vsi tisti, ki so finil telo šuolo, so ratal artigiani al so šli po sviete. So se vsi realizal ... an tek je ostu je imeu meštier. Tle v Petjaze nas je bluo nih deset, osam smo šli po sviete: 80%. Adnega ga nie pustila družina an te drug je biu an bop nasrečan! Te druž smo vsi šli.

Ja ben, tist dan 30.6.1960, profesorji so nas pohvalil. Priet ku pudan je biu an moviment na drugi strani. Atu je bila kažerma an smo zagledal, de so nosil na duor pokrove, kotle, serpentine, ki so jih bli rekuizil. Potle san zastopu, de po antkaj liet, kar se je nabasalo antarkaj blaga, so muorli tuole predat. Atu oku je bluo puno ljudi: je bluo njih blaguo tiste! Se je zastopilo, de so paršli gledat ... Kar so vse venesli uon, je bluo an duor blaga: kotle so ložli čah kraju; pokrove, serpentine an vse so arstukli. So se smejal, so persin skakal gor na varh. Pred ljudmi. So nardil kupac od ramna anta je paršu tist, s katerim so bli dakordo, je spezu an vzeu tel ram an placju. San zastopu puno liet potle, de kotle jih na morjo predriet an jih arstuc, so "l'unica" rieč, ki muora ostat taka, ki je. Tisti kotli so bli za kuhat, za runat beveron ... ja so jih nuczal potle an za kuhat žganje. Tek je biu inkarikan je paršu an placju. Na vien, kan so finil vsi tisti sud. Je bolielo sarce tuole videt ... So ble tu mizerji narete tiste reči, za narest so muorli parluožit puno reči ... Paš, kuo je gledu (tist, ki jih je runu), de bo vse funkcionalo! So pobral vse kotle dan tu te drug an pejal proč ... Je

ries, de je bluo an prepovedano kuhat ... muoraš vse tuole zastopit ... Potle se vie, de so hodil nazaj kupavat. An magar si parnesu nazaj damu kotu, ki toja družina ga je imiela že 50 liet ... Kuhal so go po patoce, so se bal ...

Mi smo nosil go na Mečano kuhat ... Gorìa je biu tel clovek pametan, ki je znu runat tele diela. Se je nesluo po skriuš gor tropine al pa slive, čie-spe ... vsak njega blugu. Kar se je paršluo gor, se mu je blugu pokazalo an on parvo rieč je odtaknu "damigiano" an je uliu tu pest, kar je bluo notar, deu gu usta, pokušu an je jau: »Tuole je dobro!« Je uzeu tropine, jih je pogledu lepuo, jih podihnu an jou: »Tuole je dobro!« Če je bluo kiselu, al pa kaka mufa je pokušu an je jau: »Tuole deni tu gnojak!«. Vsak je kuhu sam. On je samuo poviedu, če je dobro. Kotu je biu od vsieh!

Kar si kuhu, on je znu potikat. Darva so ble lieške, suhe, al pa varhi od kostanja. Tuk so rival, so očedli kostanj an so nosil damu palce, ki so ble ku ruog. Se jih je nucalo an za pec kruh. On je imeu kalince an vse darva parpravljene. Ja nie bluo ku sadale, de zmieriš grade. On je uzeu taco, ki je daržu tu gajuf, uzeu no mikeno palco uoz lieske, bila je biela, suha, an s tole palco je naredu plieno. Anta je gledu, kuo se poderja pliena. An atu je zastopu, dost je bluo močnuo žganje. Atu san se navadu: je biu čedan an mojster. Kotu smo ga muorli ofrigat, če ne se zapeče blugu. Ku si finiu, hitro s paljeto ... Sada imajo take kotle, de se na maj zapeče, gre para guon ...

An kar si parnesu damu je bila an medežina za potriebo. Se je skranilo an kar kajšan ti je nardiu no dobruoto, si mu dala no staklenco žganja. Če si miela tresiko, so te pomazal. Tan doma, če je paršu kajšan parjatelj par nogah an od deleča, su mu dal žganje tu stampelin, takuo so ga klical, an majhan bičerinac. Kan so šli po žganje? Nie migu bluo tu vetrin al ta pod vintulo! Je bluo gu kambri, tu armare skrit ... Ist niesam maj zastopu: tu armarone! se je bluo lahko ubilo an vse umazalo!

Kar priet ku je začeu snieg an je gulu vietar, ki smo ga klical Grivac, ki je nosu perja od doba an od bukve, ki jih nie tle za krajan, tekrat so pravli,

de vic na duzin gule, vic snega pride ... Tekrat se je vse paračalu an smo hodil po senuo gu kope gor po briegu. Tle smu imiel vse sanožeta, vse posiečenu. Zguoda smo se zbral za iti gor h Jelenče po kopo. Nas mulce so nas potisnili gor na kopo, smo uzel dol bandjero an klabuk an začel an bop poderjat. Su podarli kopo an nardil briemana. Briemana ne zategi! Kar so naredli briemana, ki so imiel an po kvintal, so naredli nu palco, so diel h krajan brieme, s tistin krajan ki gleda gor na varh an s tole palco si je šlo do mez tela sanožeta fin dol za krej. An potle su ti pomal nabasat. Je biu dan, ki je nesu an 1 kvintal an pu... potle su nam dal nu mentino tistih bielih. Dol so nesli cielo kopo tu an žlah, so paršli an štieri-pet za tuole dielo. Tistemu, ki je parnesu brieme su plačal. Na viem dost so placjal, ma subto su ti dal magar za kupit cigarete an kar si paršu dol je biu bičerin žganja.

Kuo je dišalo senuo, pograbjenu, čedno ... ta par kopi je ostalo samuo dnišče, obluoki an stožje. Po dnišče se je paršlo puonj, so šele ble perja, so parnesli damu za koze al pa za uce. Su daržal za zakurit. Rakle od graha, te stare, an varhe od kostanja smo nucal za pec kruh, golobico, gubanco ... Jest tuole daržin lepou na pamet, zak moja mat je bla barka za runat kroh. Poliete je runala kroh pu s sarkuovo an pu s psenično moko, tist je duru vic dni. Ga nieso runal migu vsak dan ...

Kroh, kar se ga je poliete runalo, ist san kuru. Tu forne muoraš zanetit oginj tu sredu, de lepou popade an gledaš, kuo grede, ki gori, foran rata vas čarin ku bota. Tiste če reč, de od sada če bit kurit, de rata bieu – bieu ku de bi ti ga oprala. Začne ratat bieu od varha an nimar buj dol ... Kar foran je biu pront se ga je s grabulo povlieklo uon pepeu an mejavo. Atu se je pogledalo, kuo je. Je bluod delikano nucat forne. Pravli so, de je trieba vrieč not no pest moke serkove, če poruseje je masa pekoču. Druz so jal, de žena je diela not roko an molila avemarijo an tiste je nucalo ... Jest se zmisen, de smo imiel an šeglot želiezan za diet not, kar je bluod notarka za nest hitro ča uon, an not je bla tud uabla, na lata an zavezana gor kaka stara jopa an tuole so močil za nucat, ma ta spriet so nimar

pustil no malo uoglja, če je še korlo. Moja mat je poznala tolo fačendo an kar je bluo use pront, je ta na vintul arzgarnila pulento, de se pohladi, je zmešala testuo, ki je ustajalo, tuole vse kupe zmešala an nazaj storla ustat. An je runala tele panjute vse kompanjane. Jest san daržu lopato, gor na varh no malo moke an ona je kladla tele panjute za jih potle luožt tu foran. Kar se je videlo, de ustajajo brez še imiet koluorja, no urco je bluo tuole trieba pec. Potle je bila cajna že paračana an not se je ložluo no staro tovaljo an tele panjute hitro pokrite. So pravli, de ga na smieš gorak jest zak na store dobro.

Kar se je sieklu se ga je nesluo gor. Je biu povierak an cajna. Tu cajne so bili kosilo an južna, se je načelu pancetu, kroh pečen, an tu povierke pa mineštron an not tajadele ta doma narete. Je bila na šiba denjena čerieš čez pokru, de se na odpre, tenčas so skakale kobilce, skuščeri, ki so hodil gor po drieved an smo jih lovil. Donas jih nie vic. Host je vse zadušila, cje bit suh prestor. So hodil, kjer je biu rob, smo jih gledal ujet, sa vieš, kuo je ... Ja ben, vse tuole se je neslo gor pod kostanj, gor je bila plengalca an nakuna. Se je paršlo atu u sienco klepat, an oku telega kostanja so bli an dva, tri kamani takuo, de so nam te malim pravli: »Ti boš gor na miz jedu«!

Runal so ti klabuke uoz perij, paršiti s travo, so ti diel gor tist klabuk, so ti runal piščielo an smo šli vebierat uon komarač an mah uoz trave. Če so ušafal mušance smo s slamo posmukal med, njih med nie gost ku tist od bušel, se ga more gor povliec ...

Na 29. junja za Svet Peter je biu senjam du Špietre an dol si kupila vse orodje. Kose, grabje, vse kar je korlo: grablje so nosil kupe zavezene, zdielo se je de so varhi od dne piante. Atu si lahko vebrala. Gor na Tarčmune so runal tri sort grabje: grabje naše, ki se je nucalo za grabst vse okuole, potle buj mikane – so pravli za žene – se jih je nucalo okuole hiše al pa za kopo narest, an tiste velike za du Laške. Za zobe od grabji so nuczal drien (al pa so bli uoz nagnoja za tiste grabje, ki so jih imiel tan uone, gu kozovnjake, so jih puščal atu, zak so hodil po senuo z zbrincjo

an so opulil senuo uoz kopi, tuole kar so kope ble blizu duoma), oreh je biu lies pa za tiste, ki je daržalo vse kupe.

Kar se je finilo te zadnje kope runat (smo skarbiel jih hitro narest, zak potle smo hodil du Nadižo se prat), tiste zadnje, ki so imiele senuo buj mikeno, se je priet posušilo an tist dan se nie šlo samuo du Nedižo ku ponavad ma smo ta par hiš runal zličnjake, su jih naredli z ican tist dan! An gor mast an cuker. Tist dan su bli an bop buj armeni.

Ki krat mene me pride tu glavo tuole an me prime an bop žalost ... Però, kar gremo okuole, naj so otroc te mali al pa tisti buj velic, mene me je useč poviedat use tuole tle ...

Jezikovne manjšine povezane v poeziji

Ob dvajsetletnici zakona 482/99

LUCIA TRUSGNCH – CEKOVA

Vsedržavni pesniški natečaj “Mendránze n Poejia” (Manjšine v poeziji) se je rodil leta 2005 na pobudo učiteljice Terese Pezzei – takratne odbornice Občine Livinallongo del Col di Lana – z namenom, da se jezikovne manjšine v Italiji, ki jih ščiti zakon 482/1999 (Zakonska določila v zvezi z zaščito zgodovinskih jezikovnih manjšin) preko pesniškega ustavarjanja bolje povezujejo ter vrednotijo in širijo poznavanje lastnega in drugih manjšinskih jezikov.

Organizira ga od leta 2006 ladinski Istitut Cultural Ladin Cesa de Jan iz Colle Santa Lucia (BL), ki so ga ustanovile ladinske občinske uprave in unije v deželi Veneto in je telo preko katerega izvajajo svoje projekte povezane z zaščito in vrednotenjem ladinskega jezika in kulture, od toponomastike do kulturnih dejavnosti.

Natečaj je namenjen posameznikom in šolam. Na njem sodelujejo zaščitene jezikovne manjšine v Italiji, zadnja leta sprejemajo tudi besedila v retoromanščini iz Kantona Grigioni v Švici. V 10. izvedbah natečaja so se Slovenci iz naše dežele, še zlasti iz Benečije, zelo dobro izkazali, prejeli so številne nagrade in priznanja. Letos je prvo nagrado v sekciji za šole prejel 4. razred Dvojezične osnovne šole Pavel Petričič iz Špetra, med odraslimi pa se je na tretje mesto uvrstila Marina Cernetig, ki je tretjo nagrado dobila tudi leta 2007. Prav tako so se uveljavili tudi

Claudia Salamant (2014), Andreina Trusgnach Cekova (2016) ter Ivo Petkovšek (2006) in Tatjana Križmančič (2011).

V sekciji poezija namenjeni šolam je, kot rečeno, letos dobil prvo nagrado 4. razred Dvojezične osnovne šole Pavel Petričič iz Špetra (2019), leta 2011 pa Osnovna šola Albert Sirk iz Križa.

V sekciji proza, ki so jo za šole predvidevali le od 2011 do 2016, so prvo nagrado dobili: 4. razred dvojezične osnovne šole iz Špetra (2014) in Osnovna šola Pinko Tomažič iz Trebč, Opčine (2016), tretjo nagrado pa Znanstveni licej France Prešeren iz Trsta (2011).

Nagrajeni so bili tudi furlanski pesniki Maurizio Mattiuzza, Viviana Mattiussi in Olga Cossaro ter tri šole iz Furlanije. Z besedami nagrajene pesmi Viviane Mattiussi se spominjamo na pomen zakona 482 tudi za furlansko skupnost.

Lenga de cjera

... A no è vecja la me lenga
a fevela, a vîf cun nô
sula bocja e insot tal cour.
E à una storia, un lunc passât
ma a l'èfresc il so sunôr.
Se i savin ce tant che a vâl
e à vigôr par il doman.

(**Jezik zemlje.** ... Ni zastarel moj jezik / govori, živi z nami / na ustih in spodaj v srcu. / Ima zgodovino, dolgo preteklost / a je svež njegov glas. / Če se zavemo, koliko velja / bo imel moč tudi za bodočnost).

Gojimo naš rodni jezik. Tako četudi: » ... pridejo s škarjan za nan odrie-
zat jizik, naše piesmi bojo že gu luhtu, vesoke vesoke, zbudjo vse judi na
sviete, vsi jih bojo čul an za tiste na bojo mogle vič umriet«, kakor pravi
Andreina v pesmi “Pridejo ponoc”.

Za objavo v Trinkov koledar je KD Ivan Trinko izbralo pesem “Bene-
čija”, 4. razreda Dvojezične osnovne šole Pavel Petričič iz Špetra, ki je
zmagala na letošnjem natečaju ter pesem “Mamine marve” Andreine
Trugnach – Cekove, ki je letos dobila veliko nagrad in priznanj na pe-
sniških manjšinskih natečajih državnega in mednarodnega nivoja v raz-
ličnih italijanskih mestih.

Benečija

An biel list v luft se vrti
na toje koliena se ustave
an ti ga napuneš
s tojim obrazam.
Modre čiste oči pune suzi
na licah spustjo studence an rieke.
Na tojih ustah so bieli nasmehi
iz rož nareti.
Brušjan an garbido
za lase imaš,
v pamet piesmi,
v sarcu toje ljudi.
Toja zelena an lahna obljeka
uos trave spledena
mier an frajnost
usiem tistim, ki te spoznajo, šenka.

Mamine marve

Nimar,
kar se začne paket,
gledan kajšan zlomjen biškot.
An glih tist uzamen.

Nieki mocnega,
tu mene,
me na pusti drugač narest.

Nimar,
kar smo na koncu paketa,
vesujen use marve tu pest.
an jih ložen tu usta.

Je malomanj ku obhajilo, za me.
Obedne marve
na znan pustit,
na znan proč vrieč.

Previc žiu je spomin
od kar mama nama je kupovala
marve biškotu,
ki so predajal u Čedade,
an kartoč je čaku
na polici nad urat
naše nagudne spopade.

Po uijskā

BRUNA BALLOCH

Lieta redo naprej tej uoda paj mi se ne mormo otratē od te zanje uijskā, kē nam ščpi šnje. So šlā uon 75 liet od taa, kē nam se je odilo tu uijskā an enje tlata štorija nareta, usta do ust, je “štorija” ćelih je šnje žiu kak teh, kē jo je žəvu. Kēr se srenćemo kup, tlate dni od komemoracionah, še ubi nas boli katastrofa, kē nas je potoukla an rəzbila. Smo bli otroć an por mislā so šnje žiue tej će se je blo učera odilo tuo, kē smo ćul an vidal prej, tu sred, an poten ko uijška. Viemo, kē uijška je tərpljenje, kri, so souze, je bla smrt za te, kē so ubil dou Ćərneje an za te, kē so potisnelā tu onj ou Səbide. Nas boli za našo cierku, kē je bla noua: je miela nəme 52 liet žəvlenja taa, kē todeskā so z dinamitan podsul! Smo miel məžerjo, mrež, lakot, bolj, an usaa družaa slaba uoku nas, paj smo miel še dno veliko Muojć za prit uon s tən ċrnen zraku.

* * *

Će pensan za uijsko ne moren se zabit za use tuo, kē nam je nesla uijška, kē nam je storla zrast dā kolp. Ja za miet dno kotleco no mor dā šest, za mo ċiċico, son baratala muoj mantil tē biel z dnin, kē je mu dne quadrele biele an blu, kē je miela perpetua ospuodaua, Vigja.

Se vie, dna touaja kuadrelasta ni bla riesna za ospuode, kēr je bjeu senjan. Ja paj nison molā zašit dne kotle za mo hći, kē je rastla, uon z dnaa

mantila biela. Smo škambiale mantilne an se smo liepo komodale dna an ta drua.

* * *

Ben, an mene mē niso zašil dno kotlo uon z dne kucenā teh sudajškeh, te zelene, kē so miel oni! Je bla rušpiaua an težka, kē nison molā samā, né se slejć, né se oblejć!

* * *

Mē škarpetićē so blē liepē, culnē, črnielastē an jih son nosila douo časa nāme tu nedejo. Muoj oca dan dan, me je peju, šnje douo potēn po uij-skē, po dne vere škarpine. Remo “ai Reduci” an mē je stuoru obut dan par rijavēh: so blē liepē paj ne kompanjē!

Mož, kē je stau za nam, je jau, kē tē škarpinē vejajo pou zatuo, kē dan je biu dan numer ubi velāk, ko te druu!

Muoj oca, kē je mu malo soude tu saketē, jeh je kupu uselih. Mē je za-mažu z dnin okan an mē je jau:

“Boš vidala, mama tē će ložtē nuotēr dno mor ounē na uorh temu ubi velicemu, an će biet ... Skarpin, tē ne bo hlautu vić an maj dan ne bo viedu za nēč”.

* * *

Za se oblejć an obut naše mame so dielale mēarakule! So skratile, zdou-ile, obrnile dno kotlo, za ni re pru!

Se naordata za Felićito, kē ni tiela vić se slejć, kēr nje mat ji je provala dno kotleco, ne prenareto, ma kupieno tu butijē: an je šla spat oblječēna s to!

* * *

Judje se so pomal, po uijškə, kar so moli za se spe nastavət, za miet dno žəvlenje normalno: je ries?

Se naordata, kər smo hodil tje po senožetah u rože? Jeh je kupau ranek Uigjac Baloku za naca miedəha ol farmačista, ne vien ... Uon z njuh (je bla arnika) so dielal tinturu. So miel dan duh zlo močan ... Vlažja jeh so usi judje bral zatuo kə sut, je bieu točan an će so miel kako silo, sə so tako pomal, s tem rožam ... Počaki, te rože so blə rusə tej sonce, paj kej teh senožetah, kə smo prepeštal za napounətə dan pinəl ol dan žaki! Tako judje se so prevedual. So blə trudnə, paj veselə za te franke, kə so ložlə ta. Će se naordata, smo hodilə še u čemeriko tje u jesen za miet dan frank! Ja, ma tej je blo malo ... jesenske kolkike, jeh je blo malo! Ta rastlina je miela tu sred peri dno mikano srce an nuotər mikana siemanca, kə za jeh pobrat dan kilo ... Čemeriko, je paj kupau ranək Gober, dan Malinac, an jo je zlo liepo plaćau. Jo je kupau za drue judə še on: mə se zdi ... za dnaa farmačista.

* * *

Ja se naordan, kə po vəčerje smo stal or še mi, kə smo blə otroči, zatuo kə smo tiel vidat, kako se diela sauon uon s kosti dne kraue. Kar je počeu uriet te velik kotu, je blo za utejći, kə je smərdu te krop, kə se je taju z onjan an sodo kaustiko! Te sauon, liepo kuhan an stačan, smo nual za se umiuat an za oprat.

* * *

Tienəkada Merkani nan so vesul dno oro dneh oblek douzeh an šorokeh, kə se je parielo, də so naret za velikane. Zuor so blə gomni, znuotər

so mielə dno flodro bombažauo: mi smo ledal to! Z nohtam smo olupil dan centimetro po bot te gome an sə smo pofrojal use nohte. Uon s taa platna nam so šualə matera, usieh reći za zdol an za zuor. Usako nuojč smo dielal to “vito”! Ta goma je smərdiela ne malo, paj nam je liepo stala, kər nismo mielə nəč vić, za platno, kə nam je dala. Platno od “parakaduti” je blo buojšo: lahno an moćno, to je blo za te mlade, kə so dielalə koredol: paj a je blo malo! Partigiani a so dal, po škriuši, nəme kacemu.

* * *

Viesta, tu našə hišə, tu uijskə, je ostala dna sama ćendreja!
Mizo smo prenardil uoku onja, paj to ćendrejo jo smo tiel usi rado za se etu usednet. Ja, kə son bieu te ubi mal, jo son nimər zarabu prej, ko družje tako se son stuoru še posmejat no mor, kə smo mielə potriebo se posmejat.

* * *

Tu dnə famejə, rauno ubi zdol od nami, paj je bla dna sama jopa an te, kə tu nedejo je ustano ubi zuoda, je šu k Mašə z njo, tə družjə ... Amen!
Jopa je bla nimər maa. Popoudan paj son muoru slejć jopo an jo dat muojemu bratru, temu prvemu za nəj re tje u oštarijo z njo. Etu je pošlušu po dost re sen, druà, ouje ... tako se je uču on: kupauat an prodajat. Njaa nono mu je utisnu frank za taj popit!

* * *

Dna hći, kə maj dan ni merku je zavihnila nuos paj je rauno napravla dan trok. Za jo ni pomekajo almankor sin, se je oblačila tu usak dan z nje oblačilan nedejskəh, paj tu nedejo se je oblačila s tem, kə je miela za usak dan.

“Je poknjena”! so uoril.

Tako usi jo so merkal an se so smejal, ma ona je miela tuo kə je tiela: tə mladə, kə jo so merkal tej, kə je bla napraujena!

* * *

Jeh je za pravətə pouno an še ... Smo dielal mərakule za se očistet od usieh stuari, kə nas so pikale ... Se naordan, kə smo hodil k lontrinə an škuoli z dno karonu luka pod šijo za nas ne zadušejo liste!!! Kar smo čul, kə nan re or ... smo hitiel ložt pod nuos dan koščic luka, an za dan moment je ġovala naša medežina!

Tu sred usieh teh nadluoh, pər te sreĵće, smo miel dua Anjuca uareha, kə nas so pejal dou morje, so ġijal z nam, nas so učil ćentat piesme, kə znamo šnje nas. Tə duazjə zo blə Ospuod Pre Giovanin an maeštra Ema. Od dne same štorije, ni pəršla šnje na dan resnica: paj to ćəmo pustit za druu bot jo poviedat.

* * *

Dan dan, dna žena, kə je bla hualežna pre Giovaninu mu je šenkala dnaa petelinca an mu je jala:

“Nate nunac ospuod, je mikan an suh, paj za dan bot ćəte miet dan kropac an no mor mesa”.

On se je branu zatuo, kə je viedu, kə še tu tə hišə ni blo bondancije. Viġja, njaa perpetua, mu a je skuhala, kə je dišalo fin toune. Viġje ni blo etu, kər ospuod je pəršu tas cierkue: on je uzeu te lonac an je šu, kə je žgau dou po plačə rauno tu dno hišo etu, kə dna žena te dan je porodila na druzaa soromaka. Buoh vie, kej krat je nesu pod mantelino tuo, kə je mu on za sniest al za obut ...

Viġja, kər je vidala tuo paj je jokala, zatuo kə ni viedala, kuo napravətə za vəċerjo: ni miela druzaa za ložtə tu lonac, će ne kako biško teh lamieh!

* * *

Tebot, hiše, škuola an cierku so ble barake an naša Uas je bla dna velika
“baraka”!

Speka nazat pouno liet

LUISA CHER

Usako lieto na dan Sv. Trojice, popudne, tou Viškuorši se srenčujajo križi usieh krajev Terske anu Karnajske doline. Malo liet nazat so hodili še križi od Posočja. Ta tradicion je pouno stara. Poten, za usako segro tou naših krajev, se srenčujajo speka križi. Učenja se za Sv. Trojico tou Viškuorši, do 8. dečemberja tou Tipani, ki je zadnjo srečanje. Žej kako lieto, par cierkue Sv. Trojice, tou Viškuorši, križi se ne srenčujajo popudne. Majša je zutra. Po majši je procesion oku cierkue. Judi po naših dolinah je usako lieto manjko. Lietos so umarli še dvazji družji križarji, Luigi Noacco od Tipane anu Jožef Filippig od Prosnida, ki do kar so morali, so pouno pomali tou cierkui anu za vas. Mladih je malo. Manjkajo tiezje, ki majo vojo nositi križ anu se sriesti z družimi cierkami naših krajev. Manjkajo tiezje, ki majo par sarcu vas. Zatuo, še par Sv. Trojici tou Viškuorši majša je kuj zutra. Itako je še za drue segre. Tou Prosnidu, tou Plestiščah, tou Briezjah je žej pouno liet, ki procesion na je po majši. Lietos, parvo nedijo avošta za segro tou Vizontu, mons. De Tina Rizzieri je stuurou procesion po majši. Kar na finisala, križi so se ubisnili za se obristi za Sv. Marijo Avošnico tou Zavarhu. Še far od Zavarha je želieu storti za Sv. Marijo Avošneco, procesion po majši. To je znano, ki far od Zavarha, don Renzo Calligaro, darži živo našo sloviensko besiedo. Tou cierkui usako nedijo, parvo branje je tou terskem dialektu. Še piesme so po sloviensko. Na dan lifavice, branje Jezusa tar-

pijenja je v terskem slovienskem dialektu. Ne sousje no majo tuoli radi. Nekateri je pouno liet, ki dielajo pruoti. Po majši zavarški far je djau za storti procesion. Tebot so ardo zasederli nanj. So mu djali, ki procesion na će se storti popudne. Judje prestrašeni so veliezli od cierkue. Popudne, so se zbrali tou cierkui, tiezje pruoti zavarškemu farju. Klicali so na vihariha od Uidna. Ledali so palice za storti procesion, a nieso jih obrietle. Zuj ta so šli to dno kišo blizu cierkue. Močno so toukli na urata, zake jim operita. Hospodar kiše je odper anu je poviedou, ki on ne vie, kje so palice. Tebot so učneli sedriet nanj anu so mu vorili:

»Inje čes vidati, kuo to će se zgoditi tebe anu tvoji družini«. Anu so šli. Procesione lietos za Sv. Marijo Avošneco tou Zavarhu je nie bo. Poten tou Zavarhu so zdoviedeli, ki tiezje proti farju so bi šli od kiše do kiše voret, ki jedan niema storti tuo, ki pravi far, a to ma storti tuo, ki oni ukuazeo.

Lietos tou Terski dolini so be volitve za zbrati novo aministracion. Judje so zbrali Luca Paoloni za šindika. On je od Čente anu malo pozna od nas. Podšindek je Mauro Pinosa, ki žej na parvi seji aministracioni je poviedou, ki bo dielou, zake souse tuo, ki se je storlo za daržati živo našo sloviensko besiedo, bodi zbrisano. Na svoj facebook je šinje napisol, »da je Slovenija “evropska sramota”, Bovec in Kobarid pa bi si želel vrniti Italiji«. Kar je napisou, je podšindik uret poten zbrisou, prej je tuoli ujeu Novi Matajur.

Še Mauro Pinosa živi anu diela u Čenti.

Aministratorji, ki lietos niso uerbali, so prosili dimisijoni podšindika za slabe besiede pruoti zavarškemu farju anu zavarških judi. Šinje so poviedali, da kar je bilo piasano na facebooku anu na drue časopise, nie liepo za dna človeika, ki predstavlja dno skupnost.

Podšindek je odvarnou, ki on diela samo liepo, ardo no dielajo kuj ti družje. Poviedou je, ki naša besieda nie slovenska, a ne uzubja tou noči neznanosti. Poviedou je, ki zavarški far diela slabo anu, da kar bo odšou od Terske doline bo šinje preveć pozno.

Za pouno liet so dielali proti naši materni besiedi. Lietos souse tuo, ki s kuturo, z dielan semo viravali, da je prešlo se je speka parkazalo.

Nas čaka veliko diela anu truda. Pouno čas se zdi, da nova luč je deleč, se vidi kuj toma anu slabost.

Nas čakajo težka lieta, a se ne bomo poklikneli! S tiemi, ki majo doro vojo, ćemo pokazati, ki momo' dićar našo besiedo, našo zemijo anu se ne bojimo jednaa. Predusem tieh, ki živo dole u Čenti anu ne poznajo nič naših krajev!

Lisičije uža

CATIA QUAGLIA

To jě bilo ta-lětě ano lisica, ki na jě bila šla po vasy, na jě bila čüla pět ta-par Plocavin, ta-na Lazo, ta-za carkwo. Jě bilo se spavilo karjě žani, ki po vačernici jě bilo wlězlo nu w Plocow dwör, ito ki ta nüna Luuğa bila zawrëla kafe, ano jě bilo se galo počyt. Ano dvi basidi na ta, dvi basidi na së, žanice so bile počale pa pět – ni bojo bile gale pa žjonjě nu w kafe! Prid, da köj dno wužo ano döpö da šcě dno, nejzad so pële pali or. Gálë, ise žanice ni so se sprawjale po ostin, ano već ki kada so bile šle pět pa za te valike fjěšte. Lisica, ki na bila je čüla pět već ki kada, na tëla pa ona pět z njimi, mo ni niso jo tële ki na nï wmëla rawno pět. Mo bojě ni so jo praonjali, bojě lisica ledala kako owdëlet za tyt pět pa ona.

Na nï tëla čot da na na mörë pět, ki na jě bila sjür da na ma den lipi las. Ano iti din, ki na stala blizo pirtuna pošlišet, na jě čüla da orë na kaki din ni tējajo tyt pět dö na Ravanco, iti din, ito oro ano, mörëš köj vëdët! Na jě spotjo si rakla: “Ah, itako – na di – iti din cón byt pa ja ito”. Ano na jě šla ta iši, vësala ano itako wöjna ki na jě kumoj wsanila.

Ko to jě bilo iti din ki to bilo za tyt pět, lisica wstala noprëd ano pëla ves din. Nu koj jě bila ora za se špirtyt na jě se paračala ano iti šla nu pukurjala, ki na nï tëla dojtyt pözdë.

Ko na jě došla dö na Ravanco, na počala, köj itadej, si popomislët da kako na ma dëlet za wlëst pa ona ta-mi te tröp žani, ki da cí ni bojo jo vïdli ni čëjo pa jo spodit.

Si mšlila ano si mšlila da kako na ma dšlet, ko na jš je vidla žanice tyt nu-w te dwšr, za pravet wuže. Nš bilo već časa. Na mšla pukurjet. Ano to stalo ki žanice so počale pšt. Lisica, počaso, počaso šla blizo ano, tu-w tyt ta, to jš ji wdarilo un lawo da ka na ma dšlet.

Na jš se ġala blizo, ta-za den mir, ano počala pšt pa ona mo, za dorivet tu ki na tšla, na mšla pšt slabo. Ano itako na owdšlala. Na pšla počaso, mo itako slabo ki žanice so se ledale, nu pravawale pšt, nu ni nšso bile kopac kapyt da zakoj to jin se na pujš rawno, ki da jš kej čšdnaa. Da jš kira ki cvšćš, ano se ledale da du to jš ita. Bš ni so pravawale, pjšjs ni so pšle. Ni so se ledale dna taa drša ano počale mšt moltro da kucš ni majo mšt kuraž tyt pšt ta-prad jšdi ko da to na ćš jin se pšt rawno. Fis ko ni nšso všdle već ka dšlet, lisica jš vilšzla na všdanjš ano jin se pokazala. Na di: “Žu Krišćš wsšn, štrice. Na stuta si zamšrit za itš ki min wen raćyt, mo – na di – ja moren wen raćyt da tu-w prajtyt si wes ćšla pšt ano moren wen raćyt – na di – da jš kira ta-mi womi ki na folawa pšt”.

“Ćš – na di ta starejša – pa mš somo ćšle da jš kej čšdnaa mo na dorivawamo kapyt da ka. Somo ršdi lšpo pšle. Fis na vimo da ka jš se wštrijalo nes”.

Na di lisica: “Ja be tšla všdšt kako dšlet – na di – mo. .... nš, nš – na rakla – na stusa se zamšrit, ki ja ršdi romonšn mosa muć. Ejta, neejta salt, ki to ljwćš da ja pody”.

“Benk – rakla na drša – ćš stš kapila da ka jš ki na re prow, ćš matš čes – na jš jo barala – vš be tšla se wstavit za nin pomoet?”

“Benk – na di lisica – ćon dšlet pšzdš, ki mšn karjš raći za owdšlet, mo – na di – benk, na mšršn wes naat tu-w drako. Nuta kožš, nuta injyn – na di – ćemo se ġat w dšlo”.

Ano itako na jš in se ġala ta-prid ano na jin rakla “Pšjta tej wmita ano ledejta me ki ćon wen raćyt ja ka mata dšlet”.

Ano žanice, bašta, boale. Ni so se ġale ta-prad lisico ano se ġale pšt ano ona, nšwala roke na ta nu na sš, dšlo nu won, ano kwažiwala da kako ni majo pšt ano, pšla pa ona, se vi! Ano ko so rivale wužo so bile všsale

ano zawaljwale lisico da na jē jin pomoala ano da cí na be tēla se wstavit za jē wodyt pa ko ni bojo mažle pēt pa ta-prad judmi.

“Benk – na di lisica – bon mažala, šinē četa njowket tej te tuce orē z te dule ko ni so jete”.

Ano itako lisica na bila löpo jē frajala. Ano löpo, nej zad, pa jin zapēla:

Lisica ta Ladinina
na tēla pēt pa ona
mo te žane, te lazave
ni so jo radē podile
ano pa ji se čūdile
nu koj na Ravanco šle pēt
lisica jē jin škōdwala
nu löpo jin se nurcala
ano nej zad na pēla ona
nu löpo pa jujūkala.

Ano vita koj? Wuža jē zaplažala ano, wsej ta-par Bidirlinavin, na pa radē se pēla.

Pravljico si je avtorica izmislila julija 2018 po povratku iz Topolovega, kjer je skupaj s pevkami Rezijanske folklorne skupine sodelovala na otvoritvi Postaje.

IZ NAŠEGA DELA

Iz našega dela

KULTURNO DRUŠTVO IVAN TRINKO

6.1.2019

Čedad, gledališče Ristori

56. Dan emigranta

25.1.2019

Špeter, Slovenski kulturni dom

predstavitve Trinkovega koledarja 2019

glasbeni program na klavirju:

Davide Tomasetig

26.01.2019

Ahten, Avditorij

Predstavitve knjige: Lučice na oknah

Naš svet pouan naposebnosti

avtorica: Bruna Balloch

predstavitve:

Iole Namor, predsednica KD Ivan Trinko

Roberto Dapit, profesor na Univerzi

v Vidnu

Sandro Rocco, župan Občine Ahten

glasbeni uvod: Otroški zbor dvojezične

šole v Špetru, Mali lujerji

21.2.2019 - 22.2.2019

Kobarid 2019: Benečija v skupnem

slovenskem kulturnem prostoru

organizacija: Občina Kobarid, Fundacija

Poti miru v Posočju, Društvo Stol, JSKD

OI Tolmin, Inštitut za slovensko kulturo,

KD Ivan Trinko, KD Stol Breginj

21.2.2019

Špeter, Slovenski kulturni dom

Literarno srečanje pesnikov iz

Posočja in Benečije

nastop: Vokalne skupine Flance

22.2.2019

Kobarid, Kulturni dom

Trinkov koledar 2019

predstavitve: Iole Namor

gledališka predstava "Glavna vaja"

v izvedbi Beneškega gledališča

4.3.2019 – 1.4.2019

Čedad, KD Ivan Trinko

Delavnica likovne umetnosti:

Spontana kretnja – Struktura – Ritem –

Kompozicija

mentorica: Luisa Tomasetig

5.3.2019 – 2.4.2019

Čedad, KD Ivan Trinko
Tečaj konverzacije v slovenščini
učiteljica: Suzi Pertot

15.5.2019

Čedad, KD Ivan Trinko
Predstavitev zbirke:
Na otoku – Ivan Cankar
sodelovali: urednica Marija Mitrović
in urednica ZTT Martina Kafol

8.6.2019

Videm: Lionellova loža
Noč bralcev
srečanje z Markom Kravosom
pogovor z avtorjem: Michele Obit,
Maurizio Mattiuzza
organizacija: Bottega Errante
sodelovanje: KD Ivan Trinko

9.6.2019

XXV. mednarodni pohod prijateljstva
Čeniebola-Robidišče-Podbela
XII. Memorial Ado Cont
organizacija: Camp Nadiža iz Podbele,
Fundacija Poti miru v Posočju,
Združenje Alpincev – Čeniebola,
Pro loco Lipa – Čeniebola
sodelovanje: KD Ivan Trinko,
SKGZ Čedad
pokroviteljstvo: Občina Fojda,
Občina Ahten, Občina Kobarid,
Upravna Enota Tolmin

29.6.2019

Čedad, Palača Costantini
Kapljice zgodovine in kulture
Vzponi in padci Čedajskega kapitlja
posegi: Elisa Morandini,
Silvester Gaberšček
glasbeni uvod: Trio Continuum
organizacija: KD Ivan Trinko
in družina Costantini
pokroviteljstvo: Občina Čedad

5.7.2019 – 7.7.2019

Literarno srečanje Mittelibro 2019
Predstavitev knjig, srečanja z avtorji
organizacija: La Libreria, KD Ivan Trinko
partner projekta: Mittelfest
sodelovanje: Associazione Musicale
Sergio Gaggia
pokroviteljstvo: Občina Čedad

5.7.2019

Čedad, Cerkev S. Maria dei Battuti
Le finestre di Berlino
avtor: Aleš Šteger
uvod in pogovor z avtorjem:
Elisa Copetti

6.7.2019

Čedad, Park Italia
Literarni zajtrk
Furland®
avtor: Tullio Avoledo
pogovor z avtorjem: Luca Quarin

Čedad, Cerkev S. Maria dei Battuti
Mussolini ha fatto anche cose buone

avtor: Francesco Filippi
pogovor z avtorjem: Michele Obit

7.7.2019

Čedad, Park Italia

Literarni zajtrk

Sperando che il mondo mi chiami

avtor: Mariafrancesca Venturo

povezoval srečanje: Aurora Malta

Čedad, Cerkev S. Maria dei Battuti

Non girarti dall'altra parte

avtor: Pierluigi Di Piazza

pogovor z avtorjem: Michele Obit

12.7.2019

Topolove – Postaja Topolove

Srebarna ojcet

Koncert skupine Autodafé

organizacija: Društvo Topolove,

Postaja Topolove

sodelovanje: KD Ivan Trinko

31.8.2019

Prapotno, cerkev sv. Janeza Krstnika

Koncert komornega zbora Ipavska

Note poznega poletja

organizacija: društvo Idrska dolina,

KD Ivan Trinko, Župnija Prapotno

pokroviteljstvo: Občina Prapotno

22.9.2019

Prapotno

Pesniški večer

predstavitel knjige: De b' mogle besiede

avtorica: Claudia Salamant

izdajatelj: KD Ivan Trinko

glasbeni utrinki: Amalia Boscutti,

Jacopo Paravan

organizacija: KD Ivan Trinko,

Idrska dolina, KD Nit

9.11.2019 – 24.11.2019

Čedad, Cerkev S. Maria dei Battuti

Razstava: Luisa Tomasetig

Udeleženci simpozija. Obiskovalci senc,

iskalci svetlobe in malo rastlinstva

organizacija: KD Ivan Trinko

pokroviteljstvo: Občina Čedad

9.11.2019

Otvoritev razstave Luise Tomasetig

Udeleženci simpozija. Obiskovalci

senc, iskalci svetlobe in malo

rastlinstva

Predstavitel: Alessandra Cimatoribus

15.11.2019

Perseo, una storia di malocchio

branje: Donatella Neri

16.11.2019

Koncert: Po poti in Love

zbor: Fajnabanda

dirigent: Davide Clodig

20.11.2019

Razgovor o delavnicah, o tehnikah

kot igri za osebe vseh starosti

22.11.2019

Projekcija filma: V tišini letnih časov

Režija: Marko Sosič

sodelovali: Iole Namor, Marko Sosič

Produkcija slovenskega programa RAI3

24.11.2019

Zaključek razstave s koncertom
Die schöne Müllerin
Franz Schubert
Lars Grünwoldt, bariton
in Andrea Rucli, klavir

13.11.2019

Čedad, KD Ivan Trinko
Predstavitel pesniške zbirke:
Tweet dell'anima (Čivk duše)
Ace Mermolja
predstavitel: Ace Mermolja,
Martina Kafol
branje: Antonella Bukovaz

18.11.2019

Projekcija dokumentarcev RAI3
slovenski program
"Rožinca v Dreki"
in "Msg. Marino Qualizza"

27.11.2019

Čedad, KD Ivan Trinko
Predstavitel knjige
Boj za narodne pravice in demokracijo
Predstavitel: Peter Černic
Izdal: Krožek za družbena vprašanja
Virgil Šcek

Izobraževanje ob študiju Čedad, Zavod
Paolo Diacono in KD Ivan Trinko sta
podpisala konvencijo za delovno prakso
ob študiju, ki jo predvidevajo učni šolski
programi.
Delovne prakse na KD Ivan Trinko sta se
udeležili dve dijakini.

Publikacije

Stazione di Topolò / Postaja Topolove
XXVI. izdaja od 12. do 21. julija
Podpora: KD Ivan Trinko

Trinkov koledar za leto 2020

Duhoor. Work in progress (2002-)
Likovni vložek Trinkovega koledarja
izdan ob razstavi Luise Tomasetig

Stenski koledar 2020:
Brez diela, nie pardiela
izdalo: KD Rečan_Aldo Klodič
sodelovanje: KD Ivan Trinko

Stenski koledar: Lieto 2020
izdalo: Center za kulturne raziskave
sodelovanje: Cierkev Bardo,
KD Ivan Trinko

Društvena spletna stran www.kries.it

Knjižnica KD Ivan Trinko
spletni katalog:
<http://www.winknj.si/OPAC/10005>
e-mail: kdtrinko.bib@kries.it

**SLOVENSKA BIBLIOGRAFIJA VIDENSKE POKRAJINE
LETO 2018**

KSENIJA MAJOVSKI
(NARODNA IN ŠTUDIJSKA KNJIŽNICA, TRST)

Slovenska bibliografija videnske pokrajine upošteva serijske in monografske publikacije, ki govorijo o Slovencih s tega območja, dela slovenskih avtorjev in založnikov iz videnske pokrajine ter dela v slovenščini ali v slovenskem narečju, ki so nastala na obravnavanem ozemlju. Kriterij izbora gradiva za bibliografijo je dokaj širok, saj smo k monografijam prišteli tudi stenske koledarje, kartografsko gradivo, glasbene tiske, gradivo razmnoženo kot tipkopis oz. računalniški izpis (npr. besedila uprizoritev Beneškega gledališča) ter zvočne posnetke s knjižno priloگو. Popis je urejen po strokah univerzalne decimalne klasifikacije z dodatkom naslovnega in imenskega kazala. V bibliografijo smo vključili tudi starejše tiske (do 6 let nazaj), ki so izostali iz prejšnjih bibliografij zaradi težav pri pridobivanju gradiva. Odločili smo se, da objavimo njihov popis, saj bi sicer te enote izpadle. Označene so z zvezdico (*).

Bibliografija je izdelana z računalniškim programom COBISS, ki povezuje v omrežje več kot 900 slovenskih knjižnic. Narodna in študijska knjižnica je vključena v to omrežje. Baza podatkov COBISS je dosegljiva v celoti ali pa tudi kot katalog posamezne vključene knjižnice prek interneta, in sicer tudi na naslovu spletne strani Narodne in študijske knjižnice <http://www.knjiznica.it>.

Prizadevali smo si, da bi bil popis čim popolnejši. Naj na koncu prosimo avtorje, izdajatelje in založnike, da bi nas sproti obveščali in zalagali z novostmi ter nam tako pomagali izpopolnjevati bibliografijo.

05 SERIJSKE PUBLIKACIJE

1.

ALL'OMBRA del Canin = Tau Cianynove sinze : bollettino parrocchiale di Resia. - Udine : Parrocchia di Resia, [196-]- . - 38 cm

2018, 1-3

Četrletnik. - Popis po Anno 66, No. 1 (1993). - Vzpor. nasl. se spreminja. - Večkrat spremenjeni štetje letnikov

COBISS.SI-ID 3369522

2.

ČRKOVNA nevihta. - [Špeter : Dvojezična osnovna šola, 2009?-]. - 30 cm

[2017/2018], št. 1-2

[2018/2019], št. 1-2

Občasno. - Popis po l. 2010. - Besedilo v slov. in it.

COBISS.SI-ID 8217068

3.

DAL San Martino : bollettino d'informazione. - Liessa di Grimacco : Parrocchia, [1962]- . - 33 cm

57 (2018), n. 1, 2/3

Trikrat letno. - Popis po Anno 56, no. 1 (2017). - Pretežno v it. z besedami ali stavki v beneškoslovenskem narečju

COBISS.SI-ID 2758124

4.

DOM : kulturno verski list. - Cividale : Società coop. editrice Dom, 1966- . - 47 cm
53 (2018), št. 1-22

Štirinajstdnevnik. - Večkrat začne z novim štetjem. - Dodatek k nasl. se spreminja. - Založnik se spreminja. - Mere se spreminjajo. - Ima suplement ali prilogo: Sveta Marija iz Porčinja

ISSN 1124-6472 = Dom (Cividale)

COBISS.SI-ID 30191873

5.

EMIGRANT : bollettino dell'Associazione emigranti sloveni Friuli-Venezia Giu-

lia = glasilo Društva slovenskih izseljencev Beneške Slovenije. - Orbe : Associazione emigranti sloveni Friuli-Venezia Giulia ; Cividale, UD : Unione emigranti sloveni del Friuli-Venezia Giulia, 1969- . - 29 cm

34 (2018), n. 1/2-3/4, 5-6

Občasno, nato dvomesečnik. - Od leta 1969 do 1974 izhajal v kraju Orbe (Švica), od l. 1981 izhaja v Čedadu (Italija). - Emigrant ni izhajal med leti 1975-1980. - Od l. 1982 se dodatek k nasl. spreminja. - Format se spreminja. - Pril. k št. 5: Kolendar 2019

ISSN 2039-876X = Emigrant (Orbe)

COBISS.SI-ID 29808641

6.

GALEB : mladinska revija. - Letn. 1, št. 1 (1954/1955)- . - Čedad : Zadruga Novi Matajur, 1954- . - 24 cm

64 (2017/2018), št. 5-8, 9/10

Mesečnik (med šolskim letom). - Do letn. 39 (1992/1993), št. 2 založnik: Trst : Založništvo tržaškega tiska. - Format se spreminja

ISSN 1124-6480 = Galeb (Čedad)

COBISS.SI-ID 29761793

7.

GALEBOV šolski dnevnik. - 1983/1984- . - Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1983- . - 20 cm

2017/2018

2018/2019

Letnik. - V šolskem letu 1993/1994 in 1997/1998 izšlo z nasl. Šolski dnevnik slovenskih denarnih zavodov Furlanije-Juljske krajine. - Izdajatelj: leto 1997/1998 - Sergio Schiber-na editore; leto 1993/1994 - Gruppo Stampa Editoriale; od leta 1994/1995 dalje (razen leta 1997/98) - Zadruga Novi Matajur. - Suplement ali priloga k: Galeb (Čedad) = ISSN 1124-6480

COBISS.SI-ID 28987904

8.

MLADINAMIT : šolsko glasilo = giornalino scolastico. - 2010/2011, št. 1- . - Špeter : Državna večstopenjska šola s slovensko-italijanskim dvojezičnim poukom, [2010]- . - 53 cm

2017/2018

Besedilo v slov. in it. - L. 2017 je šola bila poimenovana po Pavlu Petričiču. - V š. l. 2016/2017, 2018/2019 ni izšlo
COBISS.SI-ID 4378348

9.

NĀŠ glas = La nostra voce : periodico del Circolo culturale Resiano "Rozajanski dum". - Anno 5 [i. e. 1], no. 1 (dic. 2005)- . - Prato di Resia : Circolo culturale Resiano "Rozajanski dum", 2005- . - 30 cm

14 (2018), n. 1

Dvakrat letno. - Besedilo v rezijanščini in it. - Pogostost izhajanja se spreminja

COBISS.SI-ID 231738112

10.

NOVI Matajur : tednik Slovencev videmske pokrajine. - Leto 1, št. 1 (1974)- . - Čedad : ZTT, 1974- . - 49 cm

2018, št. 1-49

Tednik. - Besedilo v slov., it. in beneškoslovenskem narečju. - Od št. 20 [i. e. 22], leto 1992 (20. jun.) dalje založnik: Soc. coop. Novi Matajur. - Dostopno tudi na: <http://www.novi-matajur.it>. - Je nadaljevanje: Matajur

ISSN 1124-6626 = Novi Matajur

COBISS.SI-ID 29265409

11.

ROBIDA. - 2015, n° 01- . - [S. l. : s. n.], 2015- . - 30 cm

2018, n. 4-5

Urednici Maria Moschioni in Vida Rucli. - Besedilo pretežno v it., nekateri članki v slov.

COBISS.SI-ID 10080236

12.

SLOVIT. - Anno 1, no. 1 (1999) - . - Cividale del Friuli : Most, 1999- . - 30 cm

20 (2018), n. 1-10

Dostopno tudi na: <http://www.dom.it/category/slovit/>. - Mesečnik

ISSN 1826-6371 = Slovit (Cividale del Friuli)

COBISS.SI-ID 100705024

13.

SVETA Marija iz Porčinja : versko-kulturni bilten = Santa Maria di Porzus : bollettino religioso-culturale. - Leto = anno 1, št. = n. 1 (2017)- . - Čedad = Cividale del Friuli : Most, 2017- . - 43 cm

1 (2017), št. 1

2 (2018), št. 1-3

Trikrat letno. - Supplement ali priloga k: Dom (Cividale) = ISSN 1124-6472

COBISS.SI-ID 10476268

14.

TRINKOV koledar za Beneške Slovence za leto .... - 1953- . - [S.l.] : samozal., [1952]- . - 15 cm

2018

Letnik. - Nasl. se spreminja: za leta 1968-1985: Trinkov koledar za navadno (ali prestopno) leto ...; za leta 1993-1998: Trinkov koledar za leto ...; za leto 1999 in dalje: Trinkov koledar ... - Založniki se spreminjajo: za leta 1954-1960: Rev[erendo] Val[entin] Reven in delavci Beneške Slovenije v Belgiji; za leta 1968-1981: samozal.; za leta 1982-1985: Kulturno društvo Ivan Trinko, Čedad; za leta 1992-1999: Zadruga Lipa, Špeter; za leto 2000 in dalje: Kulturno društvo Ivan Trinko, Čedad. - Format se spreminja: za leta 1953-1985: 15 cm; za leto 1992 in dalje: 21 cm. - Koledar za leta 1986-1991 ni izšel

ISSN 1124-6790 = Trinkov koledar

COBISS.SI-ID 28988160

15.

La VITA cattolica : settimanale del Friuli. - Udine : La Vita cattolica, 1923-95 [i. e. 96] (2018), n. 1-50

Popis po št. 5, letn. 78 (2000). - Enkrat mesečno stran v slov. ali beneškoslovenskem narčju z nasl. Po slovensko. - Od l. 2015 je str. "Po slovensko" objavljena v pril. Eventi, cultura e sport

ISSN 1120-9399 = La Vita cattolica (Udine)

COBISS.SI-ID 30742272

16.

VITAINSIEME = Življenjekupe : bollettino delle parrocchie di s. Leonardo AB. (S. Leonardo) e di s. Paolo (Stregna). - Anno 1, n. 1 (dic. 2001)- . - San Leonardo : [Parrocchia], 2001- . - 30 cm

18 (2018), n. 1-2

Trikrat letno, od l. 2015 dvakrat letno. - Pretežno v it. - Letn. 2, št. 2 ima slov. naslov Življeteupe, od letn. 2, št. 3 dalje slov. nasl. Živjetkupe. - Od leta 2016 napačno štetje letnikov. - Je nadaljevanje: Bollettino parrocchiale di San Leonardo
COBISS.SI-ID 2226156

2 VERSTVO. BOGOSLOVJE

17.

ELOÏ, Eloi lemà sabahtàni? : Via Crucis dedicata agli Sloveni della Benečija = križev pot posvečen Beneškim Slovencem / [biografije duhovnikov, biografie dei sacerdoti:] Giorgio Banchig ; [meditacije, meditazioni] Renzo Calligaro ; [zborovske skladbe, composizioni corali] Fabio Feruglio ; [slike, dipinti] Luigi Moderiano ; [prevodi, traduzioni Živa Gruden, Igor Tuta ; uredila, a cura di Luisa Cher, Igor Cerno]. - Bardo : Center za kulturne raziskave = Lusevera : Centro ricerche culturali, cop. 2018 (Cormons : Poligrafiche San Marco). - 165 str. : ilustr. ; 24 cm + 1 CD

Besedilo v slov. in it.

COBISS.SI-ID 10130156

32 POLITIKA. MANJŠINSKO VPRAŠANJE

18.

SLOVENCİ po svetu

Delo doma, šole v našem jeziku = Lavoro a casa, scuole nella nostra lingua : [50.] obletnica = 50° anniversario : 1968 Orbe - Čedad/Cividale del Friuli 2018. - [S. l.] : Unione emigranti sloveni del Friuli Venezia Giulia = Slovenci po svetu, 2018 (Povoletto (UD) : Grafiche Civaschi). - 143 str. : ilustr. ; 19 x 28 cm

Besedilo v it., angl., slov. in franc.

COBISS.SI-ID 10705900

37 VZGOJA. ŠOLSTVO. IZOBRAŽEVANJE. POUK. PROSTI ČAS

19.

KOLENDAR 2019 [Slikovno gradivo] : naša zlata pot (1969-2019) / foto arhiv KD Rečan ; uredila, realizzazione e testo Margherita Trusgnach Tarbjanova. - Liesa : Kulturno društvo Rečan Aldo Klodič = Liessa : Circolo culturale Rečan Aldo Klodič ; [Čedad] : KD Ivan Trinko, [2018]. - 1 koledar (7 listov) : ilustr. ; 45 x 23 cm

Fotografije iz življenja KD Rečan Aldo Klodič in s krajšimi zapisi o zgodovini društva
COBISS.SI-ID 10557420

20.

ZVEZA slovenskih kulturnih društev. Občni zbor (52 ; 2018 ; Gabrje)

ZSKD : letno poročilo 2017 : zvezopis / [uredila Martin Lissiach in Sonia Covolo ; sodelovali Mirna Viola ... [et al.] ; fotografije Arhiv ZSKD in Foto Damj@n]. - Gorica ; Trst ; Videm : Zveza slovenskih kulturnih društev, 2018. - 34 str. : ilustr. ; 30 cm

Ov. nasl. - 100 izv. - Izdano ob 52. rednem deželnem občnem zboru 21. aprila 2018 v Gabrjah

COBISS.SI-ID 10168556

39 ETNOLOGIJA. ETNOGRAFIJA. FOLKLORA

21.

JEZEK - karanina naše kulture = Jezik - korenina naše kulture = La lingua - la radice della nostra cultura / [tekste uredili Anna Wedam ... [et al.] ; ilustrirala Paola Bertolini Grudina]. - [S. l.] : Združenje Associazione Don Mario Cernet, 2018 (Gorica : Grafica Goriziana). - 31 str. : ilustr. ; 28 cm

Vzpor. besedilo v slov. narečju iz Kanalske doline in prevod v knjižno slov. ter it. - Pripravljeno v okviru projekta Jezik - korenina naše kulture

COBISS.SI-ID 10312428

22.

LUČICE na oknah : naš sviet pouan naposebnosti = il nostro mondo pieno di meraviglia / [zbrala] Bruna Balloch ; uredili, a cura di Roberto Dapit, Lucia Trusgnach, Danila Zuljan Kumar ; [prevodi spremnih esejev iz in v slovenščino, traduzione saggi introduttivi da e in sloveno Laura Sgubin ; sodelovali so, hanno collaborato Monika Kropje]

Telban ... et al.]. - Čedad : Kulturno društvo Ivan Trinko = Cividale del Friuli : Circolo culturale [Ivan Trinko], 2018 (Pasian di Prato : Lithostampa). - 478 str. : ilustr. ; 22 cm
Vzpor. besedilo v slov. terskem narečju in prevod v it., uvodni prispevki vzpor. v slov. in it.
ISBN 978-88-97311-77-5
COBISS.SI-ID 10401260

23.

PĚJTA ziz nami = Cantiamo insieme = Pojte z nami / namulinala jë, illustrazioni Luisa Tomasetig. - [Rezija] : Gruppo folkloristico Val Resia, Comitato per la conservazione del folklore resiano, [2018] (Pasian di Prato : Lithostampa). - 28 str. : ilustr. ; 30 cm + 1 CD
Vzpor. rezijansko besedilo, prepesnitev v slov. in prevod v ital.
COBISS.SI-ID 10235628

24.

RISBE iz pravljič in navad Kanalske doline = Disegni tratti da favole e usanze della Valcanale : pobarvanka / [ilustrirala Paola Bertolini Gruden]. - [S. l.] : Združenje Associazione Don Mario Cernet, 2018 (Gorica : Grafica Goriziana). - [20] str. : ilustr. ; 28 cm
Pripravljeno v okviru projekta Jezik - korenina naše kulture
COBISS.SI-ID 10312684

25.

ROZAJANSKI brüsarji [Slikovno gradivo] = Gli arrotini della Val Resia : nãš ko-lindrin 2019 / biside, testi a cura di Luigia Negro Öjskina, Sandro Quaglia Ğuket ; jë ga naredil te rozajanski kultürski čirkolo "Rozajanski dum" wkop ziz rozajanskimi brüsarji anu asočacjunjo "Muzeo od tih rozajanskih judi" = a cura del Circolo culturale resiano "Rozajanski dum" in collaborazione con il C.A.M.A. e l'Associazione culturale "Museo della gente della Val Resia" ; so nin dali litrate ano so nin rikle kej od isaa dëla, fotografie e informazioni di Archivio C.A.M.A. - Ravanca : Te rozajanski kultürski čirkolo "Rozajanski dum" = Prato di Resia : Circolo culturale resiano "Rozajanski dum", [2018]. - 1 koledar (14 listov) : barve ; 30 x 21 cm
Vzpor. besedilo v rezijanščini in it. - Koledar s fotogr. in zapisi o rezijanskih brusačih
COBISS.SI-ID 10484972

26.

TE povien no pravco : [il libretto contiene storie e racconti raccolti durante l'anno

scolastico 2017/2018 = knjižica vsebuje pravljice in pripovedi, ki so jih zbrali otroci v šolskem letu 2017/2018] / [le illustrazioni sono state realizzate dal gruppo dei grandi = illustrarli so otroci skupine "veliki"]. - San Pietro al Natisone : Scuola dell'infanzia bilingue = Špeter : Dvojezični vrtec, [2018]. - [32] str. : ilustr. ; 21 x 30 cm

Dodatek k nasl. v kolofonu. - Besedilo v beneškoslovenskem narečju
COBISS.SI-ID 10312940

27.

La VOLPE e il gallo : una favola resiana = Lisiza anu pitilyn : to jê dnä rošajanska praviza / illustrazioni di, jê namulinal Saul Darù ; [basata sul racconto orale [di] Dorina Di Lenardo = to jê na rošajanska praviza ki na jê pravila Dorina Di Lenardo]. - [Resia] : Comune di Resia = Rošajanski kumün, 2018 (Udine : Pontoni). - [28] str. : ilustr. ; 22 cm + 1 CD

Vzpor. besedilo v rezijanskem narečju in prevod v it.

COBISS.SI-ID 10556652

6 UPORABNE ZNANOSTI

28.

NAŠE korenine na pogrjnjeni mizi : kultura hrane in vez z domovino : proizvodi in kuhinja Furlanov, prebivalcev Julijske krajine in Slovencev / [prevod Peter Crisetig]. - [S. l.] : Regione autonoma Friuli Venezia Giulia, Direzione za kulturo, šport in solidarnost, Služba za sodeželane v tujini : ERSA, 2018 (Reana del Rojale : Centrostampa Chiandetti). - 149 str. : ilustr. ; 22 cm

Prevajalec naveden na koncu bibliografije. - Bibliografija: str. 148-149

COBISS.SI-ID 10705644

71/72 PROSTORSKO UREJANJE. ARHITEKTURA

29.*

GUS, Michela

La chiesa di Santa Lucia di Cravero / [testi Michela Gus ; referenze fotografiche Michela Gus, Luca Laureati]. - Udine : Deputazione di storia patria per il Friuli, 2017 (Pasi-an di Prato : Lithostampa). - 48 str. : ilustr. ; 17 cm. - (Monumenti storici del Friuli ; 81)

Ov. nasl. - Avtorica navedena v kolofonu. - Bibliografija: str. 44-46
COBISS.SI-ID 10467308

73/77 KIPARSTVO. RISANJE. SLIKARSTVO. GRAFIKA. FOTOGRAFIJA

30.

LUSEVERA 2019 [Slikovno gradivo] = Bardo [2019] / [fotografije] Claudio Ganis, Luciano Mattighello. - [Lusevera] : Comune di Lusevera = [Bardo] : Komun Bardo, [2018]. - 1 koledar (8 listov) : barve ; 48 x 33 cm

Večinoma vzpor. besedilo v it. in slov. terskem narečju. - Stenski koledar fotografijami cvetlic

COBISS.SI-ID 10634476

31.

POSTAJA Topolove (25 ; 2018 ; Topolove)

Stazione di Topolò = Postaja Topolove : XXV : [6-15 luglio 2018] / [traduzioni Sofia Miorelli - inglese, Ilaria Ciccone e Aljaž Škrlep - sloveno e inglese ; disegni e illustrazioni Stefano Loszach ... [et al.] ; fotografie Vida Rucli ... et al.]. - [[Topolò = Topoluove] : Associazione Topolò - Topoluove, 2018] (Cormòns : Poligrafiche San Marco). - 93 str. : ilustr. ; 21 cm

Dodatek k nasl. v kolofonu. - Besedilo v slov., it. in angl. - "Venticinquesima edizione, 6-15 luglio 2018"-->kolofon

COBISS.SI-ID 10463980

81 JEZIKOSLOVJE

32.

PAHOR, Tadej

Primerjalna študija nediških in kanalskih narečij ter njihova odstopanja s knjižno slovenščino / Tadej Pahor. - [S. l.] : Združenje Associazione Don Mario Cernet, 2018 (Gorica : Svet slovenskih organizacij). - 33 str. ; 30 cm

Pripravljeno v okviru projekta Jezik - Korenina naše kulture

COBISS.SI-ID 10312172

821.163.6 SLOVENSKA KNJIŽEVNOST

33.

QUAGLIA, Renato

Čütja = Presagi : poesie dal 1985 al 1989 / Renato Quaglia. - Pasian di Prato (UD) : Campanotto, 2018 (Pasian di Prato : [s. n.]). - 167 str. ; 17 cm. - (Poesia ; 108)

Introduzione: str. 9-25. - Besedila pesmi vzpor. v rezijansčini in it. - S kratko avtorjevo biografijo

ISBN 978-88-456-1648-8

COBISS.SI-ID 10559980

34.

QUAGLIA, Renato

Sanjalavi = Indizi : poesie dal 6 maggio 1976 al 20 aprile 1984 / Renato Quaglia ; [disegno Barbara Picotti]. - [S. l. : samozal. R. Quaglia], 2018 (Udine : Grafiche Filacorda). - 122 str. : ilustr. ; 17 cm

Na ov. oznaka: /01. - Introduzione: str. 7-21. - Besedilo pesmi vzpor. v rezijansčini in it. - S kratko avtorjevo biobibliografijo. - Izšlo v 50-ih oštevilčenih izv.

COBISS.SI-ID 10396908

35.

SENJAM beneške piesmi (33 ; 2018 ; Liesa)

[Triintrideseti]

XXXIII. Senjam beneške piesmi = XXXIII Festival della canzone delle Valli del Natissone : 2018 / [a cura del] Kulturno društvo, Circolo culturale Rečan Aldo Klodič. - Liessa : Circolo culturale Rečan Aldo Klodič = Liesa : Kulturno društvo [Rečan Aldo Klodič], 2018 (UD [i. e. Udine] : Publicad). - [19] str. ; 22 cm

Besedilo v beneškoslovenskem narečju

COBISS.SI-ID 10462188

36.

SREČANJE med pesniki, pisatelji in drugimi ustvarjalci (2018 ; Liesa)

V nebu luna plava : Seucè - Garmak, 08.09.2018 / Srečanje med pesniki, pisatelji in drugimi ustvarjalci = Incontro tra scrittori, poeti ed altro ; David Klodič ... [et al.] ; [uredila Margherita Trusgnach-Tarbianova]. - Liesa-Garmak : Kulturno društvo Rečan - Aldo Klodič = Liessa-Grimacco : Circolo culturale [Rečan - Aldo Klodič] ; [Čedad] :

K.D. Ivan Trinko, 2018. - [20] str. ; 21 cm
Ov. nasl. - Besedilo slov., it., furl., angl.
COBISS.SI-ID 10557676

908 DOMOZNANSTVO

37.

KOLENDAR 2019 [Slikovno gradivo]. - [Čedad] : Slovenci po svetu = Unione emigranti sloveni del Friuli Venezia Giulia, [2018] ([Premariacco : Juliagraf]). - 1 koledar (8 listov) : barve ; 23 x 32 cm. - (Emigrant, ISSN 2039-876X ; 2018, 5)
Stenski koledar s fotografijami vodnih virov v Beneški Sloveniji. - Stenski koledar izšel kot priloga k št. 5 (2018) glasila Emigrant
COBISS.SI-ID 10641900

38.

LIETO 2019 [Slikovno gradivo]. - Bardo : Center za kulturne raziskave : cierkev = Lusevera : Centro di ricerche culturali : parrocchia ; Čedad : KD Ivan Trinko, [2018] (Udine : Publicad). - 1 koledar (7 listov) : barve ; 46 x 23 cm
Besedilo v slov. terskem narečju. - Koledar s fotografijami prebivalcev Terske doline in eno ljudsko pravljico
COBISS.SI-ID 10558188

39.*

MADOTTO, Aldo

Pagine di storia : resoconti di vita resiana. - [S. n. : s. l.], 1983-<2016>. - Zv. <1-5> : ilustr. ; 24 cm
Besedilo v it. ali slov.
Vol. 5.: 1991-2000 / Luigi Paletti ; [fotografie Archivio fotografico del Circolo culturale resiano "Rozajanski dum"... et al.]. - [S. l.] : Circolo culturale resiano "Rozajanski dum", 2016. - 483 str.
COBISS.SI-ID 99726080

91 ZEMLJEPIS

40.

La MAPPA di comunità di San Giorgio. - [Nedoločljivo merilo]. - [Resia : s. n., med 2008 in 2018] (UD [i. e. Udine] : La Tipografica). - 1 načrt : dvostransko, barve ; 68 x 97 cm
Zadaj: turistične zanimivosti in informacije o Reziji in vasi Bila. - Besedilo v it., ledinska imena v rezijanščini
COBISS.SI-ID 10635500

41.

TA Njivaska, Liščazawa enu Gösdawa mepa [Kartografsko gradivo] = Mappa di comunità di Gniva, Lischiazze e Gost / hanno partecipato e contribuito ai lavori per la mappa Carmela Barile ... [et al.] ; illustrazione Saul Darú ; coordinamento Ecomuseo Val Resia. - [Nedoločljivo merilo]. - [Resia] : Comune di Resia =Rošajanskë Kumün : Ecomuseo Val Resia, [med 2010 in 2018] ([Pasian di Prato] : Lithostampa). - 1 načrt : barve ; 110 x 90 cm, zložen na 16 x 23 cm
Besedilo v rezijanščini in it. - Vsebuje tudi načrt vasi Njiva pred potresom leta 1976
COBISS.SI-ID 299666176

93/99 ZGODOVINA

42.

BANCHIG, Giorgio

Slavia - Benečija : una storia nella storia / Giorgio Banchig ; illustrazioni di Moreno Tomasetig ; [indici analitici Ilaria Banchig]. - 2a ristampa. - Cividale del Friuli = Čedad : Most : Združenje don Eugenio Blanchini = Associazione [don Eugenio Blanchini] ; [Trieste = Trst] : Svet slovenskih organizacij] = Confederazione organizzazioni slovene, 2013 [i. e.] 2018 (Pasian di Prato : Lithostampa). - 385 str. : ilustr. ; 21 x 25 cm
Bibliografija: str. 363-366. - Kazali
ISBN 978-88-96269-09-1
COBISS.SI-ID 10531820

43.

PETRICIG, Paolo

Scritture / Paolo Petricig ; a cura di Alvaro Petricig. Piccola antologia di letteratura

dialettale slovena contemporanea / a cura di Živa Gruden (prosa), Michele Obit (poesia). - San Pietro al Natisone = Špietar : Nediža, 2018 (Pasian di Prato : Lithostampa).

- 375 str. : ilustr. ; 22 cm

Besedilo v it. in slov., slov. besedilo s prevodom v it. - O avtorju na zadnjem zavihku ov.

- Bibliografija: str. 366-371

ISBN 978-88-97311-73-7

COBISS.SI-ID 10445036

NASLOVNO KAZALO

All'ombra del Canin 1

Gli arrotini della Val Resia 25

Bardo [2019] 30

Cantiamo insieme 23

La chiesa di Santa Lucia di Cravero 29

Črkovna nevihta 2

Čütja 33

Dal San Martino 3

Delo doma, šole v našem jeziku 18

Disegni tratti da favole e usanze della Valcanale 24

Dom 4

Eloì, Eloì lemà sabahtàni? 17

Emigrant 5

Galeb 6

Galebov šolski dnevnik 7

Indizi 34

Jezek - karanina naše kulture 21

Jezik - korenina naše kulture 21

Kolendar 2019 19, 37

Lavoro a casa, scuole nella nostra lingua 18
Lieto 2019 38
La lingua - la radice della nostra cultura 21
Lisiza anu pitilyn 27
Lučice na oknah 22
Lusevera 2019 30

Mappa di comunità di Gniva, Lischiazze e Gost 41
La mappa di comunità di San Giorgio 40
Mladinamit 8

Náš glas 9
Naše korenine na pogrnjeni mizi 28
La nostra voce 9
Novi Matajur 10

Pagine di storia 39
Pějta ziz nami 23
Piccola antologia di letteratura dialettale slovena contemporanea 43
Pojte z nami 23
Postaja Topolove 31
Presagi 33
Primerjalna študija nediških in kanalskih narečij ter njihova odstopanja s knjižno slovenščino 32

Risbe iz pravljič in navad Kanalske doline 24
Robida 11
Rozajanski brüsarji 25

Sanjalavi 34
Santa Maria di Porzus 13
Scrittture 43
Slavia - Benečija 42
Slovit 12
Stazione di Topolò 31
Sveta Marija iz Porčinja 13

Ta Njivaska, Liščazawa enu Göšdawa mepa 41
Tau Cianynove sinze 1
Te povien no pravco 26
XXXIII. Senjam beneške piesmi 35
Trinkov koledar za Beneške Slovence za leto . 14

V nebu luna plava 36

La Vita cattolica 15
Vitainsieme 16
La volpe e il gallo 27

XXXIII Festival della canzone delle Valli del Natisone 35

ZSKD 20

Življenjekupe 16

IMENSKO KAZALO

Associazione culturale Topolò - Topoluove 31

Balloch, Bruna (zbiratelj) 22
Banchig, Giorgio 17, 42
Banchig, Ilaria (avtor dodatnega besedila) 42
Barile, Carmela (kartograf) 41
Bertolini Grudina, Paola (1964-) (ilustrator) 21, 24

Calligaro, Renzo (avtor) 17
Cher, Luisa (urednik) 17
Ciccone, Ilaria (1990-) (prevajalec) 31
Circolo culturale Resiano "Rozajanski dum" 9
Clemente, Danilo (fotograf) 39
Comitato associativo monumento all'arrotino 25
Covolo, Sonja (urednik) 20
Crisetig, Peter (prevajalec) 28
Cutrupi, Salvatore (avtor) 36

Černo, Igor (urednik) 17

Dapit, Roberto (urednik) 22
Darù, Saul (ilustrator) 27, 41
Di Lenardo, Dorina (pripovedovalec) 27
Državna večstopenjska šola s slovensko-italijanskim dvojezičnim poukom (Špeter) 8

Ecomuseo (Val Resia) 41
Errath, Osvaldo (urednik) 21

Feruglio, Fabio (skladatelj) 17

Ganis, Claudio (fotograf) 30
Gruden, Živa (prevajalec, urednik), 43
Gus, Michela 29

Klodič, David (avtor) 36
Kropej Telban, Monika (konzultant) 22
Kulturno društvo Ivan Trinko (Čedad) 14

Laureati, Luca (fotograf) 29
Lissiach, Martin (urednik) 20
Loszsch, Stefano (ilustrator) 31

Madotto, Aldo 39
Mattighello, Luciano (fotograf) 30
Miorelli, Sofia (prevajalec) 31
Mlekuž, Silva (avtor) 36
Moderiano, Luigi (umetnik) 17
Moschioni, Maria (urednik) 11
Moschitz, Maria (urednik) 21
Muzeo od tih rozajanskih judi (Solbica) 25

Negro, Luigia (avtor dodatnega besedila) 25

Obit, Michele (urednik) 43
Oman, Alessandro (urednik) 21

Pahor, Tadej 32
Paletti, Luigi (avtor, fotograf) 39
Petricig, Alvaro (urednik) 43
Petricig, Paolo 43
Picotti, Barbara (ilustrator) 34
Postaja Topolove (25 ; 2018 ; Topolove) 31
Preschern, Mariella (urednik) 21

Quaglia, Renato 33, 34
Quaglia, Sandro (avtor dodatnega besedila) 25

Rucli, Vida (urednik, fotograf) 11, 31

Senjam beneške piesmi (33 ; 2018 ; Liesa) 35
Sgubin, Laura (prevajalec) 22
Slovenci po svetu 18
Srečanje med pesniki, pisatelji in drugimi ustvarjalci (2018 ; Liesa) 36

Straulino, Lino (avtor) 36

Škrlep, Aljaž (1993-) (prevajalec) 31

Te rozajanski kultürski čirkolo "Rozajanski dum" (Ravanca) 25

Tomasetig, Luisa (ilustrator) 23

Tomasetig, Moreno (ilustrator) 42

Trusgnach, Lucia (1955-) (urednik) 22

Trusgnach, Margherita (urednik) 19, 36

Tuta, Igor (prevajalec) 17

Viola, Mirna (avtor) 20

Wedam, Anna (urednik) 21

Zuljan Kumar, Danila (urednik) 22

Zveza Slovenskih izseljencev iz Furlanije-Juljske Krajine 5

Zveza slovenskih kulturnih društev. Občni zbor (52 ; 2018 ; Gabrje) 20

KAZALO

- 5 • TATJANA ROJC
Po Trubarju: "Stati inu obstati".
Tudi v dvajsetih letih enaindvajsetega stoletja

9 **KOLENDAR 2020**

- 22 • IOLE NAMOR
Pregled leta 2018

29 **ZGODOVINA, JEZIK, IZROČILO**

- 31 • SANDRO QUAGLIA, FEDERICO LONARDI
Grad nad Solbico v Reziji
- 42 • SILVESTER GABERŠČEK
Sledi Čedajskega kapitlja na Tolminskem
- 53 • ELISA MORANDINI
Čedajski in videnski kapitelj – zgodovinski spor
- 57 • ANJA POŠTRAK
Bohinj in Dreka v prazupnji Volče
- 68 • BRANKO MARUŠIČ
Sto let od podpisa Rapalske mirovne pogodbe novembra leta 1920
- 76 • GIORGIO BANCHIG
Gradimo mostove na razvalinah berlinskega in drugih mejnih zidov!
- 85 • ANTONIETTA SPIZZO
Premikajoča se meja
- 90 • ZDRAVKO LIKAR
Pet desetletij novoletnih srečanj Slovencev iz Videnske pokrajine in Posočja
- 99 • V Občini Bardo zahtevajo slovenščino
Dopisovanje Černo – Sinicco 1965-1966
- 106 • ŽIVA GRUDEN
40 let po posvetovanju Slovenščina v javnosti

- 116 • LUIGIA NEGRO
Poklon Milku Matičetovemu in načrti muzeja na Solbici
- 120 • MILKO MATIČETOV
“In principi je bila Basida”
- 124 • MICHELE OBIT
Matajur in Novi Matajur, sedemdeset let vedno novih izzivov
- 127 • MARGHERITA TRUSGNACH
V kulturi je naša moč
- 132 • ANTONIO BANCHIG
Program odpravljanja zaraščanja v Srednjem
- 138 • IOLE NAMOR
Živjo naši osemdesetletniki!
- 148 • JOŽE ŠUŠMELJ
Dino Del Medico
- 155 **V SPOMIN**
- 161 **NAŠA BESEDA**
- 163 • ADA TOMASETIG
An žakjac besied
- 165 • CLAUDIA SALAMANT
Magla je nevarna
- 170 • GIOVANNI COREN
Šuola za zidarje an maringone v Špietre ... an življenje od ankrat
- 176 • LUCIA TRUSGNACH – CEKOVA
Jezikovne manjšine povezane v poeziji
- 180 • BRUNA BALLOCH
Po ujskø
- 186 • LUISA CHER
Speka nazat pouno liet

189 • CATIA QUAGLIA
Lisičje uža

193 **IZ NAŠEGA DELA**

199 • KSENIJA MAJOVSKI, NARODNA IN ŠTUDIJSKA KNJIŽNICA
Slovenska bibliografija Videnske pokrajine leto 2018

FINITO DI STAMPARE NEL DICEMBRE 2019
PRESSO LA LITHOSTAMPA DI PASIAN DI PRATO